

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ANDRÁS SÁNDOR: Jákob Böhme orángutánja (*elbeszélés*) 577
KÁROLYI AMY versei 597
SZENTKUTHY MIKLÓS: Euridiké nyomában (*IV.*) 600
VISKY ANDRÁS verse 616

*

ESTERHÁZY PÉTER: Hahn-Hahn grófnő pillantása (*regény, II.*)
619
NACY GÁSPÁR versei 628
MEDVE A. ZOLTÁN: Az Egyről, a szellemről és a lényeglátásról
(*Várkonyi Nándor esszérészletének közlése elé*) 629
VÁRKONYI NÁNDOR: Ember és világ 633
TAKÁTS JÓZSEF: Megbocsátás: mítoszelemzés 639
ÓSI JÁNOS verse 644
MIODRAG PAVLOVIĆ: Az Ördögök születése (*esszé*) 645
VASADI PÉTER: Tarkovszkij magasban s mélyben: a küszöbön
(*esszé*) 646
SÁNDOR IVÁN: Hányadik elem? (*Lengyel Balázsról*) 651

*

THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 4. (*Csehszlovákiai magyar elbeszélők*) 655
MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS: Egyszemélyes glóbuszok (*M. Csepécz Szilvia: Történések küszöbén; Ravasz József: Idegen kézműves; Hoga György: Metszéspont*) 659
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ – VARGA LAJOS MÁRTON: Kifogni a lét tragikumán (*Takáts Gyula: Versek Drangalagból*) 665
POSZLER GYÖRGY – VLM: Egy gondolatkísérlet tanulságai
(*Szilágyi István: Agancsbozót*) 668

1991

JULIUS-AUGUSZTUS

A Jelenkor Kiadó megjelent könyvei:

- Balassa Péter: Hiába: valóság *(Civilpróza)*
268 oldal, ára 86 Ft
- Hegyi Lóránd: Utak az avantgárdból *(tanulmányok)*
232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft
- Mészöly Miklós: A pille magánya *(esszék)*
228 oldal, ára 86 Ft
- Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás *(mintamondatok nulla)*
188 oldal, ára 48 Ft
- Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis *(regény)*
228 oldal, ára 100 Ft
- Földényi F. László: A túlsó parton *(esszék, tanulmányok)*
272 oldal, ára 98 Ft
- Lengyel Balázs: Visszatérés *(esszék)*
244 oldal, ára 88 Ft
- Pálinkás György: Hermina *(regény)*
116 oldal, ára 88 Ft
- Petri György: Valami ismeretlen *(versek)*
48 oldal, ára 42 Ft
- Makay Ida: Hamu, márvány *(válogatott versek)*
88 oldal, ára 48 Ft
- Rakovszky Zsuzsa: Fehér-fekete *(versek)*
64 oldal, ára 52 Ft
- Mircea Dinescu: A halál újságot olvas *(versek)*
72 oldal, ára 54 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén
(7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát,
a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

JELENKOR

XXXIV. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Főszerkesztő-helyettes
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673)

Baranya megye önkormányzata és a Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

KRÓNIKA

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT budapesti rendezvényeinek keretében, június 1-jén a Liszt Ferenc téren került sor a Jelenkor Kiadó bemutatkozására. Az esemény vendégei a kiadó legutóbbi versesköteteinek szerzői voltak: *Mircea Dinescu*, *Makay Ida*, valamint *Rakovszky Zsuzsa*. A költőkkel *Bossányi Katalin* beszélgetett. – Június 2-án *Mircea Dinescu* és *Makay Ida* a pécsi Művészetek Házában találkozott az olvasókkal; ezt a beszélgetést *Csordás Gábor* vezette. Mindkét alkalommal *Kosztai Gabriella*, a Pécsi Nemzeti Színház művésze működött közre.

*

A WESSELY LÁSZLÓ-DÍJAT, mellyel minden évben egy kiemelkedő műfordítói teljesítményt jutalmaznak, idén *Magyarósi Gizellának*, az olasz irodalom tolmácsolójának ítelték oda.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galéria június elejétől augusztus végéig a XII. Országos Kisplasztikai Biennálénak ad otthont. – A Pécsi Kisgalériában július 1-jétől augusztus 25-ig látogatható *Csonka Károly* Pécsett

élő fotóművész kiállítása. – Budapesten, a Liszt Ferenc téri Knoll Galériában június 8-án nyílt és augusztus 3-ig látható az *Új természet* című, *András Bernát*, *Daniel Fischer*, *Johanna Kandl*, *Miroslav Štolfa* és *Anna Barbara Wiesendanger* műveit bemutató kiállítás.

*

RENEZÁNSZ ÜLÉSSZAK PÉCSETT. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz kutató Csoportja és a tudományegyetemek régi magyar irodalomtörténeti tanszékei által szervezett vitautülésre ebben az évben május 24-25-én Pécsett került sor. Az érdeklődők *Ács Pál*, *Boda Miklós*, *Laura M. Dolby*, *Jankovics József*, *Jankovits László*, *Kőszeghy Péter*, *Ludányi Mária* és *Vadai István* előadásait hallgathatták meg.

*

A PANNÓNIA KÖNYVEK LEGÚJABB DARABJA. A Baranya Megyei Könyvtár sorozatában *Benkő Attila Nézegető* című verseskötete jelent meg. A költő munkáját *Weöres Sándor* emlékének ajánlotta.

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Csorba Győző: A város oldalában (interjú)

megjelenés: 1991. nyár

Kukorelly Endre: Azt mondja aki él (versek)

megjelenés: 1991. nyár

Hegyi Lóránd: Élmény és fikció (tanulmánykötet)

megjelenés: 1991. nyár

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza (tanulmány Füst Milánról)

megjelenés: 1991. ősz

Szentkuthy Miklós: Barokk Róbert (regény)

megjelenés: 1991. ősz

Jákob Böhme orángutánja

Az asztalnál ült Jákob úr, gerendázott mennyezet alatt, gerenda-röpítette mennyekek alatt, az egyetlen ház küszöbe oltalmában, egyik kezében kés, a másikban pohár, egyikben a kés-él vágó erejének láthatatlan villáma, a másikban a csak elmében hallható harang, és nem volt előtte tányér, sem pohár bor, csak a gyertyák lobogtak az asztal túlsó végén, három méhviasz gyertya, egy elmúlt nyár idecsöppent buzgalma, örök láng az olvadó idő fölött és visszfénye az asztal barna tükrében, a tölgy gyökereken túlról eredő mélyéből, asztallap vaskosából, egy mozdulatlan tó tölgyötétjéből, és Jákob úr nézte és megremegett a testébe fonódott asszony és fogant, szült és ámult a nemzés pillanatában egy csillagfényporangyalt, az örökkévalóság furcsa követét.

Az orángután jobbfelől ült, hatalmas testes állat, az asztal melletti széles fapadon, és kérdőleg nézett Jákobra, mintha érdeklődött volna, hogyan is került ide. A fejéhez nyúlt, megvakarta, mint a bolhacsípést, sőt vissza is húzta a kezét, gondosan nézte, mi van az ujja között, aztán kinyalta a bolhát vagy a képzelődést, rágott egyet-kettőt, megcsóválta a fejét, és ismét Jákobra nézett.

– Ű-ű, kiáltotta, inkább szorgalmazva választ, mintsem türelmetlenkedve, sértetten is talán, hogy asztaltársa nem hajlandó a beszélgetésre. Az borús tekintettel nézte a szörnyet, mint egyszer már Dürer Albert rinoceroszát.

A gyertyafény sárga lobogása hatalmas orángután-árnyéket vetett a falra, és Jákob úr úgy érezte, az árnyék a valóság, a padon ülő állat csak agyafúrt vetülete, afféle optikai trükk, mint a Galilei látócsövében feltűnő csillagok csupán csalárd és virtuális képe.

– Ű-ű, szólt ismét az orángután, kezét az asztalra téve. Jákob úr csendre akarta inteni az egyelőre érthetetlen betolakodót, de helyette azt mondta:

– Mit keresel itt?

– A darwini elméletet – felelte az orángután. – Tisztába szeretnék jutni magammal.

– Nem ismerem az urat – mondta Jákob zordonan –, de magaddal tisztába sohasem juthatsz, akárki légy is.

– Rossz évszázad lenne? – ütődött meg az orángután. – Űsse kő – ugrott egyet a padon, kinyúlt az egyik gyertya után, a magasba emelte, megcsóválta, oldalvást döntötte és figyelte, ahogy a lebegő rúdból az asztallap sötéten fénylő tükrébe csöpög a viasz.

– Bármelyik évszázad legyen is, szórakozni lehet – csücsörítette ajkát, tette vissza állítólagos helyére a gyertyát, huppogott magának, aztán ismét Jákob úr felé fordult: Kéress nékem meglétet, ha már olyan okos vagy.

Hallucinálok, suttogeta Jákob, hallucinálok és vajon kinek az erejéből, hiszen az oráng-

után nem beszélhet hozzám, s ha beszélhet is, biztos nem ember-nyelven, akkor már maga is ember lenne, a nyelv, akár a nemiség, csak a csodák fantazmagóriájában keresztezhet farkokat, a csodák valóságában csak magamagát. Hallucinálok, suttozta, vajon mi ér.

Az orángután árnyéka hatalmasan magasodott az asztal fölé, a gyertyák jószagúan lobogtak a tölgyfatükrök fölött, Jákob úr ismét a rejtélyes lángokba nézett, s míg pillantása a tükrök mélyébe hullt, teste vacogott és izzott a ruha alatt, úszott az izzadság vízenyőjében, ruhája idegen biztonságában, gerendázott mennyezet, gerenda-röpítette mennyeik alatt.

* * *

Kék főkötőben piruettezik Jákob a köpöcsészék között a narancsligetben ahová fekete hajókon érkeztek az érdeklődő éonok kukoricaszüretre de Jákob nem kukoricázik inkább csörgőt ráz fekete kaftánja repdes a főkötő alól öszülő hajában méhek zsonganak a naptár vadméhei narancsos sugarában a levelek zöldje mélytengeri fény és a távoli hegyekből ereszkedik egy hintó szárnyas elefántokkal a szürkülő ligetben és a hintóban három elaszott király dédelgeti mámorosan a kaptafavirágot amely csak éjszaka nyílik és ereget illatszimpfóniát káron ladikjáról Luria bosszúja a zsugorodó isten a hegyeken túl várja a kinyilatkoztatást a köpöcsészék aranyköpéseit az örök narancsok sugarát a kék főkötőmennyeekben a felhős ég alatt felvillanó piruett-szublimációt táncrapszódíát a városokat szülő kirakati ritmust piruettezik Jákob csizmája tejút felhúzott kaftánja alól gyermekeket szül érdes szörnyeket sörényes gyíkokat egy néptelen város csupasz házait.

* * *

És ha nincs halhatatlan lelked, nézett az orángután Böhme szemébe, tépdeste mellén a szórt, játszott messzire nyújtható ajkaival, és ha csak lelkes test álma a lelked, ha csak a tested idejével jár és lejár és az örökkévalóság csak az elmédből elmédbe emelkedés tudatod-pácolta érzése, csak érzés, mindössze egy megélt hallucináció, vakarta meg az ajkát, nézett kérdőleg Böhme szemébe, ha épp olyan halandó vagy, mint én, mondd, akkor mi lesz? Bóvülsz, amíg élsz, ha többnek hiszed magad, de bizony zsugorodsz is mindössze emberi önkívületedben. Én, amíg vagyok, orángután vagyok, de olyan teljesen, hogy meg sem inoghat magamból vetülő, dehogyis magamba vetett bizalmam. S a félelem, nézett Jákob a Burmából ideszármazott lényre. A félelem? álmélkodott az orángután és nagyokat hördülve ugrált a padon. Benned már elapadt volna? Velem csak játékból veselkedel? Csak önfeledt kedvtelésből próbálsz elmédből angyalaid?

* * *

„És nincs a természetben alkotott vagy született dolog, amely meg ne nyilatkoztatná benső alakját külsőleg is, mert a benső állandóan a megnyilatkozáson dolgozik, ahogy azt a világ erején, alakzatán is felismerhetjük... Ezért a legnagyobb értelem a szignatúra, benne az ember (a legnagyobb erény képeként) nemcsak magát tanulja megismerni, de minden lényeg lényegének a felismerését is tanulhatja, mert minden teremtmény rejtett szellemét annak külső alakzatából, ösztönéből és vágyából, item, annak kitóduló zajából, hangjából és beszédéből ismerhetni, mert beszédet a természet minden dolognak a maga esszenciája és alakzata szerint adott, minthogy az esszenciából ősered a beszéd illetve a hangzás, és ugyanegy FIAT-esszencia formálja a minőség-esszenciát a kitóduló hangzásban és erőben, elevent a hangzásban, esszenciálisat a szagban, az erőben és az alakzatban: Minden dolognak megvagyon a maga szája a megnyilatkozáshoz.” (De Signatura Rerum I. 15-16.)

* * *

Kankós ördög lopakodjék a segged likába, dörmögte Ulrich, miközben feje fölé emelt két kezében rázta a kupát, benne a kockákat, megszakállasodott csecsemő, és Langobárd szemébe nézett, de olyan rettenettel, mintha azt az általa ébredt irtózással akarta volna visszaölni, ahonnan Langobárd nyilvánvalóan eredt, a ragacsos földbe. A beled égesse; lángokká lobogjon melleden a szőr, zörögtek a kockák, mert Langobárd sokat nyert már, és Ulrich érezte, ez nem az ő napja, neki már nincs is napja, csak éjszaka, a szeme mögött, tátong, fenyeget, egyre megy, nap süt-e vagy hold sem, az éj, csak az éj türemlik a már felszabadíthatatlan koponya mélyén, amelyből előbb-utóbb varjak isszák majd a mocsarassá lottyant esők erjedő vizét.

Mögöttük karóba húzott paraszt hörgött a falu főterén. Ne óbégass, mordult fel Langobárd. Ulrich hátrafordult, aztán vissza a pokróccal takart földhöz, az odaérkezett kockákhoz. Már nem sokáig, mormogta, mert látta, a karó hegye a belek közt igyekezhet a tüdő felé, és amikor a test odáig zuttyan a megzsírozott és előtte keményre égetett fán – a zsírt tréfal kozva abból a bődönből vették, amelyet a paraszt rejtteni akart a hit egyszerű zsoldosai elől –, szakadni kezd a tüdő, a szájon előbugyborékol a vérhab, véget ér a nóta, előre kókad a fej, hacsak nem hátrarántó görccsel üti tarkón a halál, vagy, ahogy egyszer, csak egyetlen egyszer látta Ulrich, a karó átdöfi a mellet és hirtelen csusszanással a nyelvet szétfreccsentve a szápadlásba akad. Már nem sokáig, dörmögte másodszor is Ulrich, és a saját nyomorúságos szerencséjére gondolt, meg arra, hogy Langobárdot talán ki is nyiffantaná, ha – „Ki is nyiffantanálak, Sátán legszebb komája”, emelte borús képét Langobárd gunyorosan átszellemült ocsmány arcába, „ha nem fogadtunk volna örök testvériséget azon a dögletes éjszakán”, törölte homlokáról az izzadtságot, lődögbe húzódtak a hideg elől, mert majdnem meztelenül kellett menekülniök, mögöttük a parasztok husánggal, kapával, fejszével, a szél pedig az ördög legjegesebb lelke volt, átfújta a legvaskosabb tölgyek törzsén is. Langobárd arcán kialudt a fény. Meddig tart, riadt meg, ennek a vadorzónak az örök testvériség? Leguggolt, begyűjtötte a kockákat, felegyenesedett, befogta a bőrkupa száját és rázni kezdte nagy hangon: „Un coup de dés jamais n'abolira le hasard.” Egy franciától tanultam, mielőtt kifingott volna a kardom alatt, de igazat mondott, „nincs dobás, amelyik megszüntethetné a szerencsét.” Ezzel a feje fölé emelte ismét mindkét kezét, benne a csörgőként rázott kupát, vagy harang lett volna? aztán elrántva tenyerét a végzet szakadékaról, undorodó gesztussal lökte a kockákat, hadd rántsa őket a föld felé a nehézkedés ereje Newton Böhme írásaitól is delejes elméjének hamarosan megfogalmazott törvénye szerint.

Böhme maga a karó felől közeledett. A kocsmába készült, remélte, ott találja utazásának rész-célját, Joseph Garmadát. Ki akarta kerülni a zsoldosokat, de akarata dehogyis ellenére, odapillantott a magasban rázkódó kupára, azt a perc-töredéket leste, amikor a kockák felrebbenő madárrajként kiszállnak a létezés megnyitott szakadékból, látszólag az ember engedelmeivel, sőt akaratos parancs-mozdulatára, bár számára mégis felfoghatatlanul.

A szerencse születése, gondolta soványmellű Jákob úr, az alaptalan és az alap között, a még-nem és a már-nem íródása közben, hiszen a föld az a lap, aminek ellenében az írást olvasni lehet, magunk is kockák vagyunk, gondolta, sőt érezte, mintha Langobárd kezéből zuhant volna, holott tudta, Langobárd, Ulrich és az a háta mögött még vonagló paraszt is mindmégannyi kocka és remélhetőleg nem egy összetartozónak vélt egyetlen dobásban.

Ebben azonban tévedett. Ulrich ugyanis kishitűen inkább órá pillantott, mintsem a már pokrócos földet ért kockákra, és agresszív gyávaságában inkább ebbe a redves polgáremberbe akarta vetni hitét, mintsem a már megtörténtbe. „Beszállsz-e a játékba, nagyúr?” mordult rá belőle a dac.

Jákob tudta, most minden attól függ, ki van a kocsmában. Ő ugyan Görlitz városának polgárjogokkal bástyázott lakosa, egy efféle apró faluban efféle martalócokat azonban – bár úgy tudni, az ő protestáns hitéért háborúskodnak immár hatodik éve – nem torpanatáná meg a gondolat, hogy napok múltán esetleg számon kérik tőlük az apró gyalázatot. Addigra talán már földközlelől szagolják a lóganét. Az effélék csak a jelenlévő tiszt

uraktól tartanak, azok viszont tényleg urak, jobban érdekli őket a haszonrészesedés, mint az efféle polgár uracskák védelme, amilyen egy magafajta varga lehet.

A konstelláció, gondolta Jákob úr, miközben szinte érezte, ahogy zuhan át téren és időn, egyelőre beláthatatlan. Márcsak a kocsmá falai miatt is. „Beszállnék”, nézett Ulrich horpadt képébe, „de a báró urat”, biccentett fejével a kocsmá felé, „nem várakoztathatom meg.” „Menj”, köpött ki Ulrich, miközben Langobárd már a mellét taszította: „A kockákra nézz, te állat, ha már egyszer bődületedben játszani kezdtl. Nyertél, te állat, nyertél”, dördült a képébe. „Tőled akár meg is bolygathattam volna őket, a magam javára, ha nem fogadtunk volna örök testvériséget.”

Jákob úr közben továbbindult. Figyelte, a por békésen várja, hogy megsüppedjen a csizmája alatt. Ajtónyikorgásra emelte fel a fejét. A kocsmaajtóban Johann Siegmund von Schweinichen mosolygott: „Micsoda meglepetés, Jákob. Mekkora szerencse, hogy itt és most találkozhatok veled.” Jákob úr keskeny arca is mosolyba épült: „Ah Siegmund, az ember addig zuhan, amíg földet nem ér a lába. Én is örülök.”

* * *

Ich mußte ungarisch lernen, Gabriel, ungarisch. Weißt Du, Gabriel da ich mir überlegt habe, weshalb wir kein Wort für Subjectum haben. Einen Ungar hab' ich gefragt, die haben auch keins. Darüber hab' ich lange nachgedacht. Denn 'Subject' heist 'Unterwurf', aber nicht Unterwerfung aus Überheblichkeit, Gabriel, sondern aus der Not, einen Grund zu haben. Denn das Prädizieren kommt am Anfang, das Prädizieren ist aber kein Vorher-Sagen, sondern ein Sagen-vor-dem-Sagen, ein Sagen-Wollen, ein Wallen, und keineswegs, wie auf Deutsch, 'am Anfang', nicht dort, wo das Fangen beginnt, sondern *en arche*, im Ur, ist jenes Wallen, jenes Sagen-vor-dem-Sagen, verstehst Du's Gabriel, im Ur, *en arche*, gab es überhaupt kein deutsches 'Wort', was da war, wo es noch kein da gibt, weil ES sich noch nicht gibt, heißt Logos und Logos heißt auf gut Deutsch „Rede“, „Sagen“, auch „Satz“, sogar auf Lateinisch sagt man *verbum*, also das, was prädiziert. Und das Prädizieren braucht einen Grund, einen Unterwurf, Gabriel. Schau mal, wie ich das meine. *Scheint*, sage ich, *scheint*, wie kann das sich aber sagen, wirklich sagen, sich aussagen, auch im Himmel, ohne einen Unterwurf: *die Sonne* scheint. Also hab' ich darüber nachgedacht, Gabriel; also bin ich darauf gekommen, daß „Objectum“ „Überwurf“ ist, daß wir Deutsche aber dafür ein Wort haben, „Gegenstand“, das aber etwas ganz anderes ist, nicht „Überwurf“, und da frag' ich den Ungar und die haben auch ein Wort für „Objectum“, das aber weder mit „über“ noch mit „gegen“ etwas zu tun hat. Merkwürdig war das, Gabriel, und ich fragte ihn, und er war dumm, und es dauerte lange, ich kenne doch nicht die Sprache, aber siehe, ich hab's doch herausgefunden: das Ungar-Wort fängt mit einem „t“ an, so fängt auch, fast wie bei uns, das Ungar-Wort für „Du“, das „Du“ ist aber das Gegenüber, der Gegen-Stand. Das ist doch merkwürdig, Gabriel. Unsere eher noch heidnischen Sprachen hatten kein Wort für „Subjectum“; waren also der Grund der Unterwurf, ohne den es kein Prädizieren geben, sich WIRKLICH geben kann, ebenfalls Lateinisch und Christlich? Ist auch die Vorstellung von Prädizieren, das Dizieren im Ur, ein Sagen-vor-dem-Sagen, ebenfalls christlich? Und wie konnten die Heiden, unsere Ahnen leben, Gabriel, ohne dies zu ahnen? Waren sie ohne Ahnung. Waren sie ahnungslos? Ich dachte, das menschliche Los ist eben die Ahnung, daß wir uns ahnen. Was haben aber unsere Ahnen geahnt, daß sie so lange ohne diese unsere Wahrheit im Christo haben leben können, das möchte ich wissen, Gabriel, das interessiert mich, deshalb möchte ich Ungarisch lernen, denn die Ungaren haben ein viel heidnischere Sprache als wir, sie sind viel NATURLicher, sie haben sogar ein Wort für „sich interessieren“, das mit „inter“ und „esse“ nichts, überhaupt nichts zu tun hat.

* * *

Itt most improvizálni kell, hiszen itt (majdnem) minden magyarul szól, Böhme viszont a német szómágiát gyakorolta. A „keserű” -ben persze, akár a „bitter” -ben, ott az „r”; a „fanyar” -ban is, akár a „herb” -ben; az „r” -nek valahogy köze van, nyelvköze, nyelvközvetlenül nyelvköze valamihez, aminek „r” a szignatúrája. Az „ideg” viszont nem osztozik semmiben a „Nerv” -vel. Vagyis élünk itt furcsán felöltözködve, még a gesztikuláció sem anyaszült meztelen, itt, ahol mindent az atya is szült.

* * *

Jákob türelmetlenül néz fel a lilaszürke égre. A kapu előtt áll, háta mögött valahol a hálszobában Katharina jajgat. Már hatodik órája tart a szülés, a harmadik gyereké, holott azt mondják, az első a legnehezebb. Nehéz volt az is, emlékszik rá, arra a végzetes-furcsa-cso-dálatos 1600- as évre, amikor első fia született, amikor Bruno lelke az égő máglya füstjén át a mennyekbe lényegült, és ő, mintha erről nem is tudna, az egyszerű cinnedény derengésében meglátta a szürkében felaranyló fényt, a káoszból eredő örök születés magnum misztériumát. Nehéz volt az is, de ez szörnyűség. S ha belehal? néz fel Jákob a lilaszürke égre. Nem rajzolódik belőle rá válasz: se vigasztalás, se fenyegetés. Hirtelen megszakad a jajgatás, Jákob koponyájában zúg a csend, földrengés morajaként zúdul tagjaiba. Jákob beront a házba, be a szobába, és látja, amit sohasem akart látni, a vércsapadékos apró fejet előtüremleni az asszony szőrei közül, az üvöltésre tátott altáji szájából, néma kiáltást, iszonyú artikulációt, csukottszemű aggastyánarcot a combok között, és az asszony maga néma, mintha nem is élne, de a szeme nyitva, maga is csak egy fej, egy arc a félhomályban, a rémület és a remény egyetlen torzulásában lebeg a párnák gyűrött ködében, mintha maga is mélységekből emelkednék, csapzottan, hang nélkül, akár két nyitott szemébe a még értetlen fény.

A bábaasszony bosszúsán fordul hátra, förmed fekete főkötője alól Jákob úrra: „Nem férfi dolog ez, majd szólok, ha bejöhetsz, menj.” És fordul is már szavai hatalmának tudatában vissza az ágyhoz. Jákob csak a sötétruhás hátat látja, s az belepi az arcát, ahogy egyszer régen, amikor anyja szoknyájába borította fejét, és félelmében még sírni sem tudott.

* * *

Adalbert Kummermann levele Jákob Böhméhez, Burmából, 1621 karácsonyán. (Első közlés.)

A gyarmatokon, Jákob úr, vademberek élnek, nem olyan vadak, mint az erdei ember, mert az ő nyelvükön ezt jelenti az „orang-utan”, de vadak, ha vadnak mondható, aki nem ismeri a megváltás egyedül éltető reményét, biztonságát, és úgy hozzáidomult az őserdők világához, hogy abból kiutat nem is keres. Beszélnek, Jákob úr, de a beszédben rejlő szó mennyországot ígérő erejéről semmit sem tudnak, és furcsa módon azok sem, akik a Gota-mának nevezett Buddha követői és a lélegzés misztériumát oly nagyon érteni vélik.

Egyetlen szót mondanak csak, szent szót, azt, ami a nyelvükön nem szó és minden szót magába foglal: OM. Mintha az a KÁOSZ lenne ez, amelyből Jákob úr oly csodálatos szavaival ősered a jó és a gonosz, amely a teremtés előtti isten és világ ősalapja, egyszerűre pokol és mennyország, úgy van, hogy még nincsen. Mert ezek a Buddhisták úgy vélik, számomra érthető, bár ugyanakkor teljesen érthetetlen módon, hogy a teremtés kín, a teremtett világ kín, és a szenvedésből csak a kezdet elé tisztulással lehet megszabadulni, olyan artikuláció révén, amely még és már artikulátlan, beszéd nélküli beszéd, mert minden prófécia már-meglévőbe bonyolít, minden szavakban artikulált lélegzés a szellem teremtető szelével emel az elmének szélhomokvárat.

A bölcsesség egyetlen útja, szerintük, az elmét magamagától is szabaddá tenni, de mindenképpen minden okosságtól, mert ezek, Jákob úr, ha értem, amit képtelen vagyok megérteni, csak a kezdet-előttért lelkesednek, a lélektelenség boldogsága iránt, mert sze-

rintük minden anyagnak lelke van, még a legparányibb porszem is lelkes, a lélek pedig számtalan halált él meg, addig boldogtalan, amíg halhatatlan, és ezért ostoba, ha makacs, ha magamagához ragaszkodva szenved attól, hogy anyagok lelke. Vagyis ezek, és ezért írom ezt Jákob úrnak, némileg borzongva, némileg könnyörögve, mindenképpen a kíváncsiság alázatos nyugtalanságával, a Genézis elé kíváncsoznom, amikor Isten lelke még nem lebegett a vizek fölött, amikor még nem választhatta el semmi a nappaltól az éjszakát, még nem voltak vizek, se Isten, se lelke, és a fény se világított a sötétben, mert nem volt még se fény, se sötétség, amikor csak az volt, amit Jákob úr ősalapnak mond és alaptalannak, de Jákob úr szerint az az örök születés, amit csak most kezdek – a kezdet valóban bajos – épp olyan kevésbé érteni, mint azt, hogy valami fogadás-előtti, állapotnak se mondható, gondolni se gondolható, még üresnek sem érezhető úr. Miért és hogy lehet jó a nemlét, ha nem lehet érezni-érteni, Jákob úr?

Ezek a buddhisták egyébként nem térítenek. A vadembereket, ahogy látom, úgy tekintik, mint az erdei embereket, az orángutánokat, s ez furcsa. Lehet, hogy félreértem a dolgot, hiszen végül is nem értem, és akkor akár félre is, de azt hiszem, szerintük előnyben részesül az, aki nem tudja, hogy szenved, a vadak pedig, magam is úgy vélem, nem tudják igazán, semmiképpen sem úgy, mint mi.

Szenvedni csak akkor lehet, ha tudja az ember, ha emlékszik, hogy lehet máshogy is élni. Ezek a vadak azonban nem tudják, ahogy az állat sem tudja. Szenvedhet az éhségtől, ha éhes, a sebestől, ha sebződött, de attól nem szenved, hogy él és ebben a világban.

De az ember, Jákob úr, mégiscsak ember. Az orángutánokat mi sem akarjuk megtéríteni, a vadakat azonban meg akarjuk szabadítani attól, hogy tudatlanságban éljenek. De Jákob úr, ezzel a szenvedésbe szabadítjuk őket. És miért? Mert emberek. Mert beszélni tudunk velük. Mert van nyelvük, megtanulhatjuk, ők a miénket, holott az orángután is mond valamit, főként ha ugrándozik és azt mondja, Ó-Ó-Ó, szinte egyetlen szava van, mintha azt mondaná mindre: OM. Különb lenne az állat, mint az ember? Az állati tudatlanság az emberinél?

És miért hiszem, hogy az orángutának nincs nyelve, holott mond valamit? Mert nem érti meg, amit mondok neki. És ezt honnan tudom? Mert nem engedelmeskedik. Aki nem engedelmeskedik, nem tanul, attól nem lehet tanulni sem. Az orángután szabad, gondolom én, mert nem tudja, mi az, szabad és nem szabad. Érez valamit, biztos érez, de amikor megfogjuk a hálóval és ketrecbe zárjuk, nem érti, mi történik vele, csak érzi, hogy nem képes elszaladni. A vadak mások, ők emberek, ők tudják, hogy nekik nem szabad elszaladni, ezért nem is kell ketrecbe zárni őket. De Jákob úr, én úgy érzem, az orángután a ketrecben is szabad, csak éppen magatehetetlen, míg a vademberek szabadon járnak, de nem szabadok. Ez lenne a megváltás? Mi is efféle vademberek lennénk?

És miért olyan emberszerű az orángután? Mit akart Isten a megteremtésével? Miért néz vissza rám, úgy, mint a kutya, de mégis annyira másként? Olykor órákon át nézem és töprengek. Ha alkalmam nyílik rá, küldök egyet, talán túléli a tengeri utazást és Jákob úr talán, ha rápillanthat, megérti ezt a leveletem, jobban érti meg, ha a természet szignatúráját is olvashatja, nemcsak az én lelkem nyugtalanságát, ahogy itt most tintával írott szavakba szivárgott, maradni menekült.

* * *

Amikor Jákob felnézett, szemben vele a karosszékekben egy sárga-kékruhás angyalt látott, szőkehajút, fejében piros csörgősipkával, a teste kerek, mint egy labda. Jákob érezte, angyal, de rögvést meg is bizonyosodott róla, mert a hirtelen látogató furcsán hajtogatott papírlapokat vett elő és így szólt:

– Hadd olvasok néked valamit, ami 1988. december 18-án fog megjelenni a Washington Post nevű újságban.

– Újságban? – csodálkozott Jákob. – Az micsoda?

Az angyal nevetett:

– Ne nyugtalankodj – és olvasni kezdett:

„Vannak egészen apró állatkák, amelyek évekig, olykor évtizedekig halálszerű állapotban maradnak és megfelelő körülmények között percekben belül újra felélednek. Az életfolyamatot kiszáradással szakítják meg. Olykor annyira szárazak lesznek, hogy az érintéstől is szétporladnak. Száraz állapotukban nem esznek, nem lélegeznek, nem mozognak. Az emésztés megszakad, az idegrendszer leáll, nincs metabolizmus. Kísérletekben már hónapokon át feküdtek légüres térben, kiszáradva.

Ha egy pár csepp vizet ejtünk rájuk, percekben belül felszívják a nedvességet, normális méretre duzzadnak és éhesen tovakúsznak eleség után.

Maga a tény, hogy állatok képesek erre, azt jelenti, hogy az élet szokásos meghatározásaival baj van. Szinte minden biológiai tankönyvben olyan kritériumok találhatók, mint a növekedésre és a szaporodásra való képesség meg a metabolizmus. Efféle meghatározások jármában a 19. századi biológusok kénytelenek voltak arra következtetni, hogy ezek a lények képesek arra, hogy meghaljanak és feltámadjanak. A mai biológusok igyekeznek nem belelesni az efféle szemantikai csapdába, és inkább azt mondják, ezek az állatkák egy a múltban fel nem ismert életformára képesek, a kriptobiózisra.

Ezek a kutatók az élet alatt nem folyamatot értenek, hanem egymásba kapcsolódó molekulastruktúrák halmazát, amely víz jelenlétében metabolikus folyamatokra képes. Eszerint a vélemény szerint az élet fennmaradhat úgy is, hogy semmi sem történik, mint ahogy egy autó is megmarad motorjárműnek, akkor is, ha áll. Mindkét esetben az a döntő tényező, hogy jelen vannak-e a szükséges összetevő struktúrák, és úgy kapcsolódnak-e egymásba, hogy megfelelő körülmények között képesek a működésre. Élő sejtek esetén a megfelelő körülmények egy dolgot jelentenek, elegendő vizet ahhoz, hogy a kémia és a fizika törvényei szerint együttműködhessenek az összetevők. Amit hagyományosan életnek nevezünk, nem más, mint az együttműködések együttese.”

– Eddig a hír – mosolygott a sárgakék angyal gömbölydedsége magasából és anélkül, hogy piros csörgősipkáján akárcsak megrezzentek volna az arany harangocskák.

Jákob úr összeráncolta a homlokát, így tagolta, inkább csak magának. Az élet tehát a struktúrák sértetlensége és egybekapcsolódásuk töretlensége lenne, nem folyamat. Vagyis a vízre úgy van szükség, mint a vízimalomnál (bár az autó-hasonlat, nevetett fel elméje profétikus erejétől Jákob maga is egy kissé meghökkenve, nyilván jobb hasonlat, hiszen az autó elindításához mozdulatra, aktív mozdulatra és azt követően szikrára van szükség, az aktív mozdulat azonban maga is az idegszinapszisok közti szikrától indul.) De malom-e a malom, ha nem darál? – nézett a kéksárgaruhás angyalra már kisimult arccal és vidáman tiszta szemmel. – Működik-e, ha nem működik? Honnan tudod, hogy működni fog, ha áll? Arról nem is szólva, hogy az összetevőket valakinek-valaminek össze kellett tennie és úgy, hogy tevőlegesen legyenek együtt. Azt hiszem, – sóhajtott – azok a biológusok, így nevezed őket, összekeverik az „életet” és az élőlények fennmaradását. Azoknál az állatkáknál a fennmaradás módozatai furcsák, nem az élet formázatai. A fennmaradás módozatai azonban az embernél is furcsák, ha hiszed, amit hiszek, hogy a Paradicsomban olyanok leszünk, mint az angyalok.

A harangok felcsendültek a sipkapiros alatt, de Jákob nem zavartatta magát.

– Ott nekünk sem lesz szükségünk vizenyőre, a tinktúra tiszta szelleme anélkül ömlik belénk, hogy meg kellene utána törölni a szánk, és persze anélkül is, hogy ki kellene vizelnünk testünkől a felesleges mocskot meg a mérget. A Paradicsomban teljességgel vizenyőtlenek vagyunk, de éppen hogy ott élünk igaz életet.

– Az élet, drága idegen, szüntelen mozgás, a örökélet is az, a szüntelen maga is mozgás, angyali dinamika a nyugalom is. Ezt neked mégiscsak tudnod kellene. A fennmaradás, a megmaradás a lények dolga, akár a vízimalomé, és a lények mind élnek, a kavicsek is, akár ujjamon itt a köröm.

A kéksárgaruhás angyal azonban talányosan rázta szőkefürtös fejét, égszínű szemmel mosolygott, s fején a piros csörgősipka harangocskái élcelődve fricskáztak Jákob felé egy kockázatosan hetyke dallamot.

– A körmöd nő – mondta az angyal –, de nem a kavics.

– S az ablakon – kérdezte Jákob – nem nő a jégvirág?

És amikor az angyal hallgatott, Jákob támadásba ment át:

– A kavics már felnőtt, míg a felnőttön a köröm, még a halotton is, azt jelezve nő, hogy a felnőttiség csak evilági fátum, alúzió.

– És a szaporodás? – jött a hang a harangocskák alól.

– A szaporodás – sóhajtott bosszúsan Jákob –, akár a metadiabolizmus, csak átdobás. Azt hiszed – támadta az angyal hallgatását –, nem átdobás, amikor a krumpliból háj lesz az ember hasán? A szaporodás hiány, ördögi depriváció, és a lényekben az élet csak akkor fanyalodik rá, ha maga is hiányos, akkor pedig hiába: attól még senki sem lett egész, hogy szaporodott. A megmaradás, vagy fennmaradás (hol fenn? a Föld színén?) azonoság, nem élet; az élet mindig ezesség, drága idegen, az ezesség pedig örök változás, örökös játék, örök lúzió.

– Látom, nem tudlak meggyőzni – mondta a sárgakékruhás angyal, és a karosszékéből a magasba lebegett. Gömbteste horizontális tengelye körül pörögni kezdett, egyre gyorsabban, a csörgők arany karikát képeztek az egybemosódott kéksárga gömb körül, mint ha a Szaturnusz egyik gyűrűje lett volna, az arc pedig lágy tér a bolygó és a már alig hallhatóan zengő gyűrű között. Egyre magasabbra emelkedett, egyre kisebb lett. Jákob hirtelen azt vette észre, hogy a mennyezetet nézi és arra gondol, milyen jó és milyen iszonyú is, hogy nem szakad be.

* * *

Jákob Böhme levele Adalbert Kummermannhoz 1622 húsvétján. (Első közlés.)

Kérdésed fullánkja, Adalbert, megvallom, zavar, mert zavartnak hangzol, mintha a melankólia mélyébe lennél zuhanóban, holott az csak a felszín mélye, a felszín szakadéka: törpülve és merevedve zuhan bele az ember, zuhan az az ember fölé és alá és közé, tudom, velem is megtörtént, megéltem én is, ha életnek lehet nevezni a melankólia, a fekete fájdalom hosszú időszakát: átestem rajta, a halál sötétlő sziklavizenyőjén, kitöltötte a testem, elmém határtalanba nyíló terét, és már csak kövesedő nyirkos bőrömön éreztem, ahogy a tudat szárazvilláma mindenütt befolyja és anélkül, hogy át tudná világítani: ahhoz éltető erő kell, épp az, amitől megfoszt a benső napfogyatkozás.

Az is zavar, hogy nem segíthetek rajtad igazán. Mert szükség van az efféle borzalmakra is, ha van erőd hozzá. Az egyszerű napok egyszerű nyomorúságában nem szoríthat annyira a kín, hogy kinn lehess: belőle, a már kemény „n”-nel rugaszkodó nyelv bátor segedelmével az „í” hosszúra húzott ínyvicssorításából. Segíteni csak azon lehet, aki képes arra, hogy segítse magát. Tőled függ ezért, jelent-e valamit neked, amit most itt olvasol, vagy titok marad, jeladás idegen nyelven, amelyet az elme hiába érint, sehogy sem ért, mert a hozzáértés bonyolult folyamat.

Ha eljut idáig az állat, megfigyelem az időben. Mindennek megvan a maga ideje. De az örök pillanat látomásából többet tudhat az elme, mint az időből sohasem egészen kilépve, hiszen a test abból sohasem lép ki.

Azt írod, Ó-Ó-Ó hangot hallat az az állat, mintha *om* lenne, s az pedig a kezdet-előtt artikulációja. De tényleg „o” az a hang, Adalbert, nem inkább „á” és „a” és ki tudja még miféle artikulátlan üvöltés? Képes-e tényleg ajkat kerekíteni az állat és kiszűrni-formálni az ajkak torlaszos gátjaival a szellem szívből eredő szeléből azt a kerek hangot? És miért gondolod, az „m” annyira érdektelen, akár el is maradhat? Épp az „m”, az önérintés önakart aktusa, a mennyet nyitó aktus, az önmagára utaló személy és tulajdon jele: befogja a szívből eredő szellem szelét, kirekeszti a már kilököttet, és az ajkakkal artikulált kört nyugalomra

zárja, hogy aztán a lélegzés lélek-ritmusára újra kifeszítse, egy valóban rejtélyes lüktetés folyamatában. Továbbá, Adalbert, a testben lüktető elme mágiája más abban, aki tud róla, mint abban, aki nem. Mert csakis az, aki tud róla, tudja – a megérintés érintő és érett erejéből – lényének szignatúráját *teljesíteni*: az önkibefejezés szintjére emelni.

Megejtő, milyen közel és mégis milyen képtelen távol gondolkodnak azok, akikről leведben beszélsz, attól, amit a megvalósulás folyamatában az örök születésben tevékeny istenség maga-magából elő-ír: magát magába hívó, mindig és mindig is olvasásra váró utóiratot. Úgy hiszem, félreérted őket, amikor úgy véled, az *om*, az a szótlan szó, a kezdet-előtt kifejezése kíván lenni. A kezdet-előttet, Adalbert, kifejezni nem lehet, csak utalni lehet rá, és értheted már abból, amit mondtam, az *om* nem utal, ő maga az út: az egész út önki- és befejezése. Ez a szó nem a kezdet-előtt káosza; nem úgy foglal magába minden szót, mint a csecsemők első gügyögése, hanem a vélt bölcsesség szerint (ezt szavaidból gondolom) az összes szó artikulációjának egyetlen aktusban történő artikulációja; a kezdet-előttre a kezdet-után teljességének összefogásával készít, hiszen minden részleges artikuláció a többi részek hiányára utalna. A lélegzésbe olvadó *om*, az *om*-ba olvadó lélegzés a tudattalanba mélyülés-emelkedés folyamatában magabagyújtja a mindent és a semmit és így, csakis így, ebben a teljességben készül a kimondhatatlan és felfoghatatlan minden-és-semmin-túlra. A lét és a nemlét lüktető teljességének nincs megfelelőbb önkifejeződése, mint ez a csodálatos *om*, de mi, Adalbert, akik nemcsak a lét és a nemlét teljességében, hanem és elsősorban az örök születésben, a születés misztériumában hiszünk, az artikulálódás végtelen folyamatában, a formációk pazar előformálódásában, az örök pazarlásban, amely sohasem el, mi bizony szavak nélkül, s ha nem úgy, akkor a bábelutáni nyelvekből a bábelelőtti ősnyelvre törekvő szavak arkánumával szeretnénk teljesíteni a mindent meg a semmit. Mi az örök természet nyelvét akarjuk beszélni, a tulajdonságok birtokolhatatlan, de szerethető nyelvét. Mi nem a kezdet elé igyekszünk, mi a *kín*-ből nem csak *kinn*, de valahol benn is akarunk lenni, valahol, ami lágyabb, meghittebb a „*b*”-nél, „*m*”-mel kezdődik (nem végződik, mint az *om*), mint ahogy lágyabban végződik is, a nyelv elszánt „*n*”-jét befelé enyhítve, sem nyitottan, sem zártan, valahol, ami *menny*.

A szenvedéstől, Adalbert, mi nem a testtel együtt akarunk megszabadulni: a megváltást reméljük, nem a megváltást. A szörnyeteg, a bűnben osztódó testiség kínoz, az időben lehetetlen megvalósulás, nem maga a test, a képződött valóság, az oszthatatlan egység, érzékek tündöklekes ámulata, olyan élet, amelyben nincsen sem örület, sem ör, nincs önrökdös. Mert kevés választja el az oltalmat a börtöntől, az örökleteset az idülő testtől, csak egy kevés adalék és hiány, de hiányt – halált is – ad a lék. Ezért írtam az angyal és az ember közti különbségről, hogy az angyalnak is van szája, mint az embernek, „mivel neki is ennie kell a mennyei gyümölcsökből, mint az embernek. Nem szabad azonban földileg értened, mivel az angyalnak nincsenek belei, se húsa, se csontja, hanem az Isteni Erő állította össze, forma és fajta szerint, mint az embert, minden tagja, mint az emberé, csak születési tagjai nincsenek, se kijáratára lent, nincs is rá szüksége. Mert az ember csak a panaszos bűnbeeséskor kapta születési tagjait és kijáratát. Az angyal csak az Isteni Erőt hajtja ki magából, a szájával ragadja meg, hogy meggyújtja a szívét, és a szív gyújtja meg a többi tagokat; szájával hajtja ki, amikor beszél és dicséri az Istent. A mennyei gyümölcsök pedig, melyeket eszik, nem földiek, és ha formára és alakra olyanok is, mint a földiek, mind Isteni Erő, íze és illata olyan kedves, hogy semmihez sem hasonlíthatom ezen a világon, akár a Szentháromság ízét és illatát. Ne gondold, csak példakép, afféle árnyék: a szellem világosan és tisztán mutatja, hogy a mennyei pompában, a mennyei salétromban és merkuriumban isteni fák, bokrok, virágok nőnek és sokféle dolog, ami ezen a világon csak példázatos kép. Isteni Erőből van ott minden, növény is, gyümölcs is, akár az angyalok.” (*Aurora* 1,6, 11-15)

Az Ember is, Adalbert, ott az Ember is csak Isten Erejéből van, nem ember ember által. Nem zsákmány, mint szülőnek a gyermek, gyermeknek a szülő; nem osztódva szaporodó, osztódva megosztott emberek ott az Ember, a forma és alak nem osztódás után

egy, nem az időben, de magából magába oszló örökség, androgin önadomány. A földi temészet, ne feledd, csak esettségében példázatos képe az örök természetnek, esettség nélkül nincs kép, látomás. A különböző gonosztól – és nélküle hogyan is lehetne születés – válunk meg, Adalbert, a megváltás önerejéből.

És nem hiszem, hogy a vadak csak azóta szenvednek, amióta megismertették őket a megváltás gondolatával. A buddhisták jó helyen állnak, amikor nem térítenek; a térítés erőszak; láthatjuk, mi lesz belőle, háború, mint mifelénk is már negyedik éve, és máglyán megégetés. Nem értik a hamisan buzgók, a tér éppolyan kevéssé számít, mint az idő; a térítés csak a földi nyomorúság kiterjesztése: terjeszkedés. Tér, tűr, tár, tör, túr, – a „t” és az „r” torzsalkodása mindig kemény és romboló; a tor is a halál lakomája. Ördögi tett a térítés, Adalbert, beterel az „r” daráló kereplésébe, ahelyett, hogy onnan indulna, mint a „rét”. A hit nem a hívők számától igazul. De aki magától felismeri, hogy van megváltás a vadontól, helyesen szenved, a szenvedés sohasem értelmetlen, ha megvan a helye.

És igen, Adalbert, mi is vadak vagyunk. Ki úgy, hogy tud a megváltásról, ki úgy, hogy nem; és a legszörnyűbb állapot, tudni az önnön vadságról, a megváltás lehetőségéről, és mégis vadonban élni, a megzavart vadság állapotában: szörnyű, mint szörnyeteg tagokkal taglalódni, lepke-remény nélkül hervatag hernyó a monstroztításban. De vigasztal, ha tudod és érzed, nem az vagy; akkor még monstroztításod is vigasztalod: lakoma helye, ahol olykor-olykor jól laksz, de jól csak laksz, Adalbert, nem léted létezed.

* * *

Nincs isten, húzogatta faszán a bőrt az orángután. Tudod-e, hogy csak azóta és csak ott tilos mutogatni a faszt, és tisztességgel is beszélni róla, ahol és amióta titokká vált a lét, állati tevékenységgé a nemzés, ahol és amióta istenről esik szó, esik, mint a bűnbe, azóta és ott nem szabad a faszról beszélni, holott szó rá is van, ha róla, csak arról nem szabad beszélni, hogyan is kerül az ember fia ebbe a világba, ami az orángután fiáé is, mint például, biccentett kezében tartott faszára, az enyém.

Ne kísérts, ördög, jaidult fel Jákob.

Ördög az apád fasza, hördült az orángután, némileg barátságosan, és ugrott egyet, hosszú karjával lóbálva szőrös testét. Az adalék, kiáltott, a szörnyű adalék, miféle szörnyeteget ad a lék az ember egyébként angyali altestén, ahol kifolyik belőle a szar meg az utód, dugasztalan hordó, mindig mást is hordó, magát meg nem tartó, sebesült angyal a szörnyetegek között. Anyamellet szopva fogasodó szörny, idősödő anyag, Idő szörnyetege, belőled – táncolt az orángután –, csakis belőled folyik, szar meg utód mellett, az örökkévalóság, az Idő szörnyetegének csuda-szekrétuma.

Valóban, dermedt meg Jákob, riadt az orángutánra: én mondom, amit mond, legalábbis a test szememhez kötődő szelleme hallucinál, a történelmi én, nem az örök. Belőlem szól az ördög, rajtam át.

Vedd észbe, emelte okos szemét a tojásdad arcú barátságos állat (mintha nagyapám nézne rám, döbbsent meg szinte mosolyogva Jákob), vedd észbe, mert azért az ész sem ignorálandó, amit magad is tanítasz, hogy a külső csak a belső manifestációja, minden dolog szignatúra, írás, olvasni kell, hogy valós legyen. Ha káprázat vagyok, a te káprázatotod; és ha istennek hiszed a benned gyűjton-gyűjtő erőt, istened örök káprázata.

Ne kísérts, ördög, jaidult fel ismét és halkabban Jákob. Egyszerre nézte az orángután faszával játszó kezét és tekintett annak szőrös arcából lágyan rátekinthető okos szemébe. Te történülsz rajtam át, vádolta, iszonyú káprázattá, megtörtént romvilággá, androgin test szörnyeteg romjává, iszonyú káprázattá, te kábítsz, hogy a romokat ne romoknak lássam, hogy felfedjem a mindenütt tátongó repedést, titok kapuját.

Amelyen előbújtál? érdeklődött arcához hajolva az orángután, de Jákob már elvesztette az eszméletét.

Ördög, ördög, dadogta kevéssel később, remélve, hogy a förtelmes, de mégis annyira vonzó, olyan kíváncsiságot gyújtó állapot eltűnt már, szétfoszlott, éjszakai ábránd. De az bizony még ott ült, jobb kezére támaszkodott, bal keze az ölében, kifordított fügefalevélként takarta irtózatát.

Nincs ördög, magyarázta az orángután, nincsen kozmikus tragédia. Hiszen magad mondod és olyan kivételesen, hogy a MISZTÉRIUM MAGNUM a KÁOSZ, benne-belőle ősered minden a szüntelen első napon.

Jákob hirtelen magára talált. Megértette, ismét, az ördög szükségességét, hogy mennyire elengedhetetlen az, ami nem engedi el, és mennyire csak elengedhetetlensége bizonyosságában szabadulhat meg tőle, ebben a világi testben, ahol a földi szem érzéki káprázatától nem létidegen a szellem legöntükrözőbb látomása sem. A párbeszédet, vagyis a dialógust, a párviadalra hasadt, párban egymásba akaszzkodó logoszt csak úgy foghatja egybe az ősi Szófia, a KÁOSZ megvilágosodott tükörképe, ahogy férfit a nő és nőt a férfi.

A KÁOSZ, vágott vissza, örökkévaló; de az időben, amelyből te is kísértesz, ördögi módon magát az ördögöt is tagadva, az embernek különbséget kell tennie: el kell magát tőle határolnia, magamagától magamagát, hogy maga lehessen; egészséges látomását a romok káprázatától. Engem, kiáltott, engem nem nemzettek; azt, ami mondja, amit most mondok, nem nemzette senki. Nem a nem, az igen származottja vagyok.

Az orángután elszororodva rázta a fejét. Fügefalevél tenyerét visszájára fordítva babrálni kezdte ismét a faszát. Ettől viszont Jákob szomorodott el. A szótlan szignatúrát olvasva úgy érezte, nem érti a nemzés misztériumát. Érti, miért nemez, aki igenel: de ha nem lehetséges a tiszta igen, hogyan és miért támad róla és érte az emberben ábránd?

* * *

Amikor Jákob felemelte a poharát, hogy igyék a borból, látta, Rudolf császár ring benne aprócska trónusán és néz fel rá: Ha megiszol, hatalmas császár leszlel te is. Hess féreg, szusszantott bosszúsan Jákob, kése után nyúlt és kipöccintette vele Rudolfot trónos-tul, mintha darázs lett volna. És úgy látszott, az is volt, mert ott zümmögött Jákob orra előtt, a fej körül, potroha trónusán, parányi koronával a fején, fullánkjában rejtegetve dekrétumait. Hatalmas császár, zümmögte, abszolút uralkodó. Hess féreg, suhintott ké-sével Jákob, ne szédelegj itt a fejem körül. Az aranycsinálás is csak azért érdekel téged, hogy potrohod trónusát bearanyozhasd, holott attól az még éppúgy megrohad, mintha légyfekete lenne, te féregivadék. Hatalmas császár, zümmögte tovább trónusán Rudolf, és amikor Jákob, vele nem törődve, inni kezdte a bort a pohárból, fölötte lebegtében fel-nevetett: Már belefecskendeztem nagyúri mérgemet. Jákob elemelte szájától a poharat, belenézett, és valóban: piros szőnyegen hozták feléje összegyűjtött műveinek tíz arany kötetét.

* * *

A szekér megakadt a ragacsos úton. Amikor Jákob hátrafordult, a két hátsó keréknél egy-egy anglyalt látott. Mozdulatlanul álltak, Jákob kíváncsian figyelte őket, aztán lázongani kezdett, miért állnak ott, nem látják, mi történt? Miért nem taszítanak a saroglyán? Ha nincs elég testük a veselkedéshez, ha még egy szalmaszálat sem tudnak odébbpöccinteni, azt értem, de tovagondolni se tudnák ezt a bajos szerszámot a sárból? Ha védangyalok, mitől védenek? Arcuk, akár a faragott szobroké. Egymást támogatják? A szekér talán mégsem gyarló szimmetriáját? Vagy önnön szememét? Ingerülten fordult vissza, vagyis előre, és már-már lelépett a bakról. Az ingerültség azonban ámulatba szédült a lelkeben, úgy érezte, ha leszáll, térdig süllyed a sárban, térdén túl is ellepi a dagadó, a csizmaszárát is, ágyékát,

mellét, az ajkát, sőt a szemhéját is a lucskos hideg, és ő csak süllyed, merül alá a mélybe, míg a két angyal csak áll a szekér két oldalán, és őrködik, vajon mi felett és mire.

* * *

„Mivel a teremtés kezdetén egy lényegből született minden; az időben, mivel a föld anyagivá lett és a mástól való egy választása megtörtént, mindenben heves a vágyakozás, egyikben a másik iránt, miként azt a nemző gyarapodás példáján is láthatod, miatta történt végül is a szétválasztás. Hiszen láthatod, van hímtény és nőstény és mindegyik hevesen a másik magosítására vágyakozik, és ez nagy titok. Lásd, amikor a teremtő FIAT által elválasztotta a MATRIX-ot, az ötödik alakzatot választotta el a MATRIX-ban az AQUASTER-től, mivel az ötödik alakzat mennyei és széttörhetetlen, mind amíg a világ birodalma áll és gyökerét a Paradicsom fogja. Érthetőbben mondom most a vágyakozó együgyűség kedvéért.

Lásd, mint gyakran jeleztem, amikor felindult a gyújtás megtörő kerekében a FIAT-ból a tűz, a sötét fanyarság félénk matrixában, és a tűzben a nap és minden csillag fénye, akkor a fanyar matrixban, mely vékony, alázatos a fénytől, anyagában pedig vízzé vált, felindult a szerelem bájos forrása, amitől is minden alakzat hevesen szereti a másikat a minden alakzatba érkezett fény szelídsége miatt. A szelídség azonban egy új gyermek volt, aki sohasem találta magát a sötét eredet félénkségében, és ez a gyermek volt a paradicsom. Mivel azonban nem a matériában állt, a fanyarság matrixa nem tudta megfogni, hanem hevesen vágyakozva vágyódva és nagy akarással tűzbe és keserűségbe vetette magát, hogy megfoghassa a szerelem barátságos forrását, ám nem foghatta meg, mert az paradicsomi volt. És így áll ma is még nagy vágyódásában és szüli a vizet.

Isten azonban a tüzet, mint kvintesszenciát, azaz ötödik alakzatot, elválasztotta a víztől és a csillagokat csinálta belőle, a paradicsom pedig rejtve maradt a matrixban: így vágyakozik most a víz-anya nagy komolyságban a tűz-anyára és keresi a szerelem gyermekeit; a tűz-anya pedig a víz-anyában keresi, ahol is születik, és mindegyikük heves éhséggel vágyakozik a másikkal való keveredésre...

Így vagyon most heves vágyakozás minden teremtményben: a hím szelleme a nőstényben a drága gyermeket keresi, a nőstény pedig a hímben. Mert a testi esztelenség az esztelen teremtményekben nem tudja, mit csinál; nem mozdulna oly hevesen a teste a szaporodáshoz, hiszen nem tud semmit a megtermékenyítésről sem, ám szelleme mégis úgy felgyúlt a szerelem gyermeke iránt, hogy keresi a szerelmet, ami maga a paradicsom, és nem tudja megfogni, csak magot csinál, abban pedig megint csak a születés centruma van. Ez mindkét nem és szaporodásuk eredete. A paradicsomi gyermeket azonban sohasem érik el, csak éhségük heves: és így folyik nagy komolysággal a szaporodás.” (*Von den drey Principien* 8, 40-44)

* * *

Amikor belépett a hálósobába, a kezében tartott gyertya árnyékot húzó fényében felesége, Katharina aludni látszott a hitvesi ágy néki szokásos túlsó oldalán. Katharina Kuntzschmann, Hans Kuntzschmann mészárosmester lánya, dolgos jó asszony, nézte Jákob a néki kedves arcot, és aztán már csak azt, ami annyira vonzotta benne, hogy akár férfiac is lehetett volna, s ha férfié, akár női, olykor a pillantások egymásutánjában változott az emberarc jelekkel tündöklő neme, olykor pedig, mint most, nem nélkül tündökölt, mint ha angyalarc lett volna, de nem szentképek angyaláé, hanem azé, aki most a méhviaszgyertya virágporfényében lebegett a szobasötét rejtelmes keretében. Ez az élmény, állt meg Jákob, mellmagasságban a gyertyatartóval, jobb felől szelíd lánggal egészítve ki a szív bal ritmusát, pusztíthatatlan, olyan bizonyosság, hogy csak az emlékezet rokkantságában lézengő emberroncok feledhetik. De Jákob mindjárt próbára is tétetett. Mert alig feküdt le, csíp-

te el a lángot, készült hosszú ingben kinyújtózva a takaró alatt az ismerős és mégis mindig ismeretlen éjszakai utazásra az eszméletlenség sötét vizein, érezte, Katharinának kinyílnak a szeme, hallotta, ahogy a teste egészével feléje fordul, és láthatatlan szájjal suttogja a párnahuzat és a lepedő hűvösből hevülő közegében: Már elmúlt a bajom.

Jákob teste megmerevedett. Várt rá az asszony, csak tetette az alvást? Vagy éppen ő, Jákob ébresztette fel az ámulatában ki tudja meddig tartott gyertyafénnyel? Akkor is várt rá. Sőt ő maga is várhatott rá öntudatlanul, mert a hangtól nemcsak a teste merevedett, de lázító ellentmondásban férfitagja is, tagadva az idegekben riadó irtózást és forró dühöt, hogy hirtelen funkciót váltva háborzongató metamorfózisban vizelet helyett éltető folyadékot eressen át, és mindenképpen keményen jelentkezzen, zúzza szét az anyagi állapotra igyekvő vágyat, az elme nappali és a test éjszakára készülő békéjét, kétszeres cselekvést követelve, azt, amire kényszerül, és azt, amire kényszeríti magát, hiszen több gyereket nem akarnak, ő pedig, íme, képtelen lesz ismét a megtartóztatásra. Katharina felé fordult és egyszerre látta az előbbi gyertyafény-arcot és a mostani sötétben nem-láthatót, a sötétben még talán még sötétebbet, és miközben az asszony a takaró alatt közeledett, Jákob az ájulás és az üvöltés között lebegett tehetetlen.

– – ördög ördög merevség princípiuma létrejövés elengedhetetlen tagja és része és szakasza nélküled sem isteni teremtés sem valósuló isten rejtélyesen expanzív keményedés jaj vízből a jég jaj táguló ércként forró ez egyszerre keményedik-tágul a természet önmagán túljelző dialektikája míg a test merevsége a düh vagy az irtózat ideggörcsében csakis magába különülő önző csakis az oldódásba törekvő forró küzdhet le csakis a testből a holott a holott a halott a hal ott a hal a hal hal ott al úszik az asszonyban ütdődik az asszonynak az eszmélet partjának – –

Aztán a már szinte beidegződött földindulás, partra vetett hal a fehér fövényen, oldott irtózat, dactalan vereség, dühnélküli bánat. A kis mirákulum a szörnyű csoda. Hiszen a nagy mirákulumban nincsenek némberek, nincsenek nincsenek, míg a földi világban minden csak nincselkedés.

Jákob sóhajt: Ez az éjszaka nem az alvás éjszakája lesz. Mit mondasz, suttogja Katharina, valami baj van? Hangtalan szorítja össze Jákob az ajkát, bizony baj, ő ugyan azt hiszi, elmúlt a baja. Mondani csak ennyit mond: Túl felébredtem. Kimegyek a műhelybe. Meggyújtja a gyertyát, feláll, maga előtt tartva, mozgó árnyak kíséretében megy az ajtó felé. Az egyik árnyékot, ezt nem is láthatja, ő maga veti Katharinára. Lehúnyt szemmel fekszik az asszony, senki sem tudhatja, miféle homályban.

* * *

Kriptokálvinista lett volna Paracelsus tanítójánál is talán kiválóbb tanítványa? A lélek alkémiájának egyik legnagyobb mestere? Ezért váltotta volna ki a görllitzi varga a görllitzi főlelkész, Gregorius Richter haragját és a lutheránus egyházi-városi inkvizíciót, azt az evilági fajtát, amelynek ígézetében fuldoklik ma is még gyakorlatunk? Kriptokálvinista lett volna ez a keresztény máskéntgondolkozó? Vagy csak azért másként, mert gondolkozott?

Rudolf császár mindenestre 1592. január 15-én, az iparkodó cipész-legény életének 18. évében (mert így is lehet számítani) a kancellária nyomatékával ekként bosszankodott: „Kegyelemmel tudatjuk véled, szavahihető jelentés érkezvén Hozzánk, hogy oberlausitz-i őrgrofságunkban több helyütt, a falvakban, miként a városokban is, különösképpen Görllitz nevű városunkban és az ugyanott lévő iskolákban, gyökeret ereszt a kálviniak kísértetbevivő szektája... Mivel Nékünk szándékunkban semmiképpen sem áll eme bosszúságos és kárhozatos szektát tartományainkba béengedni: Íme azért végletes parancsunk, hogy te rögvest... serényen és a legagyobb titokban híreket begyűjtvé, azokat latoljad, annakutána eme kísértőktől és szektásoktól a Mi helyünkben megszabadulj.”

Az is biztos, hogy húsz évvel később, mert az eretnekségek kiirtása akkor sem volt si-

keresebb, mint a máig tartó kétezer évben akármikor, Bartholomaeus Scultetus görlitzi polgármester a következőket jegyezte naplójába: „Anno 1613. július 26-án pénteken Jacob Böhme varga, a spítákovács műhelye mögötti kapunál, a városházára parancsoltatott, kvartóban írott könyvét a városi szolga begyűjté, minekutána ő maga szabadon bocsátván, lelkére kötött, hogy efféle dolgoktól a jövőben tartózkodjék.” Az *Auróra Avagy az Emelkedő Pirkadat* (Aurora oder die Morgenröte im Aufgang) befejezetlen és így elkobzott kézirata nem is került elő többé, de addigra már másolatban, Böhme szerint a kölcsönkérők engedély nélküli buzgalma miatt, közkézen forgott, ha apró kéz kezén is. Jákob úrba azonban évekre befulladt a szó, méghozzá teljesen, ahogy azt Caspar Lindenehez írott levelében is mondja: „megvonatott tőlem a kegyelem fénye is, rejtett tűzként izzott csak bennem, félelem volt csak, kívülről gúny, belülről tüzes ösztöke.”

A boroszlói Cornelius Weißner (avagy Wiesner) 1651. február 21-i irata szerint (Jákob akkor már 26 éve nem az élők közt járt, hanem csak bennük) Richter főlelkész urat nem is annyira az eretnek vadította, inkább a sziléziai takácsok protestáló elődje. Jákob úr ugyanis, ha Weißnernek hinni lehet, fiatal pék sógorán akart segíteni. A sógor karácsony előtti bajában a főlelkész úrtól egy tallért kölcsönzött, hogy lisztet vehessen az ünnepekre. Sütött is neki rögtön hálaképpen valami szépet „és az ünnepek után visszavitte neki a tallér pénzt, visszafizette, abban a reményben, hogy a prédikátor úr a tallér illető kamatoka miatt, hiszen csak két hétig használta a pénzt, nem fogja zargatni.” A prédikátor úr azonban dühbe gurult és olyannyira rámennyörgött a fiatal pékre, hogy az nemcsak megjed, de üdvössége elvesztése miatti rettegetésében búskomor is lett. Amikor nagyvégre, felesége ösztökélésére elmondta sógorának a bajt, Jákob úr „felszedelőzködött és félelem nélkül, de teljes szerénységgel a dühödő prédikátorhoz ment és kérte, ne haragudjék a fiatalemberre, részesítse inkább kegyelemben; ő maga hajlandó, a fiatalember helyett, elégtételt adni a kölcsön-tallér kamataiért, és oda is adja, hacsak megtudhatja, mennyire vágyik az úr.” A főlelkész úr erre fel azonban Jákobnak esett, és egyre vadabbul, mivel az kitartott kérése mellett. Weißner szerint „Az úr szégyenlette igazságtalanságát, de bevallani nem tudta, sem azt megmondani, hogy mennyit kíván, hanem ismételten felszólította a közbenjárót, hogy takarodjék, és az ajtóra mutatott, amin át annak takarodnia kell.”

Ez csak a kezdet volt. A dolog vége azonban mégsem az a városházi ülés, amelyen a városi tanács, természetesen az eretnesség vádjával, Jákob úr családotól való kiutasítása mellett döntött, sőt úgy utasították ki, meg sem engedték, hogy hazamenjen. A dolog vége ugyanis a polgárurak lelkiismeretfurdalása volt, és az, ami belőle fakadt (ami már önmagában is elégtétel lehetett, hiszen Jákob urat végső fokon az izgatta, hogyan furdalja az ismeret a lelket). Az elűzött vargának másnap utána küldtek, visszahívták a városba, és attól kezdve hagyták, hadd viaskodjék egymással a lelkész meg a varga, a méreg meg a méregkeverő, a hivatásos detoxológus meg a lélek furcsa drogosa.

Will Erich Peukert anno 1961-ben írott összefoglalója szerint, „A fő dolog az volt, hogy egyik lelki gyermeke uzsorassággal vádolta és kiderültek az üzelmei. Továbbá az, hogy Böhme a maga nyugalmaival a legvadabb őrjöngésig provokálta őt, holott éppen neki kellett volna megőriznie keresztény nyugalma. A vád súlypontja ezért nem is az eretnek könyvekre nehezedett, hanem arra, hogy Böhme bajkeverő, zavarcsináló ember, a szentséges prédikatori hivatal ellen lázad és lázít, a lelkészt hivatalában rohanja le. Mesterünk könyvről nem tudhatott többet a lelkész, mint ami már köztudomású volt az utcákon és a sörözőkben, hogy ugyanis a mester eretnek könyveket írt.” Tegyük hozzá ehhez, volt előnye, ha hátránya is, hogy a német országokban harminc éven át csak vallás- és nem polgárháború harmadolta a népet, sőt annak is, hogy a lutheránusok nem égettek meg embert, nem azt tettek, amit a pápa Giordano Brunóval, Kálvin Michel Servet-vel, a cár pedig Böhme fanatikus követőjével, Quirilinus Kuhlmann-nal Szent Pétervárott.

* * *

Megcsúszott a naptár, bosszankodott Ulrich. Holnap lett volna a születésnapom és tesék, máris bebaszott a lakomacsömör. Ilyenkor csak baszni lehet, de kit hoz eléem a balfaszú sors a konjunkciók remete raboskodásában a mennyei priccsről: hímpicsaftüst izgat vagy csak annak az istállófiúnak lányos mosolya, hogy valami azt mondja bennem, leteperni, a szűzmáriáját, senki sem olyan szemérmes, mint a süldőlegény, ha elkapod a faszát és árendás lyukába tövig dugod az ujjad, hogy kapálózni is alig tud nyúlánk combjaival, jézus úgy segítsen, megkeresem. Szavait csörtetés követte, krákogás, a harmadik láb, a flinta ütemes földhöz verése, bicegő hegyeshalom, cifra ruhában, duzzadó hasán vaskos öv, benne pénz, a bajsza pedig alkonyi harmat keveredett egy förtelmes meszely bor lenyalást sem érdemlő maradékával. A homlokán akkora forradás, ha láthatta volna az a pápista ördög-martalóc, aki ütötte, talán kedve is támadt volna, hogy belefeküdjék és ott pihenje ki a következő öldöklés már egy ideje könnyedén elképzelhető fáradalmait. Aztán a fiú vergődése az istálló sarkában, szemének őzriadalma, a hirtelen tudás siralma, egy lihegő, kéjesen ostorzó „galambocskám” lüktető párája, ahogy a mézga folyja be a legyet egy majd az időben hordható örök pillanat áttetsző gyantájával, „galambocskám” reped a segglik, csurog a bajusz alól a nyál, döng az istálló fala, ajtónyikorgás, fejsze repül, hasított fejfel dől Ulrich, fölötte érdes hang tépi a levegőt: „A katonákra, mondtam, vigyázni kell, ördögök. Na gyere.” Köpés sercen, hallgat a csönd.

* * *

Minden elem a hidrogén transzformációja lenne? A hidrogén lenne az őselem? Vagy van egy zéró atomsúlyú elem is, a semmi, és abban megy végbe minden transzformáció, a hidrogénné válásé is? Mit mond erről Paracelsus mester, az elemek lelkeinek legfőbb ismerője? És Whitehead úr (Fehérfej), a későbbi pánpszichista? Talán ezt: A semmi, aminek csak magja van, bolygója nincs, ezért maga a bolygó-bolyongó, ha vonzásába kerít egy másik semmit, megszűnik semminek lenni, lesz belőle, és természetesen a másból – itt jön be a természet a lineárisnak tűnő csődbe – valami. Az elemek örülete ebből az eredendő nincstelenségből sugárlik elő, és aztán, a micsodák túlsó végén, amikor annyira felgyorsul a vala, hogy a mi már képtelenné válik és mietlenkedésében már-már a semmibe ér vissza, visszahangoznék benne, ha még lenne hol, de helyette egy ismételt fel- és leáldozás révén – Hermész-Merkúriusszal Kháron révhajóján – átszeli a megszűnés folyamatát és lesz belőle értelem, még mindig természetesen, bár ekkor már egyúttal (egy úton) természetentúl is: atomfizikailag a 111. elem, hagyományos szóval az ötödik, az, amelyik a négy elem láthatatlan alapja, a kvintesszencia.

* * *

„Miért édes a gyümölcs, ha magja van?”

Jákob fejfel lefelé lógott az ágon, tagjait kérlette, válaszoljanak. Őszülő haja lelógó szálai fingszagú mocsár fölött lebegtek, testében, érezte, kukacok járnak, indul az erjedés. Szeme nyitva, akár a halottaké, és megadóan mélybe eresztett két karja végén a duzzadó ujjak már-már érintették a szürke vizenyőt.

* * *

– Tudom, Siegmund, tréfálkoztál azzal a Don Quijote-tal, mosolyogva mondtad, nem vagy afféle hóbortos lovag, de éreztem, ólom volt a hangod fenekén, lehúzta a hajóját, gyorsabban siklott tőle a lélek vizén, a szellem szelében, de talán azért is, mert fenyegette a mélybesüllyedés, izgatta futamát az elhallgatás. És tényleg honnan is tudhatom, mi hóbort, mi igaz hit. Kár, hogy nem tudok spanyolul és nem olvashatom annak az úrnak a történetét, de ha igaz, amit mondtál róla, és ezt is hinnem kell, az a lovag azért tévelygett, mert minőségeket keresett-látott, nem magát az egyetlen minőséget, nem magát az egyetlen-örök kvalitást, a mi növéstét, amit mi keresünk a megtalálás forrongó folyama-

tában, nem a kín-forrást, hanem gyönyörűre faragott szökőkutakat. Hiszen az emberek hőbortjuk kivetítéseként köveket helyeznek a forrásra abban a tévhitben, hogy visszatérhetnek a képhez, az majd ott áll, időben-időtlenül. Az emberek, Siegmund, nem veszik észbe – mert csak abba vehető, ami onnan származik –, hogy csakis a kvalitások nélküli ember, aki magát kvalitásoknélkülinek tudja, csakis az képes forrongón-forradalmasan találva keresni maga-magát, bejutni abba a kín-forrásba, amelyben úgyis van. Hiszen, Siegmund, ez a mi reformációnk nem időben vissza- vagy előre formálódás, a mi naptárunk kaptár, amelyből szétrepülnek a napok méhei, hogy szüntelenül vissza is repüljenek. Nem vissza vagy előre, de újra formáció, egy olyan újra, amelyik szüntelenül adódik, abban a kín-forrásban forradalmasodás, amelyet feltartóztatni nem, csak hőbortos szökőkutak faragványaival palástolni és csatornarendszerekkel kanalizálni lehet a kintől való félelmünkben, fél elménkben már öntudatlanul is arra hajlani, hogy takargassuk. És ezért tudhatom, én, aki hiszek, amíg Istenben hiszek, hogy mi a hőbort, mi az igaz hit. Hőbort, amihez, úgy hiszem, visszatérhetek; amihez valamikor, úgy hiszem, eljuthatok; hőbort, amikor a hitet valami tárgyyszerű dolog dologosítja el.

– Csak az lehet igaz hit, ami tárgyitalan? – hüledezett Schweinichen.

Jákob nevetett:

– Van tárgy, amelyik tudja, alanya van; van alany, amelyik tudja, hogy a tudás folyamatában önnön tárgya is, és a mondás folyamatában alany és tárgy egymásból táplálkozik. A mondás autonóm metabolizmusa az állítás erejéből csak azért folyik, mert a mondás folyamata állításra kész. Az igaz hite lebeg, mint a táncos, mielőtt földet ér, és a Paradicsomban nem is érünk földet, ott olyanok vagyunk, mint az angyalok. Ott magáért a mondásért mondjuk, amit mondunk, ott itt-otthon vagyunk, csak beszélgetünk.

* * *

Egy közeli villámcsapás rettenetében megtorpantak a lovak. A fedett szekér, amelyben Jákob is ült, meglódukt, aztán a mennydörgésnél jóval kisebb reccsenés után megremegett, oldalra billent, zökkent és megakadt. A kocsis káromkodva ereszkedett a bakról, alig lehetett hallani a vizek zajában. Kevéssel később a kocsi farához cuppogott, megemelte a félponyvát és bekiáltott:

– Tengelytörés, a féreg ott egye.

Jákob csodálkozott szíve újszerű dobogása mögül. Ilyen még nem történt vele soha. Meg kell néznie, érezte, ha didergőre ázik is. Valamit mormogva, maga sem tudta, bocsánatkérés volt-e vagy magyarázkodás, kibotladozott a többiek közül, félrelökte a ponyvát, és inkább csak érezte, mint látta, ahogy a lába a csatakosba ér.

– Ott, abban – mutatott a kocsis egy gödörré –, abban törött el – és nagyot szívott az orrán. Jákob kíváncsian nézte, mintha valami rendkívülit várt volna a látványtól. Elég nagy gödör volt, azaz lehetett. Vízrel volt telve, bugyborékokat csapdosott rajta csattanó cseppjeivel az eső.

Gödör, nézte Jákob a nyilvánvalót. Aztán a kocsi kibicsaklott hátsó kerekét figyelte, míg csiklandozó csöppekké csordult orra lejtőjén a víz. Gödör, bólított, gödör az úton. Mi pedig állunk megfenekelve.

* * *

Az orángután megragadta Jákobot, mintha játékbaba lett volna, bal kezével kétszázkilós testéhez szorította, vigyázva, mint a nagyon gondos gyerekek, és kiszökkent vele a szobából, át a falon, mely holográf projekcióként meg se rezzen. Jákob ámulva nézte, hogy a fal túlsó oldalán nem a Neißer-Kapu áll a híddal, hanem egy furcsa erdő, bámulatos levelek zűrzavara ismeretlen fák és bozótok között. Zöld tenger, mormogta, megmerülök a zöld tengerben. Az orángután odaszólt a testéhez szorított babának: Bizony ám, ebből vetődött

te is. Azzal továbbugrott, ezúttal foga közé kapva Jákobot, hogy mindkét kézzel lendíthesse magát a sikongatások szentjánosbogaraitól villódzó mélységeken át. Hova viszel? rémült Jákob. Az állat azonban nem hallotta vagy nem akarta hallani vagy nem akart megállni, hogy beszédhez szabadíthassa a száját, bár az is lehet, hogy abban a pillanatban nem tudott ember-nyelven. Közben hideg lett, Jákob dideregni kezdett és már örült volna, ha a szörnyeteg ismét a melléhez, szőrös-büdös állattestéhez szorítaná. Ha már játszol velem, bosszankodott fogvacogva, vigyázz rám, barátocskám. Ezt viszont meghallotta az orángután, mert fojtottan felröhögött, foga szorításán csöppet sem lazítva, de Jákob hátán végigsuhant egy pillanatra a zuhanás minden hidegnél hidegebb szele. Az orángután megállt az egyik fán és lenézett a lombok közt, egy barlangbejáratra. Előtte tűz égett, körülötte gorilla-szerű alakok guggoltak, hadonásztak. A következő pillanatban már a barlangban voltak, Jákob és az orángután, loholtak a sötétben, az állatot ez látszólag nem zavarta, de Jákob fejében lüktetett a vakság. Végre fényfoltot vett észre, s ahogy közeledtek, látta, valami majomféle. Megálltak. Az orángután leült, ölébe vette az emberizinget, így tudatta vele, hogy nézze az előadást. A majomféle állat majdnem mozdulatlanul állt előttük. Időnként zökent egyet és másként nézett ki, előbb úgy, mint kint a tűz körül guggoló-gesztikuláló lények, aztán meg úgy, mint ő maga, Jákob, sőt mintha tükörbe nézett volna, de olyanba, amelyik varázslatosan lemezteleníti az embert, mint húsától a röntgen, és meztelen-magát figyelte némileg zavartan. Tudod-e, mit láttál most, kérdezte tőle az orángután, maga felé pördítve a térdén ülő emberbabát, akinek őszülő haja egyenesen hullott feje két oldalán a mellére. Amikor az a fejét rázta, némi izgalommal magyarázta neki: Azt, amit ember még nem látott soha, holográf filmet az ember fejlődéséről, térhajósok hozták a kamerát, és amit most láttál, az 2 500 000 év szüntelenül pörgő filmfelvevőjének anyagából lett kurtítva, ami, gondolom, megbocsátható. Jákob nem értett egy szót sem. Így csak arra kérdezett, ami legalább gondolatot ébresztett benne: Az ember fejlődéséről? Igen, mondta az orángután. Mint ahogy filmre lehet venni a növény és kinyíló virágot is. Hirtelen a barlang terme fénybe borult, és ott, ahol eddig Jákob lemeztelenített tükörképe állt, kék kristályülőkén, meztelen combja nyúlánk párhuzamosával szőkehajú lány ült. Az orángután boldogan felüvöltött, Jákob pedig hunyorgó szemmel nézett a lányra, aztán maga fölé az állatra. Az zsugorodni kezdett és pillanatokon belül Jákob jobb térdén ült, szemben a balon ülő lánnyal, Jákob pedig, fekete kaftánjában, törökülésben a földön találta magát. Háta mögül a messziből zaj hallatszott, a kijárat előtti tűz körül guggoló és gesztikuláló lények izgatott zaja.

* * *

Az evolúció éppolyan láthatatlan, mint az isten, következtetni rá csak a törésvonalakból és az elme elevenségéből lehet. De szubjektum-e? Avagy javított-e Spinozán Hegel, amikor szubjektummá emelte a szubsztanciát? Megtörtént-e Böhme? Avagy ő is csak az a Jákob, aki az angyalal viaskodott?

* * *

Jákob úr türelmetlenül szállt az éjszakában szemüvegén értelmetlen szivárványok derengtek és a malom alatt megfulladt jobbágylány kalapját a magasba kapva könyörület nélkül érkezett Mezopotámiába ahonnan a szifilisz angyala indult ki egykor a bártfai paplak megejtésére. Körülbelül így. Egyébként kalapot viselt, denevércsontokból faragott kockákat rejtett lajbizsebében és apácakolostorok udvarán a bennfentesekkel gyakran játszott szüzességük elvesztéséért. Nagy volt a tét. A tél is nagy volt, egész éven át tartott az akkor tájain, ahol éjszaka repült az EMELKEDŐ PIRKADAT elkeseredett reményében és zuhant olykor-olykor megfertőzött kutakba, ahonnan a parasztok még agyonverni sem húzták ki és a legközelebbi csillagokból érkezett fényfutár vaksi szemének hiába ajánlott felhasználhatatlan létrát. Ilyenkor a másik segítette ki a testében őrkö-

dő ördög a dögösödő őr akinek bűzétől elméjébe riadt az időtlenség emléke a használhatatlan de épp ezért végzetes örökség amelyre emlékezve a mámor sötétfényű létráján kikapaszzkodott a megmérgezett kútból amelybe éppen esett és továbbrepült a semmi szörnyeteg tájain vakrepüléssel a paradicsom felé.

A megérkezés mindig váratlanul érte és kisideig tartott bár a kisidőt csak később a nagydőből látta a múzeumból, ahol kitömve feküdt a többi állat között kíváncsi kalandorok ámulatára. Mert a megérkezés maga a megfeleledkezés volt tömény abrakadabra éntakaró a nonszensz tájain álmatag angolna lepedőjéből kovácsolt ábránd sikamlós levegője. Beszippantva ablakokon át siklott bőr alá bukott házak tetején fürdött az alkonyi szélben és a parti sasoktól ébresztgetve énekelte az egyedül üdvöztető kaktuszáriát. Nem sokáig tartott az éjszaka és a fondorlatos kaftánban öblögetve tagjait fázósan indult meg a szerda felé az örök szerdába ahol is megszüreletelte verejtékező arccal az ángolnatögyeket és lepetézve elkáromkodta magát a következő hétig az ám a varázsszám kapukilincs a meg-lét kapuján amelyet megnyitni azonban csak máshogy tudott.

A más hogy nem alárendelt mondatokat kapcsolt nem célra törekedett hanem kötőtűre fűzte az elkomorodást és varázsszőnyegét kötve belőle talpalatnyi csodával látta el a menekülni akaró embert aki olykor így is repült a mondatok között maga mögött hagyva a mondatrészek kietlen bozótjait sziklaösvényét sőt a magánhangzók öntelt zuhatagát is útban egy csak seholsem fellelhető őshangzót után amelynek birtokában maga is őshangzó lehetne szótlán szórakozás az örök legelőn. De a szórakozás többnyire szarakodássá fajult és a legelőből végül legutóbb is lett a későnél is később és a mindúttalan megkésített már régesréjében rájött csakis megkésnie lehet vétségében ha beszélni akar hallatni a hangját hangolni a hallást másra hangolódni a hallatlanért. Ilyenkor kellett neki a más hogy kezdett el repülni vakrepüléssel a paradicsom felé hogy kegyelemkenyer.

* * *

Michel de Certeau nagylelkű taglalása szerint a misztika és az erotika összetartoznak: a gondolkodás Európában isten visszahúzódása mértékében erotizálódott, amikor és ahogy a testté vált szó és a vele való egyesülés vágya kimondhatatlanná lett és csak frusztrálódnia sikeredett a foglalkozássá vált teológia fogalmazható szövegeiben. Az egyesülés eksztázisát, az eleven szó mámorát csak nyelvi figurációkkal, fabulációkkal, a nyelv költői bonyodalmaival lehetett létrehozni, jeléreztetni. Ahogy az már a babilóniai rabság után az Ótestamentum leírásakor is történt, amikor a dogmatizáló írást csak a költészet eleven és logikátlan hangja ellensúlyozhatta, a deus absconditiust az isteni immanencia. A modern idők elején is a kisemmizettség provokált lázadást, kítőrést a deklasszált nemesekből és a nagyiparosodó városokban válságba jutó kisiparosokból összevetődött misztikusokban. Ők érezték sajátuk nevezhető bőrükön és alatta a Hiányt, ők úzettek a kétségbeesés erejével csak szavakkal jelezhető élmények szellemi eksztázisába.

Ezt a nagylelkű elgondolást csodásan támogatja, hogy Jákob Böhme vargamester volt, tisztelője, barátja és első életrajzírója, Frankenberg pedig a Habsburg birtokban lévő Szilézia egyik kisnemes, akárcsak a másik barát, von Schweinichen. Mintha a keresztény misztika Eckhart mesterrel kezdődő, Binghemmel és Kuzánusszal folytatódó áramlatocskája a 16. és 17. században, az abszolutizálódó monarchiák és a reform/ellenreformáció vérengzései és polgárháborús idején zuhogott volna folyammá. Hiszen mire a monarchiák (a közelgő papírpénz-gazdálkodás elől) aranyba merevedve deklarálták abszolút érvényüket, mire az ellenreformáció a hugenották, majd a kurucok fölötti kétes győzelmekben maga is elvérzett a csatákon, és a nomádok látszólag rendbe szedték magukat az isteni természet koronája szerint, mintha a misztikusokban elapadt volna a hang.

De mintha mégsem. Mintha az Ellent leverni vélő Reformáció Angliában a már vértelen Győzedelmes Forradalommal transzformálta volna izgató lelkét: megböhmült, ké-

sőbb Swedenborgiakba furcsult, francia földön Szent-Martinosodott, németek közt Hamannkodni kezdett, hogy aztán e félelmetes turbinákon feszültséget váltva és az ismét mennyire véres és polgárháborús Nagy Forradalomtól másfajta feszültséget is nyerve költészetté és filozófiává tüneményesedjék. A romantikusnak mondott költészet és szó-mágia az erotizált misztika nélkül, úgy tűnik, valóban elképzelhetetlen.

És valóban, mintha nemcsak erotikáról lenne szó, amikor a szóról van beszéd. Mintha arról is, amiről Böhmenél gyakran: „Jól tudom, hiszen szellemem és elmém jelzi nékem, hogy lesz, akit a szerző egyszerűsége és alantassága bosszantani fog: lesz, aki úgy gondolja, olyan magas dolgokról ír ez, nincs hozzá hatalma; bűnösen cselekszik, ellene szegül Istennek és akaratának, mivel egy ember akar beszélni, akarja elmondani Isten mibenlétét.” (*Drey Principien* 4,2) Vagyis egyszerű ember, aki csak egy ember, akar üdvözülni a saját erejéből és most, nem a történelemben, a halála után, a világ elmúltával: „Hiszen a világ tele van a bűnbeesésről és az új születésről szóló könyvekkel és beszédekkel. A teológusok műveiben azonban többnyire csak a história van leírva, hogy az egyszer megtörtént, és mi majd újjászületünk Krisztusban. De mit értek én ebből? Csak a históriát, hogy egyszer megtörtént és meg fog történni megint.” (3,5) Nem intézmények magasztosságától akarta várni a világ bajaitól való szabadulást, és nem is egy az időben lepergő világ végéig kellett hite szerint várnia, mert az autonómiára képes lény akkor üdvözül, amikor gyakorolja az autonómiát, az örök születést az örökkön-újra: „Olvasó, helyesen értsd meg írásaimat. Nincsen hatalmunk ahhoz, hogy Isten születéséről beszéljünk, mert az örökkévalóságnak sohasem volt kezdete; csak ahhoz van Istenről, atyánkról beszéltünkben hatalmunk, hogy mondjuk, miként van és miként örök a születkezés.” (3,1)

A kezdetnélküliség bajnoka, ez az anarchista, aki abban hitt, hogy újra születve kiléphet a világból, vagyis a történelemből, csak úgy volt a liberté-égalité-fraternité megszállottainak őse, de úgy nagyon is, hogy minden embert autonóm monádnak hitt, akinek Isten úgy atyja, ahogy Önmagának is atyja és persze (per se) anyja is, egyik sem lehet a másik előtt, egyszerre születik a „szülő” meg a „gyermek”, összetartoznak a kezdetnélküliség anarchiájában, az önben, a szellem örök születkezésében, szüleit csakis a gyermek szülheti.

Kopernikusz olvasása közben arra is rájött Jákob úr, hogy a Föld nincs se lenn, se fenn, ezért a menny sem fönt van, a pokol sem lent, a magas nem uralja az alacsonyt, azt pedig tudhatta már az Evangéliumból is – Jó Üzenet –, hogy egy kis helyen nem csak sok jó ember fér meg, de a földi világ és a paradicsom is, mert a paradicsom nem hely, hanem állapot, ahogyan ő mondja, Princípium: „A paradicsomnak más a princípiuma, mivel isteni és angyali gyönyör, de nem a világ *locus*-án kívüli, bár kívül a világ erején és forrásán” (9,4). A paradicsom az örök helytelen, de nem Morus eszményi utópiája, se Fourier falansztere, eljutni oda, hiszen csak itt lehet, nemcsak gondolatban és nem is a világi történülésben, hanem éppen belőle, kell a most időtlenébe lépni lehet a kell.

Valóban nemcsak erotikáról van szó a misztikus Böhmenél és azóta sem. A nemtelen nemesedés vágya, az igény, hogy valahol istenen-innen és állaton-túl angyalárságban juhászodjék az ember elíziumi mezőkön, nemcsak erotika. De az emberi nem autonómiájának deklarálásában elsikkadnak az emberi nemek, a hímnemű szellem és a nőnemű lélek anarchikus egyeredetiségében, önmaggá forrongó ölelkezésében elsikadnak a nemi szervek, a te-re utalt végzetes tagok, eltűnik a másrautaltság feltételes kellje. „És ami a nőhöz vezet, / édes sötét onánia”, mondta az önkifejezés egyik 20. századi szószülője; nem akarta felemelni, mert nem tudta felülmúlni a búbánatot. Csak egyetlen egyszer akarta, és íme, a mutációra kész nép államában vélte megtalálni az egyéntől megváltó autonómiát. Olvasni azonban jól tudott s rögtön felfigyelt, amikor megváltást eszközöző géppisztolyok legelső sorozata hullákba betűze a rémes (röhmös) tévedést. Az állam-én-vagyok és az álom-én-vagyok polgára, a világpolgár és a túlvilágpolgár olyannyira más-más autonómiája olyannyira egy ön mással nem törődő, minden törődéssel leszámolni

akaró, ezért a történetben töretlenül hívó – *o sancta tautologocitas* – Doppelgängerje. Valóban nemcsak erotikáról van szó. Az erotikában sem.

* * *

Hallucinál ez a Böhme, vetette oda bosszúsan Scultetius polgármester. Vendége, Siegmund von Schweinichen felnevetett: Persze hogy hallucinál, de mit. Kegyed talán azt hiszi, úrfelmutatáskor valódi vérré válik a bor, emberhússá az ostya? A figurációkban, polgármester úr, lázálmok ébrednek és minden attól függ, mekkora is a láz és miféle álomra ébreszt.

* * *

Az orángután a homlokát ráncolta, Böhme arcában fürkészte a gondot, a gond mélyében a meghatározhatatlan félelmet, annak mélyében a csírá, a gondolatcsírá, ami gond-dá lombosodott, kábító illatú virágokba futott, miközben megmaradt a meghatározhatatlan rettegés nagyon is határozott testben-és-elmében gyökeredzett fatörzsének is, annak, ami mindent hordoz és mindent összeköt.

– Félsz, mert élsz, és ezért csak félig élsz? – hajtotta oldalvást a fejét némi szájalommal. – Ahelyett, hogy élig éljél, a meglét él-elmével, nem a megszűnés fél-elmével, mert nemcsak ötödik elem van, a négyben mindig is rejtve maradó kvintesszencia, de fél elem is, az alig-van, amikor a teremtés még csak félig jutott oda, ahol vala a hová: a születés, a szülő és a szült. És a fél elem is rejtve marad a négy elembe, sőt az ötödikben is, és olyannyira fél, hogy még teljesen meghatározhatatlan, se tűz, se föld, se víz, se lég: nem halmazállapot, mert nincsen még halmaz, aminek lehetne állapota, se gőz, se gáz, a félelem még egészen halmaztalan, nincs halmaz-elmélet, amelyik foglalkozhatna vele, a létre-jö-vés egyik és örök fázisa csupán. És amit ti, emberek úgy mondtok, „halálfélelem”, az a nincsen félelme, hiszen a halál nincsen, csak meghalás van, hulla és emlékezés.

– Ne okoskodj, Sátán – csapott az asztalra Jákob –, belőlem okoskods, az én szavaimat facsarod, az én gondolkodásom bitorlod és gyalázod hebehurgya kényed szerint.

Az orángután azonban a fejét rázta, homlokán még mindig kérdőleg és tanakodva hullámoztak a ráncok, a szeme még mindig eredménytelenül fürkészett, mintha a beszéde keresgélés lett volna, tapogatózás, nem ítélkezés.

– Ne okoskodj – csapott ismét az asztalra Jákob –, az állat is fél, az fél csak igazán, az mindig is csak fél, egyedül az ember meg a növények élhetnek félelem nélkül, a bűnbeesett ember pedig csak akkor, ha megízlelte a félelmet, férfi a feleségét, és az egészséget olyannyira vágyja, hogy vágyának látomásában él és nem feleskedik.

Az orángután ekkor hatalmasat ugrott, fel a padról a tölgyfaasztalra, annak sötét tükrében tündökölt, emelkedett, olyan hatalmas lett, mint egykor a tölgy lehetett, annak magasából mondta, bár egyszerre az asztallap tükréből is:

– Vágyad látomásától félsz, attól, hogy álom, és attól, hogy álmaidból csak a rémálom igaz, a jó hazudik. Holott egyik sem igaz, egyik sem hazudik: van, mint én vagyok, s az, ami: álom, ahogy én is az vagyok, ami: orángután.

Böhme azonban mosolygott, érezte, Dávid, és szájából repül a parittyakő:

– Kit érdekel a van, amíg minden csak lesz?

És valóban, az orángután valahol a magasban és a tölgyfatükrök mélyében megremegett, teste zsugorodott, Jákob úr pedig tündöklő mosollyal hatalmasodott, felmagasodott, szinte tenyerébe vehette volna az asztalt, mellette a padon az orángutánt, aki csak szótlanul nézett, mozdulatlanul, mint parittyában a parittyakő.

Hagyaték

*Hagyatékod pár szó,
Vas-megyei lejtéssel ejtve.
Ápolgatom, akár egy kertet.*

*Hagyatékod pár karc, vonal,
őrzöm a lendületest és töröttet,
mi egyre lassúbb ütemű lett.*

*Hagyatékod tartalom, forma,
ingó és ingatlan a versed,
hogyan gondoltad, hogy feledlek.*

Kis pihenő

*Néztük, hogyan nőnek a fák,
emeletre nő emelet.
Kis pihenő.
Ízenként így nő a világ
te veled is. És nélküled.*

Rímek

*Apró visszhangok,
csengő kapcsok,
kik az élethez kapcsoltok.*

*Mint az újholdak úgy ragyogtok,
életem ék-kövei vagytok.
Hozzá fűztök időhöz, házhoz,
hová zuhanok, ha elkoptok?*

*A zárban kulcs, a kapun tengely,
kézfogástok, mi nem ereszt el.
Nélkületek már én is régen
átfutó csillag lennék az égen.*

Születés

*A szent könyv vár az asztalon,
körötte nagy halom,
mindennapi irodalom.
Vár mint várandós asszonyok,
az ideje mikor jöhet el,
amikor engem újra szülni kell.*

A kívándorló

*Minden földrésznek van határa.
De van, ami új terepet keres,
s közben a régit vissza kívánja.
Érzem a bűt, a búcsúzózt,
ahogy kívándorló visszanéz a tájra.*

Pegazus

*csöngői gyerek,
fára-mászós, harmatban futkározó.
Amire apja ülteti,
szekér-húzó állat,
széles hátú ló.
Először csak lassacskán ballagott,
hiányzott a megszokott teher,
fickándozó kis lovasával
trappolt a domboldalra fel.
Ott már vacsorával várták a gyereket,*

*frissen süötött, meleg csillagot evett.
S a jámbor ló kék mezőn áttelelt
kék füvet a kék mezőn legelt.
Nem tudta még, hogy új nevet kapott,
két domb közt pegazussá változott.*

A másik oldal

*A rémséges a szépnek fonákja,
aki Arielt szereti,
Calibánt is szeretnie kell.
A természet, az irgalmatlan,
olykor madár-hangon énekel.
A tűznek nemcsak melege,
a jégnek nemcsak fénye van,
az oroszláncokrecnek
lakója van.
A kertnek másik oldala vadon,
mit keresel a másik oldalon?*

A SZÓ HATALMA

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1991-es évkönyve.
Kassai György – Diener-Dénes Péter – Parancs János
Karátson Endre – Csepeli György – Kibédi Varga Áron
Neubauer János – Karády Viktor – Hernádi Miklós
Honti László – Beöthy Erzsébet írásai

173 oldal, ára 95 Ft.

*Rózsaszín postai utalványon megrendelhető a Jelenkor Irodalmi és
Művészeti Kiadótól (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).
Az utalvány hátoldalán tüntesse fel a könyv címét!*

Euridiké nyomában

IV.

Patres et fratres, búcsúzó mormogásomban őszi kikerics tervezgetéseimben be kell most vallanom nektek, hogy valóban! őszintén! mit se bánom, hogy ha eddigi testamentáris fecsegéseimből semmi se valósul meg, hiszen tőlem immár minden messze! messze! Zörgő avarként érdes szerzetes-talpaim alatt felgyülemlett „messzeségek” között: a *művészet* októberi szólama szól a legmesszebről... és mégis, de akkor is, – bohóc szenilis, szent infantilis –, amiről most akarok beszélni nektek, az én Claudio Monteverdi-életemről: bizony szeretném, ha körötökben nyoma maradna.

Guarini költő urat, ha jól emlékszem, futólag bemutattam nektek. Kell évszám? 1538 Ferrara – 1612 Velence. Mindkét város a ti Orpheustok emlékezetében, örökké élve, tomboló, látomásos drámai ereklje... Szóval ez a Guarini úr életében, gyakorlatában, elméleti értekezésében, műveiben (tán, hehehe, ott a legkevesbé...) a *teljes szabadság* dionizoszi és *nem* apollói agitátora és propagátora volt, fütyült ő ágazatos fütyülővel Aristotelés szigorú ortodox, ahogy ő, Guarini úr mondta: „Karthauzi herélt esztétikájára”. El tudjátok képzelni, patres et fratres, hogy mikor ifjúkoromban ezeket nekem farsangi kikiáltó-pózkodban „el-deklarálta”: milyen felforgató hatást tett rám.

Hát még *másik* ördögi, testi és lelki gyakorlata, csábító-kábító manifesztója! Ezt többnyire akkor búgta, súgta, szuggerálta belém, mikor a törökök elleni kereszties hadjáratok legpozitívabb eredményeként, fehér selyemfoteljában ülve, velencei sötét handléktól vásárolt *hasist* szipákolt kacskaringós csövekből. A művészet *nem* pedagógia. A művész *nem* katekizmust csócsáló jó óvónéni! A művészet célja *csak* a szórakoztatás, a mámor, a feledés... tekintettel a Lét poklára, történelem fekete és halál hülye Sátán-repertoárjára, a kékálom és álomkéj az egyetlen menekülés, megváltás, ha éppen sznob vagy, mondhatod: az egyetlen katarzis. Mantovában Francesco Gonzaga és Szavojai Margherita házasságára készültek. Ekkor Monteverdi (én! én!) negyven-negyvenegy éves. Monteverdi legbizalmasabb kapcsolatban van (tervábrándjaimban és álomprogramjaimban) mind Francescóval, mind Margheritával, titkaik tudója, és: tudója mindannak a titoknak, mit az édes pár nem tud egymásról, gyónás és pletyka, budoár és voyeur, tacitusi történetírás és madrigálok melegforrása.

Margherita az a nőtípus volt, melyet a franciák „allumeuse”-nek neveznek: lobbantó, izgató, kacér és csábító, de mikor végső ölelkezésre kerül sor, ilyen-olyan lélektani okokból... megugranak. Az „allumeuse” kifejezést Monteverdi Belgiumban hallotta, flamand változatban is. Ezt a legmellékesebbnek tűnő adatot azért említem, mert hősöm, énem, ideálom e szép nyugateurópai tanyá-

kon *műve* számára is, szekere oldaláról pazaran potyogó ékszeres motívumokat zsákmányolt.

Voyeur... Francesco egy alkonyatkor a palota parkjában, egy emeletes kútnál (tányér tányér alatt és susogó selyemfüggőnykét hull a víz tányérról tányérra) beszélt meg találkát Margheritával. Az ifjú herceg lantot is hozott, a hercegnő: a szélben szokásos fekvő „S”-alakokat játszó kottalapokat. Vala Hold, vala fekete kerti lomb, vala meztelen Vénusz-szobor, vadrózsáktól fojtogatott talapzaton, vala földbedugott póznán táncoló lampion. A herceg első pillanatban összetekercselte a hölgy kottáit és valahol a széna-illatos fűbe tette, Hold és Vénusz közé. „Ezt, ezt, ezt hallgasd meg” – sutogta (én egy bokorból csak fekete sziluettjét láttam, a Hölgy mellének lejtője viszont Holdnál, lampionnál jobban világított).

Francesco szemérmetlen álmát dolgozta fel, chanson lant-kísérettel. A hercegnő a chansonban emlegetett testrészeket néha pikáns fukarsággal, máskor meg ráadásos bőkezűséggel illusztrálta és... mint imént mondtam nektek, patres et fratres, mikor Francesco egészen közel akart kerülni Szavója komisz liliomához (a földre dobott lant nyakára lépett, a hangszer sikolya, rekedt reccsenése vérfagyasztó volt számomra), Margherita kacagva, hogy ne mondjam (de igen!) ördögien vihogva a bokrok közé rohant.

Francesco sírva csókolgatta lantját, a halálra-göndörödött húrokat, fekete kulcsokat, Krisztus keresztyének szögei lehettek volna. Tétova reménytelenséggel hajtogatta jobbra-balra a ruganyosan arcára visszacsapó ágakat: szerelme sehol. Egy faágon két ezüst-cipője lógott, selymük szinte vakított, odébb meg csipkezebekendője borult sátorként ágaskodó phallus impudicus-gombákra, rajta hímzett szöveg: „Majd megtudod, milyen Háromkirály ajándék egy NEM a te Margheritádtól!”

Orpheus-Claudiótok végtelen dühbe gurult: átkozódó gyűlölet és undor, *erkölcsi* harag kerítette hatalmába, látva az ilyen férfiakat-hiába-izgató nőt. Hangosan kiáltozta: „vagy menj apácának, szűzmáriának, sienai szentszív virgók virgójának, vagy eriggy legperverzebb szuper-pornosz kurvának!” Vagy-vagy! – de ezt a piszkos, szadista és uraskodó, szekírozó és Pluto Alvilágába való komédiát, Hölgyem és hölgyeim, vessétek és tapossátok a földbe! Ha nem? *Én* taszítalak seregestül titeket a Pokol fenekére, felőlem lehet Homéros alvilága vagy Loyolai Szent Ignác katolikus kízókamrája, de megmutatom nektek, hanggal, szóval, tánccal, grimásszal, ezer nádi hegedűvel, hogy legrosszabb viselkedétek mit érdemel! Ez lesz aztán a *Ballo delle Ingrate*! Hálátlanok és kegyetlenek bálja! Láttam én belga földön iszonyú haláltáncokat, láttam én francia földön tündéri, meztelen nimfa-balettet: mire való Claudio-Orfeo-Orpheus Monteverdi, ha nem arra, hogy örök kárhozat sötétségét, az Utolsó Ítéletet és udvari garden-partyk Degas-balerináit: *egy* műben színpadra terelje?

Lasciate!?

Intrate! Ballo delle Ingrate!

Bezzeg az Udvar első énekesnője, Claudio szerelme, szeretője nem az ilyen pokolra való Ingrata volt: most is ott hevert villájában, virágok, selymek, viharfelhő, tengerhullám, aranyeső csipkefüggönyök között, háromlábú asztalkán gőzölgő feketekává (a három láb: három dudakeblű, delfinfarkú félangyal), arcfesték, púder, csurgó kottalapok, egy aranyparóka, rátűzve parfümös műrózsa, szív-ajak, „szemérem”, nézés, nyelv, harapás nimfogrammja.

Ajtó nyílik, vad huzat csap át a hálószobán, az erkélyajtó nyitva: Holdnak, ciprusnak, labdarózsa buborék-felhőknek. A „vihar” az énekesnőt kerítő, széles mozdulattal leleplezte, és mikor Claudio maga után becsukta az ajtót, a bűvészkedő huzat mintha még cinkos mosollyal, búcsúképpen meg is hajtotta volna magát, úgy távozott kuncogó diszkréciójával a fák közé, virágokat és madarakat csiklandozva az éjszaka játékaiba. @BODY TEXT/PRO = Mikor cantatrice Caterinuccia a játék tűzesővel perzselt dombtetéjére kezdte lépegetni, lihegve suttogta Claudióknak (aki épp egy nyelvére ragadt szépségflastromot próbált leszedni):

– Miért firkálsz te a Theseus által kútba ejtett Ariadné nyavalygásairól temetési lamentókat? Hülyeség! Érted? Hülyeség! Halálos bűn az élet ellen... (elhallgatott... az „élet”...). Utána: – ezt! ezt! ezt írd meg, mikor Dionysos az alvó Ariadnét magáévé tette és Naxos szigetének minden harangvirága kantilénázott és minden tarka madara frottólákat rögtönzött a gyönyör megszentelésére!

Caterina az ágytól a cembalóhoz ment, a *Lamento di Arianna* volt kiterítve, misztikus albatrosz-szárnyakkal a kottatámlán, énekelt pár taktust, aztán a kottát egy elfüggönyözött üvegszekrénybe zárta, a kulcs-csomóból az egyiket a heverő Claudio orra fölé dugta pajzán budoár-szimbolikával.

Claudio felkelt, egy szék támlájáról lelógó fekete dominót kerített magára és kiment az erkélyre. Az énekesnő nem zavarta a hamleti gyász-pillanatban. Tükör előtt kozmetikázta magát, legaggályosabb grimaszokkal, – „néha hagyni kell a bolondot... elvégre mindennek van ára” és felkacagott. Dionüzosza emlékével – pemzlivel és púderrel kevésbé megközelíthető – amor és psyché tájakat vizitált magában.

Claudio az erkélyen, szemben éjszakával, Szűz Mária Hold-sarlójával, felesége újra látott ravatalával az oltár lépcsői előtt... Az ő, Claudio, magános virasztása egy éjszakán, feleségén az átlátszó fátyol-szemfedő, bal kezének édes hangszere, chitarrone, mint keresztes vitézek szarkofágján a pogányölő hősi kard, kékvirág szent halántékaitól jobbra és balra egy-egy égig érő gyertyaszál, Gonzágai Szent Alajos imádságainak leghűségesebb szobrai, lábainál virágcsokor, a rózsák, siratónók arcai, – mulandóság, színpad (hiszen ő is énekesnő volt) örökre elnémult csörgődobja.

Mindezt most parázna-bűnösen, cinikus, satanissa és blaszfém bohóckodással Caterina meggyalázta. Caterina?... *Claudio! Claudio!* ő, ő, egyedül ő a bűnös, szentházasság gyalázója és... újra Gonzágai Szent Alajosra gondolva, elhatározta (fogadalmát lelke mélyéből az Egek magasságába nyújtva, valóságos Úrfelmutatás): Holdsarlós Szűz Mária dicsőségére fog ezentúl zenélni. Notre Dame megbocsájtja majd, hogy őt, az Ég királynőjét üdvözült hitvesével azonosítja.

Mikor Claudio az erkélyen a *Magnificat* magasságaiban érezte a lelkipurdalás mélységeit és szeretője az összes kozmetikai szereket tároló tolóasztalkát elrúgta magától (szinte repült a viaszos tükörpadlón), lent az utca végéről iróztatós ricsaj, éneklés, kukorékolás, trombitálás, cintányér tört bele az éjszaka csöndjébe.

Francesco herceg dühöngő elkeseredésében, hogy szűzjegyes, Sade-szentike szavójai Margitkája a végső felizgatás után mefisztoí röhhögéssel *elszökött* a nagy csók előtt: egyenesen (bosszú! szerelmi vendetta!) a városvégi örömlányok házába nyargalt, parádés kísérettel, mintha hallali-halleluja csavartkürtös hajtóvadászatra indulnának. Ott az egész házat, minden szirén-szuka lakójával felzörget-

te és az egész processzióval *éjjeli zenét*, macskazenét adott Marguerite Allumeuse ablaka alatt.

Caterina énekesnő Claudiótól mindent tudott, sokszor regélt neki Francesco keserveiről, a Szavójai Szentszemtelen visszaszító trükkjeiről.

Claudio visszajött az erkélyről. Caterina szobáját üresen találta, bizonyára sürgetően „ki kellett mennie”. Claudio kapkodva felöltözött. Hogy a kéjtanyáról tulajdonképpen hová nyargalt... pontosabban, kedves patres et fratres, ábrándos regény-testamentum terveimben hova is szalasszam? bizony nem tudom, valószínűleg nem is fogom, minden elvész a *Nagy Agyó* ködében, torzók soha fel nem támadó kócos temetőjében...

Mikor Caterinucciona visszajött szobájába, toporzékoló türelmetlenséggel szobalányát hívta halottébresztő csengettyűjével, de válasz semmi.

Ideges unalmában, maga sem tudta, *miért*, az elfüggönyözött üvegszekrényből előszedte a *Lamento di Arianna* kottáját. Alighogy most eléggé bizonytalan érzésekkel belelapozott, lelkendezve berobbant a szobalány. Ömlött szájából a szó. Legkorábban akart a piacra menni tejért meg mindenféle mindennapi jóért, mikor látta a részegen elvonuló vagy visszavonuló, éjjeli zenés, macskazenés Francesco bosszú-processziót, az *asszony* meg (a szobalány így beszélt Szavójai Margitról) ott bögött, jajgatott, lamentált, panaszkodott villája erkélyén, dühöngő féltékenységtől gyötörve, miután baccháns panorámában gyönyörködhetett, eine kleine Nachtmusik, – vőlegénye meztelenkedő örömlányok karjaiban kéjeleg az ő, Szavójai Margit szimfonikus szórakoztatására.

Caterina Caterinucciona nem volt híján ötletnek, tréfának, improvizációnak. Szobalánya kezébe nyomta az ölében heverő *Lamento di Arianna* kottáját: azonnal vigye át, szeretetteljes és legforróbban résztvevő ajándékképpen a Szavójai hercegnőnek. Ha bánata és panasza van, mert az ő Francescója a legspektáklárisabban, legbotrányosabban faképnél hagyta, akkor, rafinált gyógyszerként, ne privát miákolását, nyivákolását sírja bele a süket világba, hanem tanulja meg Ariadné rekviem-nótáját Monteverdi úrtól!

Ily idilli prelúdiumok, „előversengések” után mégis csak sor került az esküvőre, hollóhuhogás után hattyú-hymenére.

Kedvem volna három intim és kevésbé intim epizódra. El is mondom nektek, patres et fratres, azzal a titkos, huncut gondolattal, hogy közületek valaki felírja, feljegyzi (megírja?!...)

Az esküvő zenei játékait, balettjeit, Ingrátait és Ariannáit természetesen Margherita Allumosa Plumosa Ombrosa teljes létszámú pereputtya is végighallgatta, – végig?... Egy iszonyatos maskarára kifestett, felpumpált, kitömött, csontvázával csakazértis meztelenkedő nagynéni, „örvénylő” turbánparókában, kezdte a publikum körében a zendülést: disszonancia! kakofónia! és hercegnői, segneuriale-finom vakmerőséggel: basznak a macskák! Recsegő öregurak, egyébként töksüketek, ültükben is botra támaszkodva, egymásnak rekedten magyarázták, köszvényes tíz-húsz ujjukból hangjegyeket és eléggé kacskaringós kottavonalakat „utánozva”: a klasszikus harmonisztika és az angelica tonálita szabályait, melyet Monteverdi úr pofátlan és provokáló eretnekséggel gyaláz és káromol. Pajzán herceg-huligánok, fehér trikónadrágjukat gyanús mozdulatokkal mutogatva a szavójai család bakfis tagjainak, füttyökkel spékelt

meditációkat röppentyűztek a vendégszűzek felé: ha Francesco úr a nászéjszákán az udvari muzsikusz zenei gyakorlatait fogja utánózni, az ifjú feleség kiugrik az ablakon!

De volt itt más közönség is, Claudiónak most az egyetlen fontos: mestere, Ingeneri valahol oldalt, virágcserepre emlékeztető páholyban ült, szétvetett lábakkal, szokása szerint az így keletkezett fekete háromszögbe egymással játszadozó csontos, sárga „metronóm” ujjait lógatta, és gyönyörűségtől édesen mosolygó vén fejét is utána engedte. Elismerő „horgony” volt ez, mely boldogan merült el – tanítványa kontrapunktikus rafinériáit hallgatva – a „forradalmi” zenében.

Lehet, hogy egy harmadik „közönség” Claudiónak nem volt olyan fontos, de nekem, nekem, ábrándokat ábrándtalanul, illúziókat illúziótlanul, vén pókként is ügyetlenül szövögető Orpheustoknak: annál inkább!

A közönség soraiban ott ült Paolo Fiamingo festő, aki valahol 1585 körül a manierista erotika egyik legszebb képét pingálta az *Aranykor*-ról: hellenisztikus Elysée Porniké testek találkoznak hol preludio, hol cadenza, hol coda! coda! coda! pompában, – lombok, selymek, rafinált parkok, őserdők, kékhegyek, pogány perspektívák, malackodó amorették, a vágy végtelenségének sóhaját utánzó, kéjkísértet ezüstszigetek kulisszái között.

A cécók végeztével lázas lelkesültséggel ölelgette Claudiót: ezt a festményét neki! neki, Claudiónak akarja ajándékozni, a legteljesebben felszabadult szerelem és a legteljesebben felszabadult művészet kettős korlátlanságának Szemérmetlen Szentképét.

(Orpheus manierista, Orpheus erotista: verkli, rekedtségében már inkább nagypénteki kereplő, de csak rájár az olajozatlan kurblira kezem, mivel minden esztétikai illeten messze elhajózott pusztá kikötőmből...)

Ez a monodikus zárójelem, monoton monológom érteti meg veletek, patres et fratres, miért szeretem *Lamento della Ninfá*-mat, melynek kottájába bele is írtam, én örök színpadi rendező, én legclaudióbb Claudio, hogy ezt nem szolmizáló iskolások vagy ortodox korrepetitorok szabályai szerint kell énekelni, hanem *szabadon*, legszabadabban, a fájdalom minden igaz Múzsáktól megszentelt „formabontásá”-val, szinte ütem nélkül! Tudjuk, unos until tudjuk, hogy káprázatos remekművek származhatnak fojtogató, eszelősen szigorú szabályok követése nyomán, de (igazán semmi kedvem Wilde Oszkár-paradoxonokat gomblyukamba tűzni) de... valahogy a művészettel *nem* törődésből születik a legizgalmasabb művészet. Apologia pro vita sua?

Talán az efféle eretnek szülést óhajtottam Múzsám „manierista” méhéből, mikor a *Ballo delle Ingrate* előadásakor az Alvilágból egyetlen napra a Föld tavaszi felszínére engedett, Margherita típusú férfi-ugrató hölgyek lelépnek, le ám! a színpadról, a közönség sorai közt baletteznek, énekelnek, megszűnik nézőközönség és „szent színpad” között a különbség, akárcsak sex-lokálban a meztelen pincérlányok, itt éppen most elkárhozott, halálfehér frigid-szadista „frájok” a Pokolból...

De egy közülük a közönség körében vagy a színpad Pokol-tetőzetén marad még egy ideig, és így búcsúzik a világtól, tavasztól, nyártól, szerelemtől...

...én, én, meggörbült, eltörpült Orpheustok búcsúzik művé-

szettől, világtörténelemtől, ásványok, virágok, állatok, csillagok csodáitól és érthetlenségeitől, betegségektől és kéjektől, hitektől és hitetlenségektől, könyvektől, képektől, szeretőktől és magánytól, mindennapok mindenperceinek minorita apróságaitól, számár napló-töltelékektől és az időben, térben, súlyban, fényben évmilliárdos Világegyetemtől. Ez a Nagy Agyó! A Legnagyobb Agyó!

Variálható?... a Mocenigo-család egyik palotájában a *Combattimento di Tancredo e Clorinda*-t játsszák, farsang utolsó napja, Velence részegen és halálfélelemben Hamvazószerdára készül. A palota teatro-terme fényben úszik, színes tapéták virágai megelevenednek, a csillárok gyertyalángjai titkos összeesküvéseket szőnek, a társaság a Tenger Királynőjének krémje, álarcokban vagy álarcoknál rikítóbbra festett „meztelenségben”. Kutyák és négykézláb hempergő gyerekek se hiányoznak, a Dózse leánya páncélnál merevebb ezüstruhában öreg dajkája kezét szorongatja, könnyei patakanak Claudio szerelmes zenéinek hallatán, mert egy vén diplomátával jegyezték el, akivel a nagybőjtben barbár, emberevő, tatár Hungáriába kell utaznia, pedig ő hősré, fiatalra, harcosra, kardforgató trubadúrra vágyik.

A dajka, klasszikus kerítőnő, már mutogatja is a közönség soraiban a lovast, akivel összehozza a leányzót. Meg is szökteti?... Özvegy, rancos principesszák a vérforraló zenékre arcukat tenyerükbe temetik, dobogó szívvel emlékeznek nászaikra. Egy karcsú apáca úgy emelkedik ki a társaságból, mint a gondolák között a kikötő karok, nyurga oszlopok tőle jobbra és balra a török követségről két parfümös ifjú, gyöngyös turbánban, és sejtik vagy nem sejtik, hogy a gyertyatestű angyal Claudio harci ritmusait, Tasso misés idealizmusát hallgatva azért imádkozik, hogy az ilyen pogány eféboszok vérében fürösztthesse gyöngyház-keresztény lábujjait. Álarcos ifjak és hölgyek élvezik a szabad csókolózást, ölelkezést, lábjátékot, lehullt cipellőkkel ide-oda rugdosást, a Márkus-templom fiatal kórus-tanoncai egymásnak extátikus mohósággal magyarázzák eszményképük, Claudio zenei rafinériáit.

Valaki följegyezte... A Márkus-templom öreg karmestere, kissé hóbortos, bolond vagy bolondos apróka ember, fejét össze lehetett téveszteni Sienai Szent Bernardéval, Jézus nevét „bálványozó” szerzetesével. Annak a lépcsőnek végében állt, mely a színpad-szálaiba vezetett. A lépcsőt a falban szentképek, szentszobrok kísérték, a theatrum régen valószínűleg a Mocenigók házi kápolnája volt. A karmester a lépcső végén hallgatta a *Combattimento* viharát, színpadon, nézőtérén egyformán hallotta a fel-felzokogó signorákat és signorínákat (igen! ilyen és ezt a sikert kívánta szívből Claudiónak) és mivel afféle „derűs-babonás” oltárfickó vala, szeme önkéntelenül a lépcsőház legutolsó képére esett. A Szenvedő Istenanya (valaki följegyezte...) – könnyei potyogtak, igazgyöngyök, felszáradtak, újra megindultak, mintha maga Claudio vezényelte volna őket pontosan a zene strófáihoz idomítva.

A dióbélként összegyűrt testű szentéletű karmester legszívesebben leakasztotta volna a képet és magasra tartva berohant volna a *Combattimento* kellős közepébe, hogy Claudio színdarabjából Mater Dolorosa mise legyen, de aztán ez irányban megfékezte magát. A leakasztott könnyező képpel a *konyhába* rohant.

Ott szakácsok és szakácsnők, pincérek és kukták sűrögtek-forogtak gőzben,

füstben, olajban, izzadtságban és vaniliában. Készültek a Húshagyó kedd „utolsó vacsorájára”, melyet az előadás után tálalnak majd fel. Legaggályosabban sütöttek, főztek, beleztek és cukroztak, – közben? Ők is farsangoltak, legvaskosabb trágárságok, rikító obszcenitások csattantak-pattantak (forró olajban pofozott malacpogácsák). A készülő perverz csemegéknek még külön ízt adott itt, a kályhák és nyúzó asztalok mellett, az ingyenc-legénység szicíliai, toszkánai, velencei, ciprusi kevert dialektusa. Pofájukat összemázolták, a borjúfejekből halálfejek, a pulykatollakból fanszörök lettek, lapos tengeri halakból cintányérok, hímvestző-gombákból sírkövek feketebors keresztekkel, megfelelő reterátfalvi rekviemekkel.

A konyha küszöbén a Szent Márkus bazilika szeleburdi karmestere magasra emelte két karjával a zokogó Mária-képet.

Ha pozitúrájához éppen a jelenet plasztikusságát fokozó hasonlatra volna szükségtek, Monteverdi-lelkigyakorlaton résztvevő patres et fratres, gondolhattok (analógiám elég mulatságos...) Mózesre, aki a Törvény tábláit éppen magasra emelte, hogy földhöz vágassa és ez már szolidabb és közelebbi dolog: a Jézus nevét, IHS felmutató Siennai Bernardinóra. Az ilyen – hogy úgy mondjam – „színpadi utasításokra” azért térek ki, mert Claudióm is a legéhesebb, legszigorúbb precízióval törődött színészei, énekesei, bukfenc-balerinái helyzeteivel, mozdulataival „drama! drama! in Excelsis” színpadán.

Miközben a pörgő-törpe maestro a zokogó Madonna-képpel fenyegetőzött, rikoltva prédikálta bele a konyha fűszer-illatú vágóhídi bacchanáliájába: signore Monteverdi olyan zenét írt, hogy a Mennyei Királynője is sírvafakadt hallátára! Ti is hallgassátok, szerelemről szól és halálról, de minden hangjegye imádás és üdvözlés!

Hogy a farsangoló szakácsnépség azonnal elnémulva térdreborult, azon aztán ti, patres et fratres, igazán nem lepődtek meg, Catholica Mediterranea rózsafüzér-bohém kunceaftjai.

Első pillanatokban a két-három emelettel magasabb színházteremből nem sok hallatszott: a pince-konyha tárt ablakain a Nagy Kanális felől majdnem moslékként beömlő karneváli ricsaj mindent elfojtott. De egyszerre, a Mocenigo-paloták előtti vizeken is (miért? hogyan? valaki följegyezte...) minden elcsendesedett, és a hajnali hajnalkék derengésben (vagy holdfényben?) angyali üdvözlésként áradtak a *Combattimento* szenvedélyes vagy álmatag-olvatag, szakrál-szenzuális hangjai.

Az áhítat csendje, Holdnak, hajnalnak, Claudiónak, a Zene zokogó múzsájává átváltozott (Ovidius!) Szűz Máriának csak pillanatokig tartott. Derült égből villámcsapás és mennydörgés, nyári vihar: a teátrum terméből őrzőngő tapsvihar hallatszott, éljenzés, üdvözlő sikongás, a zeneszerzőt ünneplő trionfo-toporzékolás, Petrarca-babérok helyett tán székeket hajigáltak a csillárok csörgő kontyaira.

Szakácsok, pincérek, Hófehérke-héttörpe kukták, udvarmesterek, dózse-heraldikás lakájok és Szent Márkus pikáns szobalányok: mint a szélvész rohantak a húshagyó keddi fényűző tálakat, kehlyeket, virágvázákat és gyümölcskosarokat fölragadni és vinni! vinni! és processzióban, flamand konyha

kaviáros panathénájába be! be! az étterembe, a Büfé Bacco-ba, mielőtt még megszólalnak Hamvazószerda lélekharangjai.

Claudius Orpheus Orfeo elemében volt: kacagva fújta a katonák gratuláló vasmarkában összetört lantverő pókujjait, versenyt szavalta orgonalila főpappokkal vagy szerényen nyüzsgő kis szerzetesekkel (patres et fratres...) ékes latinsággal a *Te Deum laudamus*-t vagy *Magnificat*-ot

(kopasz újkrumpli fejecskejükről fókabajuszként lógott szemükbe a tonzúra-koszorú. Akár bíboros, akár szürkebarát: Mocenigóktól mindig tömérdek ajándékot kaptak, kardinálisok nimfákra és freskókra, szentverebek templomokra, szegények segítségére. Hálából ezért jelentek meg operában, karneválon, a Mocenigók ezt a protokoll-reklámot elvárták).

Claudio balkezével apácát, jobbkezével szaracén követet üdvözölt, Tassóról tréfált, Ezeregyéjszaka és Keresztes Háborúk „rázós” motivisztikájáról, a szakácsokat, vállukat veregetve, az urak közé invitálta, hiszen az Élet Álarcosbálját ünnepeljük, Saturnalia, – utánozta jól ismert színészi, fintorgó és grimaszoló tehetségével a szicíliai és toszkánai ízes dialektusokat, a búvalbaszott (umbriai dialektus!) özvegyeknek, karakterüknek megfelelően, hol Isten akarataban való megnyugvást prédikált, nyakából lógó feszületét a bánatos asszony ajkához érintve, mindpaposan, mindvecsernyésen, hol meg új szerelmet jósolt, nyálcsordító ifjakat, dévaj vokabuláriummal, a cigányasszonyok jövendőmondó süket hantáit utánozva. Színészekkel, színésznőkkel a *Combattimento* passzusait parodizálták, egymást felülmúlva a falso kukorékolással (darált malachússal töltött szendvicsekkel teli szájukban). Közben odahívták a San Marco bazilika kórustanoncait és szőröző-szigorú vizsgáztatóként rájuk parancsoltak, hogy ezt meg azt énekeljék el lid, mixolid, frig hangnemben vagy (hujjé a ligetben nagy-szerű!) – atonálisan...

A fergeteges cécóban...

(Sok Húhó Mindenért, Much Ado About Everything: „csókolni tudsz-e jobban vagy vívni?” – kérdezte épp egy szeleburdi-szép színésznő Claudiótól, ajkát madárcsőrre csücsörítve, kezében meg egy színpadi karddal hadonászva)

... a Mária-képes karmester-barátnak is sikerült Claudióhoz férkőznie és összetett kézzel kérte, hogy Claudio írjon misét, vecsernyét, litániát, gregorián rózsafűzért, „újító” modorban, akármit, de nagy-nagyszentséget, mert: kit tisztelt meg úgy a Madonna, hogy egy színdarab szépségéért könnyeket ontott?... Ha nem írja meg, a Szűzanya megtiltja Szent Fiának, hogy Claudio az angyalok örök birodalmába lépjen. Ön már nem egészen fiatal, és ez a ránkboruló Hamvazószerda igen-igen lelkigyakorlatos alkalom...

Claudio utat tört magának az álarcos vagy félmeztelen tömegben, magával hurcolta a karmester urat, az étterem meg bálterem fölött volt egy kis studio, legintimusabb dolgozószoba, ehhez volt kulcsa Mocenigótól. Maga elé ültette Babonás Ikonosztáz urat és legbelsőbb, bevarrott zsebére mutatott szíve fölött: sok-sok évvel ezelőtt iszonyatos fájdalmak hasogatták mindkét fülét, teljes sükettség fenyegette a doktorok szerint, jobb lapockáját is görcsök, bénító fájdalmak gyötörték, lábaiban mintha elhalt volna minden izom. Nem fogja se a maga, se senki zenéjét hallani! Nem tud lanton játszani, le kell mondania az életé-

ról, a színpadi, manierista, százlábú és ezerarcú gesztus-szélmalomokról!... Akkor zarándokolt Loretóba és ott fogadalmat tett a Szűzanyának, hogy valami egészen nagyot, gyönyörűt fog írni róla és Neki, ha ezekből a halálos betegségekből megmenti. Ezt a fogadalmát egy pergamenre írta, Loreto papjai is aláírák, pecséttel stigmára pirosították.

Ebben a pillanatban, szemben a habókos San Marco-dirigenssel, Monteverdi Orpheus érzése és gondolata kétfelé futott. Egyik: annak idején fogadalma teljesítését halogatta, halogatta... Nem felejtette el! Dehogyan felejtette! Csak *evilág*, életben, műben, nagyon sokszor a Szirének Szigetére csábította, velük élt, róluk és nekik írt. Igaz, hogy (és talán nem is jogtalanul!) az Égi Donnának mindig azt magyarázta, skolasztikával és Jézustársasági szentszofisztikával, hogy a *világi* művek és a *világi* élet is: szentség, imádság, hiszen Természet, Udvar, Asszonyok, Lányok, mind-mind Isten sanctissima kinyilatkoztatásai.

Másik: ahogy most jobbkezevel szíve fölé nyúlt, a bevarrott pergamenhez, érezte, hogy a loretoi nagy szent pecsét *porrá tört*, zörgött a bársony és keze alatt. Hamvazószerda pora...

A vallásos, áhítatos csöndet ugyancsak vaskos és brutális láрма törte össze (néma tükröz közepébe kartácslövés). Afféle Romeo és Júlia-darabba illő Montecchi és Capuletti inas-hajcihőről van szó. A Grimani-családnak is volt házi zenekara, intim operája, balettja és patronált zeneszerzője. Most – nagyszerű farsangi farce Hamvazószerda halálkoponyás küszöbén! – ezek a Grimani-muzsikuskok, össze-vissza forgó gondolákon a Mocenigo-palota elé csurogtak és részeg zenebonával gúnyolni kezdték Monteverdi zenéjét: lábosokkal, fakannalakkal, habverőkkel, repedtre csapkodott éjjeli edényekkel. Monteverdi valóban írt olyanokat, hogy robbanó appassionato passzusokban ugyanazt a hangot *tizenhatszor* kellett megismételni: a Grimani-zenészek most harminchatszor verték, röhögtek, hányták azt az *egyetlen* hangot, részeg cselédnők és olajbanfőtt szaracén szakácsnék blaszfém Mária-gyalázásaival. És: Monteverdi valóban írt olyan zenekari utasításokat, hogy „itt le kell tenni a vonót és két ujjal tépni a húrokat!” – mire a Grimani-palota ötletdús zenebohócai egy galocsni-pofájú fekete gondolán – megvadított kandúrokat és kutyákat hajtottak egy hárfa húrjaira, melynek felső végéről hurkák és csemegebelek csüngedeztek izgató illatokban. Pizzicato! Pizzicato! Incalculato ed infuriato! – rikoltozta egy karmestert utánzó vurstli-kikiáltó, Monteverdi félreismerhetetlen maszkjában, Daumier is csinálhatta volna.

Monteverdi kacagva rohant ki a budoár kistyűkretrec, csámpás erkélyére, hangosan tapsolt a Grimani-„küldöttségnek”, papi áldást osztott és az erkély rácására akasztott virágcserepeket dobálta hálából és honorato a zenekar fejére.

A vezérgitáros lekapta fejéről a háromszögletű papírcsákót, mélyen meghajolt volna, köszönettel a kegyes tiszteletdíjért, de ez nem sikerült, csónakja a nagy billegésben csak azért nem fordult fel – ügyetlen cserebogár –, mert a szomszéd gondolák szorították össze (ángolnák karibtengeri nászéjszakája?).

– Signore! – szavalta öklendezve, bukdácsolva, egyensúlyozva – a *temetőbe* megyünk! Hamvazószerda! Ezt a főpróbát az ön tiszteletére a Mocenigók szent helyének árnyékában kellett tartanunk! Az ön repetíciói és pizzicatói feltámasztják álmukból a holtakat! Ők fognak ministrálni a Bazilikában! Benedictus qui venit in nomine Claudii!

Claudio ott az erkélyen nem látta (nem is törődött vele), hol is lubickoltak ezek után bacchikus féltők hajócskáikon a „grimániak”. Húshagyó fénypontja, Venezia Nagy Száma közeledett a paloták nyalogatásában soha ki nem fáradó kanyargó Kanálison.

Nehéz aranyhajó, Noé bárkájának balzsamozott ereklýje, a Bucintoro farsangra készült másolata, bálványhajó, miseruhás hajó, a Jelenések Könyvéből a babilóni kéjñő nászhajója, lélegző, suttogó szarkofág, argonauta Argo, legmél-tóságosabb „lengőborda” evezőkkel...

Magas trónuson, szinte oltáron ült, a hajó közepénél valamivel hátrébb (ókeresztény bazilikák és gótikus dómok szent alaprajza...): Velence Királynője, a Farsang Királynője. Nimfák koronázták, akárcsak Nero Poppeáját zug- vagy hitelen historikusok szerint. Most az egyik nimfa, fátyol-öltözött, antica vetkőzött: a Világegyetemet jelképező asztrolábot forgatott hosszú, körmeneti rúd tetején, a többiek, akárcsak Parnasszuson a Múzsák, táncoltak, zenéltek, tömjéneztek.

Hogy ki alakította ezt a legkiváltságosabb szerepet, a Farsang és Velence (és a Mennyeek? és az Italia Romana?) királynőjét, ezt – patres et fratres – sem történelmileg, sem ábrándjaim, terveim, kőszalepke kékálmaim rendje vagy sweet rekviem-anarchiája szerint *nem tudom*.

Azt viszont tudom (álmodom? máris felejem?), hogy az „utolsó húsook és első hamvak” aranyhajóján jobbra és balra, a hajó korlátja mellett egy-egy sarlós félkaréjban: Velence öregedő és öreg bírái, nagykereskedői és nagybankárai ültek, álarc nélkül, pompában, bárkasüllyesztő nehézkességben, tekintély ólma a fenekükben.

„Venezia Poppea Madonna Carnevale” oltári lábai előtt meg egyetlen félkörben a *feleségeik*. Idős hölgyek, élettani szabályzat szerint: vagy szakajtóból élesztőtől kicsurgóan kenyértészta-kövérek (de kifestve!), vagy csontvázak, zörögnek, még a szemgolyójuk is lefogyott, majdnem kigurulnak a koponya gödréből (de ők is kifestve!). Bamba kényszeredettséggel nézik a koronázó vagy műzsálkodó táncoslányokat: férjeik szeretőit.

Két intermezzo.

Esetleg érdemes volna megcsinálni?... Elvégre „zsinat” vagytok, ti alattomosan kuncogó patres et fratres, és a zsinat (mennyi röhejvita témája!) hivatalból, ex officio, *okosabb* lehet orátor és éneklő kanonok, apát, prior, rendfőnök, provinciális és univerzális gvárdián és pávián Orpheusnál.

Tehát – édes-hipotetikusan, hamvazószerdás szkeptikusan – próbálkozzunk az első intermezzóval.

A nagykereskedők, nagybankok, nagynimfák, nagybanya nagyhitvesek Divina Venezia Cytherea bárkájának *élén*: ifjú efébosz verte lantját. Tudjuk, tudjátok, tengeri hajók orrán, dísznek és varázserejű amulettnek mindig szobrok, maszkok, bábok álltak, ágaskodtak: szárnyas Niké, átváltozott Krisztus, halfarkú Meztelenség, viharkeverő szellemeket elriasztó Gorgó-Grimász. Most Velence Királynője hajójának orrán: ez az utolérhetetlenül szép hellén-provanszi trubadúr volt a bájtalizmán. És ezzel kezdődik a feltételes, manierista-type első közjáték.

A bájtalizmán ifjúba halálosan szerelmes volt egy velencei hölgy: gyerekkor-

rától egzaltált hisztérika, komédiás, hetedhétországra szólóan konfabuláns hazudozó és rémlátomásokkal, gyanakvásokkal magát teátrálisan kínzó commedia dell'arte mazochista.

Lakása erkélyéről, a Kanális parttalan partján, megpillantotta „A Hajó” orrán élete szerelmét, akiről azt hitte (pontosabban: színészi tudatossággal azt hitte el magával, megfelelő jelenetek előkészítése céljából), hogy őt örökké csálja ez az ifjú a Trónoló Hölgygel. Mikor a Hajó, lantverő Antinousszal vagy Alkibiádésszal az orrán, a féltékeny leányzó házának iszapos-mohás lépcsői elé érkezett, a lány ruhái felét letépte magáról (fejedelmi gesztussal a háta mögött örökös cselédek kezébe dobta, szinte pontról pontra számolva, *hány* ruhadarabot is adott át, mintha mosodába mennének) és miután ezt a félvetkőzést aggályos pedantériával elintézte, öngyilkoságot követett el szerelmi féltékenységű bána-tában: a Hajó orra elé, Karnevál Kanálisába vetette magát.

A „finale Canale” közelebbi megértéséhez egy kis képaláírást, magyarázó „légende”-ot ragasztanék.

A Hajó orrán illegálisan hímnimfába reménytelenül szerelmes lány sok-sok elbeszélést olvasott már nőkről, akik örültek tettük magukat, álöngyilkosságokat inszenáltak, így próbálván magukhoz láncolni hiába választott ifjaikat. Az örültség vonagló táncfiguráit, zárt ajtók mögött, tükre előtt, misegyertyák vagy Holdsugár sárga vagy ezüst fényében lejtette, de a cselédek és vén reszkető öreg anyja meglesték, végignézték, végighallgatták, és nem voltak egészen tisztában vele, bolond-e vagy bolondozik-e a gyermek? Öreganyja nem engedte a régi cselédeket piacra: hátha leánya lepénzelte őket, hogy mérget hozzanak a patikából.

Egyszer holdkórost játszott a kiszemelt „vőlegény” kertjében, nem éppen a kíváncsi sikerrel. Ahelyett, hogy a vőlegény meakulpás lelkifurdalást érzett volna hűtlenségei miatt, a hálóinges desperátát a Szent Anna Bolondházba vitette röhögő lakájaival. (Mi lenne, hehehe, patres et fratres, ha ott *Tassóval* találkoznék?) A hölgy szemérem nélkül komédiázik, happeningezik, az apácák a pogány látványoktól, kísértésektől bolondabbak lesznek ápoltaiknál? És Tasso? Róla mintázza eposzában Armida kéjné és varázslónő mágikus szerelem-idolját?...

A Szent Bolondház főnöknője egy Faustus-hírű vándor csodadoktorhoz fordult (na, amíg azt megtalálták!...), egy bizonyos Gismondo Freudiano, aki azonnal megállapította, hogy a nő csak játszik, *finta pazza! finta pazza!* mire a szent főnöknő minden teketória nélkül kidobta az utcára: van esze hozzá, hogy hazataláljon! nem ment haza. Új trükköket talált ki. Vándorszínészek közé állt, pikáns és bizsergetően blaszfém-obszcén komédiára vette rá őket: Zsuzsanna és a vének történetét úgy adva elő – pantomim és azon idők szerint „vadmodern” zené –, hogy a két vén egymás között szerelmi vágyait félreérthetetlenül mutogatja, erre megjelenik, mint valami hírhozó angyal a hitregék Narcissusa, de mielőtt „jó hírt” kifejthetné a véneknek, berobban Zsuzsanna, aligöltözött Bacchánus és parádés csáb-táncokkal készíti elő a véneket a bujálkodó konklúzióra, trio magico, terzette circeo.

Mindezt: a *hűtlen vőlegény* garden partyjén, örömlányai körében adta volna elő. A „nimfomán Zsuzsanna” idilli szépjátéka nem került színre, mert az előadás kezdetének pillanataiban (rokoko rock! barokk beat! dodeca disco!) a *hűtlen*

vőlegény kertje előtt vágatott végig ferences és domonkos szerzetesek vihar-processziója, harsonákkal hirdetve: a Pápa Özszentsége interdiktummal és exkommunikációval sújtja mindazokat a komédiásokat és komédiások patronálóit, akik a Szűzanyának szentelt május hónapban színdarabokat játszanak.

A vőlegény és háreme szétszaladt, a processzió élén nyargaló ferences barát – „Zsuzsánna” gyóntatója! – felismerte lelki leányát, ölelkezés, áldás, zokogás, bűnbánat... A műkedvelő színésznőt az átkozódó processzió egyik szekérére rakták, sokáig nem tudták botrányos meztelenségét *mivel* betakarni, – deszakra-ló színpadra kész állapotában nem volt éppen megfelelő agitációs objektum a paráználkodás elleni parancsot végrehajtó Ecclesia Militans zúgó zivatar körmenetében.

A gyóntató engedéllyel kiszállt az átok-körmenetből, hazavitte lelki leányát, egy-két napig ima, gyónás, penitencia, szentáldozás, aztán (öreg amor és psyché-kintorna ez...) visszaesés a „minden-a-régi”-be.

A beígért kis-képalírás, magyarázó „légende” végére érnék: a bolondériás belladonna erkélye alatt éjjel-nappal egy ladikban inasok, szobalányok és legtöbbször a ferences gyóntató virrasztottak: mentsék ki a kanálisból, ha hisztériás komédiázásból öngyilkosságot kísérelne meg „vőlegénye” visszahódítása céljából. Családja persze vidéki nyaralóba vagy beato angelico sanatoire-kolostorokba akarta mézes-édesen internálni, de efféle tervek ellen intermezzónk heroinája toporzékolva, harapva, hörögve és haját tépve tiltakozott.

Tehát Canale Finale: a karneváli hullámokba pottyant öngyilkosjelölt kisaszszonyt a csónakos gyóntató, a konyha ügyeletes cukrásza és egy párját ritkító, négybalkezes, öreg, vak és süket, kegyeletből megtartott, de még mindig buzgó mócsing udvarmester bevitték a leány rózsaszín, marcipán-arabeszk hajlékába.

Claudio a Mocenigo-palota ablakaiból, balkonjairól mindent látott. Dugóhúzó csigalépcsőkön visszatévelyedett az opera-szalónba, vissza a most félelmetesen pusztá színpadhoz, sivatag, az alfa-semmi és ómega, öröküresség rózsaszín ravatala (maradék és hervatag lampionok fénye)...

Nemcsak thébai remete-barlangok, de egy ilyen nyúzott tetem-színpad is ad kedvező alkalmat elmélkedésre, életünk gyűjteményes érthetlenségei felől.

Zajt, röhögést, pohárcsöngést hallott. Ekkor vette észre, hogy a halottnyújtóztatásra kiterített színpad bal végében félig nyitva van a színészek öltözőszobája, maskara-ruhatára. Tükör előtt, kozmetikázó és frizírozó asztalka mellett (festékek, púdere, műszempillák és harcos harcsabajszok szanaszét a földön) verik a blattot, disznónagy jókedvvel Spanyolország és Anglia Velencében akkreditált nagykövetei.

Claudio odament hozzájuk, a ruhaakasztókról lelógó kosztümök között kellett átvágnia magát, az egyik a vállfárról az ő vállára szakadt (madárijesztő?) a két kártyás kacagott, tárt karokkal szeretetteljesen üdvözölték a zeneszerzőt, kártyáikat legyezőként kezükben tartva és a nagy hallelujázás közben is nagyon józanul vigyázva, hogy egymás pikk-dámáiba és kör-bubijaiba bele ne bandzsíthassanak.

Claudio megkérdezte mámoros Hispániát és nagyokat csukló (fekete gom-

bok minden egyes csuklás) Nagybritanniát: érdekesebb a kártya, mint a farsang utolsó percei a Kanálison? Az angol követet fogta karon, kicipelte az erkélyre: nézze a Nero Poppeájához hasonló Velence és Farsang Istennőt az aranykor súly- és sóhajhajóján.

Az angol kissé elkomorodott, kissé elmosolyodott, kétely és fáradtság, utána félig magának, félig Claudiónak valamit hazája nyelvén mormolni kezdett:

– „...holnap és holnap és újra holnap, kukac kukacra mászik így naptárunk vak lukában, históriánk utolsó üteméig, tegnapjaink fáklyákkal tántorgó udvari bolondok, mutatják az utat sírgödrünk vagy hamvvedrünk felé. Húnyjatok ki, élet kurta gyetyacsonkjai! Az élet csupán kísértet-promenádnak, műkedvelő ripacs, a rászabott időben hülyén hisztériázik színpadán, aztán nagyot koppan és elhallgat, süket duma, kretének krónikája, hiénák és sakálok danája, értelme: *Nulla...*”

Claudio jól értette. Amit hallott, értelmei és érzelmei nagy palackjait léte alkimiájának polcain alaposan fölrázta. Világos, hogy ezek az ördögi szillabusok nem az angol nagykövet leleménye. Kérdezte: ki ez? mi ez? ki mondta? mikor, hol és miért?

– „Looks like poetry” – mondta az Orfeo komponistája, a költészet szagát érzem e sorokból.

– Jópofa londoni színész, verseket és darabokat is szokott írogatni.

– Hogy hívják? – faggatózott a muzsik, mert ezt a britet máris testvérének érezte.

– Na ja, a neve, persze a neve is érdekli, hát az már nekem nem olyan egyszerű, pedig hallom, hogy az Udvar felé is terelgetik őt, a végén még protokoll-fickó lesz belőle, bár nem tudom, hogy ezek a mulatságos denevér-chansonok hogyan dekorálhatják az új kormányprogramot, hehehe!

Mialatt Claudio és az angol követ a balkonon ilyenformán készültek Hamvazószerda hajnalára, lent az öltözőben a spanyol diplomata felette unatkozott. Mérgében kártyáit a falhoz vágta, nagyokat húzott egy demizsonból és mikor a kosaras üveget feje fölé emelte – Úrfelmutatás Bacchusnak –, egy polcon pont olyan fekete kalapot, bajuszos maszkot látott, mint a spanyol király fekete cilindere és örök Eszkoriál-grimásza. Több se neki! Ebben a maskarában fogadja a remélhetőleg idővel a kártyaasztalhoz visszatérő angol követet. Az vissza is jött. A spanyol kolléga tréfájának akkora sikere volt, hogy az anglus vörös asszonyi parókát csapott a fejére, meg mindenféle holmit, csipkét, hamis ékszer: Queen Elizabeth!

Röhögve, egymást támogatva, hol az elgurult II. Fülöp-kalapot négykézláb keresve, hol a félrecsúszott protestáns Tudor-parókát a másik oldalon még jobban félrecsúsztatva: reformáció és ellenreformáció, Tudor-England és Habsburg-Espana két legeminensebb nemzetközi jogi szaktekintélye és képviselője legurult a lépcsőn, bele a Nagy Kanális első arrafelé surranó orrszarvú gondolájába.

Most Monteverdi Orpheus Orfeo újra egyedül maradt a manierista „Világúr Színpadán” és most hozzátok fordulok, patres et fratres, színpad és elbeszélés, szakrál-ballettek és burleszk-haláltáncok professzionista vagy amatőr barátaihoz: szeretném veletek *együtt* megbeszélni Monteverdi (bizony elég vázlatos, de

az én petit livret *Breviárium*-om szellemében fogant) életrajzának végét, csattanjon a csattanója, a fin-de-fin fináléja! Márpedig úgy érzem, lilium-illatú végrendeletemnek nemhogy megírásához, de skicc-viziónáláshoz, próba-álmodásához is reszketeg és roskatag az én „anatómiám”...

Kísérleti látomásomban a holtfáradt Claudiót látom, először felhúzott térdekkel üldögél a színpad végében a kemény deszkákon, később dideregni kezd, árad a jeges huzat a Kanális meg a lépcsőházak felől, erre a színpad dűsnál dűsabb, dunyhánál dunyhább bíborfüggönyeinek alsó hullámaiba takarózik...

(Greco festménye, Orgaz gróf sírbatétele jár eszemben és mindazok az ágyak, hordágyak, selymes díványok és csókos kanapék, szeretet-párnás előkoporsók és pillangó-tarka, strandhomokra való, napozó vászonágyak, camping-nyoszolyák, melyekre Maria Montemedale fektette Orpheust az evangéliumi caritas minden Madonna-színképével, a földi szerelem pogány csiklandó-csengettyűivel, mikor Isten soha meg nem érthető rendelkezéséből betegség látogatta a *Breviárium* éhes pergamenjeit hangyabetűkkel etető auctor Domini minimust).

A következő epikai vagy drámai lépés: Monteverdi-Orpheus álma volna, a barokk függöny bíbor hullámaiban, színpadon! színpadon! Hol is lehet az ember másutt, máshova ágyra-járó? Aranydiót vagy ördögfarát édesen vagy feketén álmodó?... félálomban persze még a Nero Poppeájának öltözött-vetkőzött Karneváli Királynőt látja, de ehhez már olvasmányok emlékei szóródnak, öntudatlan képzettársítások mák-szemei...

Poppea menete: diadalmenet. És sokféle történelmi könyvben olvastuk, patres et fratres, a diadalmas, győztes cézárok *triumfusaiban* etikett volt, szinte regula és parancs: bohócok, törpék, bukfencező jokulátorok és kabarékomédiások a legblaszfémebb...

(legdestruktívabb! legbaloldalibb! leg-politikus-ellenesebb!) módon karikírozták a Caesar személyét, győzelmét, egész militarista terror-imperiumát.

Ezek után tökjózanul és tökéber tökébren is a római *Saturnáliák* jutnak az ember (Claudio-Orfeo) eszébe: mikor a császár rabszolgát, a rabszolga császárt játszott, a kurvák Vesta-szűzet, a Vesta-szüzek örömlányokat. Tombolt, őrvongott, folklór-örvényekből bugyborogva a „Kritik der schmutzigen Geschichte”, a szatíra és a szexus primátusa.

Patres et fratres, futó gondolatom és örök moralitásom – szeretném ezt valahogy Monteverdi álmába beleszólni. De hogyan? hogyan? kérdem! kérdem! – és mondom máris miről van szó.

Mikor Shakespeare *Szentivánéji Álmá*-ban a legegyszerűbb kézművesek a hitregei Priámus és Thisbe történetét adják elő, trampli-krumpli primitíven az orchidea-rafinált udvar előtt, persze hogy kacagunk (valahol szatíra és szaturnália ez is!). De! – soha szeretet, megértés, vonzás, odatartozás és együvértartozás olyan madárhas melegét, lázát, Jézust, az egyszerű emberek szent-szimpla életét, az élet egyetlen szépségét (őket!) úgy nem éreztem, mint mikor e sanctissimi (azok!) clown-ok előadását olvastam, láttam. Ez több nekem (és ezt valahogy szeretném Monteverdibe is e passzus táján „beleerőszakolni”) minden számár-

ürülék Magas Esztétikánál, protokoll-sminkes Elit Művészetnél. Nem erről szöveg (vallás és hittudomány területén) Orpheustok elbeszélése, „Vénasszonyok nyara vagy valamit az intellektualizmusról”?...

Szeretném úgy és azt képzelni, hogy mikor édes vendégem, keserű alteregóm, Claudio Monteverdi *Ulisse*-operáját írta és abban *komikus koldus* (Iros) szerepel és az operában dadognak és szóvicceket csavarnak, ásítognak és ariósókat parodizálnak (effélét Claudio vagy tíz évvel ezelőtt egy Szent Elek misztérium-operában is hallhatott már...), – szeretném azt képzelni, hogy Claudio ezekkel a figurákkal kapcsolatban *ugyanazt* érezte, mint én és nem, nem nem trónuson ülő királyokkal röhögött, hülyén és bűnösen, akik nyomorék gnómjaikon szórakoztak.

Claudio álmodjék. Álmodjék utolsó nagy operáról, melyben az öregkor nagyot lobbanó érzékisége, az Utolsó Ítélet, gyónás, kenet félelme, minden kétely akasztófakötele, a végső értelmetlenségek és érthetlenségek kárhozatköde, a „minden képzelhető világok közül a *mi* világunk a képzelhető legrosszabb” Acherón-tudata: a minden képzelhető drámák közül a legdrámaibban, apokaliptikusan jut kifejezésre, mint Krisztus utolsó halálordításában a keresztfán.

Zúgnak fülében, szívében, tüzes velőiben az angol költő nihil-prófétáló szavai, levelet ír Shakespeare-nek, ő, ő, ő írja meg a szöveget az öngyilkos, világgyilkos, létgyilkos *Agyó Passió*-hoz, mindent káromló *Requiem Farce*-hoz... A spanyol követ nem egyszer beszélt neki Calderon és mások „Világszínház”-airól, Teremtéstől la-cikonyháig, bűnbeeséstől örökorgazmusig, megváltástól Antikrisztusig minden bennük van, actus sanctissimus, IHS misztikus adorációja és lelencházak, leprahospitályok gyalázata... vagy csak ő, Claudio álmodja így? A Shakespeare-szöveghez hispán Eszkoriál kriptá-theátruma lesz a dobogó, a díszlet, a végítélet és vatikáni, madridi zsinat-tapéta... Belgiumban, Flandriában meredek hegyoldalakon vonultak a „wuthering heights” csúcscig a keresztutak, kálváriák, Veronikák és Golgothák, siratónók és a gyáván elszökött *sehol-apostolok*: ez is belesikít szadista koloratúrájával az operába, „bagatelle sans tonalité”!

Tonalité!... Megszólalnak Velence minden harangjai Hamvazószerda hajnalán. Az emberek, így most Claudio is, nem ébrednek fel tőle, de álmukba annál színesebben beleszövik. Claudio is úgy hallotta, mintha az az égi szent zene volna, harsonák, főangyalok Dies Irae koráljai, lélekharangok, pokol, purgatorio és paradiso villámfényű dörgő kulcsai, melyek a Feltámadást hirdetik.

És valóban és álmában fehér kísértetek indultak meg a temetők felől az Egek magasába (Purcell és Händel is szívesen szerződtetnék őket, parádés karénekre az ő operáikban...). Sokszor voltam proteusi átalakulásaim és pikáns inkarnációim folyamán *festő*, – ha ilyen sírból kiszálló vendégeket akartam vásznon vagy templomfalon ábrázolni, árnyalattalan kék háttérrel mázoltam és abba egyvonalas fehér figurákat karcoltam. Így képzelem a dolgot most is. Senki sincs *változatokra* készségesen készebb, mint minore minorita magam!

Vonulnak a féltést, féllélek, feltámadt kísértetek. Hová, merre, kihez vonulnak?

A „színpad” jobboldali végében ül a Sátán vagy Lucifer vagy Antikrisztus: piros pojáca, a kárhozat lángból és vérből fogant ura, gótikus székesegyházak párkányain guggolnak így a vízköpő ördögök. A Sátán *prédikál* a maga elé idézett feltámadottaknak.

Prédikációja Jézus Hegyi Beszédének, Keresztelő Szent János bűnbánati beszédének, Szent Pál athéni hittérítő beszédének „negatívja”, – halálos, ördögös, Istentől mindenig mindent káromló fekete fonákja, hárpia- és vámpír-visszája.

Ha éppen közelebbről akarnók Claudio álmát elemezni, bizonyára rengeteg „vezérmotívumában” – Tasso halálra keseredett, örült monológjára ismernénk, mely most Macbeth „told by an idiot”-jával az ultimo pessimismo és prima desperatio fekete lófarkába fonódtak.

Also sprach Sataneus:

– ... másfél évezred óta hallottátok, hogy feltámadunk! feltámadunk! miként Krisztus is feltámadott és felméne a Mennyekbe! Nos, legyetek mindjárt itt a pilanat küszöbén tisztában azzal, hogy ami most történik veletek, bolond, égi karaván: az *nem* feltámadás, hiszen Isten nincs, Jézus hol tudatosan, hol misztikus tébolyban hazudott nektek. Csak én vagyok, in principio erat Malum Sataneum et *nihil aliud*, és semmi más. Utoljára vagytok – már úgy ahogy – emberi formában, test és lélek fikciójából és maszlagából általam teremtettem és semmiből még örökebb semmibe távozó „valakik”. Kegyetlen, játékos kedvemből én teremtettem benneteket, de most már meguntam ezt a minden táncfigurát kijátsozott pasziánszomat, új halálburleszk után nézek, ti pedig eltűntök, mint a Nemlékezés Abszolútumai.

Kit látok, mit hallok? Valami babérkoszorús cézárt vagy rablógyilkos zsoldost? Kardodat keresed bal combodon? Ne fáraszd magad, csak éppen utolsó napiparancsként vedd tudomásul, hogy minden harcód, háborúd csak humbug, hullahegy vala, Allah vagy Jézus, a nép vagy haza, szentkorona vagy bankvaluta vice-vignettáival a kapcánál bűdösebb zászlókon, meztelen szadizmus vagy infantilis eszmények, paranoiás utópiák meddő vakondjai voltak, békéitek csak az újabb mészárszék és modernebb vágóhíd berendezései és főpróbái voltak, urak és diplomaták parfümös, frázis-fűszeres, fegyverhandlészó privát szórakozásai, az egyszerű népség milliós birkanyájai sose akarták, értelmét (joggal!) sose látták, mert nem is volt. Nagy kéjjel gyűjtöttem piramisokba a döglött civilek senkivolt, senkilett tetemeit.

Amíg meg nem untalak benneteket: gyűlölet volt, irigység, éhség, ellenségeskedés, semmi más. Játékszabályaimat, véres nihil-trükkjeimet közületek néhány eszesebb bizony észrevette: homo homini lupus, ember embernek farkasa, mondták! A szeretet, hahaha, tökkelütött, meddő és impotens kisebbség lírizáló neurózisa, degeneráltak nyáladzása, az erőtlenség mákonyos patikája. Családokat alapítottatok, hogy közelből kínozhassátok és ölhesétek egymást, világhistóriákat teatralizáltatok, hogy pestisnek, kórnak, ragálynak, nyomornak a tömeges gyűlölködés hordái pénzért, érdemrendért, szajréért ministráljanak. Mondom, az eszesek tudták, hogy ezt nem Jézusok és Istenek és (tréfák tréfája) nem őrangyalok rendezik el, hanem én. Ennélfogva, akinek szíve és esze van, annak *nem* érdemes ezen a legrohadtabb trágyagolyón vegetálni.

Minek harcról és fegyverekről beszélnem nektek, Megsemmisülés Elhasznált Próbababái? Elég volna a pénz! a pénz! „legörökebb” tényéről és valóságáról vigyorogva disszertálnom: legvéglegesebben nem mutatja-e ez az imádott bélsáraryan vagy selyemfinom Bank of Everyland toalettpapír, hogy milyen röhgötteően abszurd, fatálisan lehetetlen: a testvériség, ah! a barátság, oh! az általam teremtettem emberek, népek, nemzetek között.

Valljátok be, Nihil katechumenjei, Örök Semmi hittanulói, hogy elsőpró sikerű ötletem volt: titeket a legnagyobb boldogságra, test és lélek legteljesebb és legtökéletesebb gyönyörűségére ingerelni, utolérhetetlen boldogságra, legvégső igazságok megismerésére, örök életre, örök békességre, a Szépség mennyei heroinjának kábulatára sarkantyúzni és? és? és? – részemről minden képzelhető lehetőt elkövetni, hogy mindez *soha ne teljesedjék!* Igazság megismerése, test és lélek boldogsága, végső kéj és megváltó morál, múlandóság helyett örökkévalóság: maga a megtestesült elérhetetlenség és lehetetlenség legyen...

Az izzadságában fürdő, alvó Claudio végre felébredt Hamvazószerda reggelén. Zúgtak Velence összes, vezeklésre szólító harangjai: égi, égi szent zenebona volt, harsonák, főangyalok Dies Irae koráljai, lélekharangok, pokol, purgatorio és paradiso villámfényű, dörgő kulcsai, melyek a Feltámadást hirdetik...

(Vége)

VISKY ANDRÁS

áhítatok

kertet vásárol végül a férfi,
fölkapaszkodik az őszi ösvényen
és szóba áll a fákkal, majd alá
jönnek ők is, egyenként vagy
zajos csoportban, megállnak
az ablak előtt és őt nézik,
Isten ölébe hullni vágyó
fejét. aztán visszafordulnak
hamar, mielőtt még a hajnal fagya
elfedné a nedves utakat, és
helyükre állnak ismét. nekünk
fázni kell és elrejtőzni. el
kell sötétíteni az ablakot.
szólni kell: most elfordulok,
fordulj el. én van és te van.
kívül és belül. (hazatérni
végül.) (és belépni.)

*

*hazatérni végül és belépni.
külön-külön fáznak az ujjak
és mindegyik másként. (a
megismert kezek hidegével
el lehet lenni egy ideig.)
a szoba északi szögletében
ülve a Törvényt felismerem.
(az az otthon.)*

*

*a Törvényt felismerem: az
az otthon. egyszercsak találkozol.
azok is, akik kivonulnak és
ismerik a vizeket és felebarátokat
gyűjtenek a vérrögös levegőben.
oda sereglenek mind az áldozati
állatok, fejüket a veranda
párkányán nyugtatják és állnak,
mint jászol előtt. nem emlékszem
csak erre: a vacsora
lassan elkezdődik*

*

*lassan elkezdődik és mindig
a hegytetőn. kialusznak
a lámpák. és a csipkebokrok
ahogy pihenni térnek: leoldott
sarukra hajtják ragyogó
fáradt fejük*

*

*sarukra hajtják fáradt
fejük. mint a kutyák,
amikor lenéznek rájuk.
a kókések mind már
ott hevernek az idők
végezetéig. a minden
élők útja (Jób) itt vezet
el. s az egyensúly
ilyen törekeny*

*

ilyen törékeny, ilyen hangos:
ki itt, ki ott született. nyomot
hóban hagy s homokban. mint
a tenger. köveket ismer és
néhány néma állatot lát
megszületni. föllegegnek,
kitekintenek a roppant víz
ablakán és aláhullanak rendre.
helye mindnek van s van mindnek
ideje. tudja a tenger

*

tudja a tenger és tudják mind
az apák is. ültek, várakoztak
és vasakat láttak. és szóltak az
illatos széllel. talpuk alatt
egy másik férfi állt, alatta
ismét másik. a föld közepéig.
aztán így tovább, föl. de
nem látja senki ezt sem

*

nem látja senki meg: állnak
a sebes zúgású folyóban
a nagy kövekkel. sietve
fölkel a nap látni
őket. jönnek aztán nagy
áradások. és eltűnnek.
(de te átjuthatsz a
lépegető köveken.) és
betöltik aztán az égboltot

*

betöltik az égboltot a nagy
viharok. aki vagy, magamban
meg nem találom. veszíteni
kell egyre, s elveszni végül.
befogadni az arcüregbe
válogatatlanul az ásványokat.
és visszaszületni, messzire

Hahn-Hahn grófnő pillantása

(2.)

VI.

... ez a fikció, hogy egy nyugati turistaként, idelátogatóként járom végig ezt a várost, eléggé szimpla (szimplicsek) ötlet volt, de sok játéklehetőséget adott. Azért nem működött igazán, azért nem lehetett következetesen végigcsinálni, mert elúntam, és azért úntam el, mert a fikció szükségszerűen tett turistává a vágyott utazóság helyett. Azt mondhatnám az ismert közép-európai kevélységgel, hogy a nyugatiakhoz hülyültem. Ezt önmagában élveztem – legyünk hálásak minden új hülyeségünkért –, csak ismertem már, és őszintén szólva új dimenziókkal nem gazdagítottam e terrénomat.

Laktam a Fórumban, és rajongtam a dunai látkép szépségeért, órákat tudtam állni szobám hatalmas panorámaablakában, nézve a vizet, a hajóélettermet (kínai konyha), a Lánchíd lüktetését, szemben a budai hegyeket, a Várat, a siklót. Kocsit béreltem, játékkaszinóban ültem és magán kártyaklubokba is eljutottam, rózsadombi újjgazdag és belvárosi értelmiségi partykra jártam, és voltam az összes számontartható étteremben, a kiadásoknál leosztottam a márka feketepiaci árával, nem is volt veszélyes, igaz, különösebben érdekes se. Aztán kimentem lakni a városszéli campingbe, blicceltem a metróra, nix dajcs, pardon ungaris, állva ettem, tudtam, hol vannak a jó lángos-helyek, hot-dogig nem züllöttem, de étkezédéket fedeztem föl, a Klauzál téren a Kádárt például, vagy a Nagymező utcában a Kistitokot, én voltam az utolsó keletnémet, az eltűnt idő nyomában...

A városok és a cserék. 5.

Nagytekintélyű Megbízó (Bérlő) a várossal a város könyveiben ezt olvashatod (Utazó *tudta, hogyan kell szembeszállni Megbízó [Bérlő] sötét hangulatával*): „Engem újra meg újra meglep, mert váratlanul ér, ha arról a helyről, ahol életem telik, egyszerűen *mint* várossal beszélnek – többnyire külföldiek. Hogy Budapest város volna? Ahogy Párizs, Amsterdam, Stockholm? Szóval tényleg ott fekszenénk a Duna két partján festőien? Hídjaink csak úgy ívelnek, mint szebbnél szebb gondolat? Volnának titkos tippjeink éttermekre vonatkozóan, ismernénk egy kiskocsmát vagy még inkább egy nőt, egy ladyt, ahol az egészben lesütött libamáj, egy meglepő, hagymás alapozásban, jobb, mint Lyonban, és volnának, ugye, ezek a századvég érzéki hanyatlását idéző, életteli kávéházak... És egyáltalán: az atmoszféra! Ez a sajátos zsongás meg rejtett tánc, mely megkülönbözteti a városokat, meg az arcok az utcán, melyekben a sajátunk fürdik és tükröződik, azért, hogy magunkról tudjunk meg olyat, amit *sehol* másutt. Kulturális életünk pezseg, mint híres fürdőink? – Budapest fürdőváros! –, zubog az elpusztít-

hatatlan élni akarás, a túl-élés kelet-európai vicce, rafináltan, tehetséggel és ravaszdin, Švejtől kicsit délkeletre? Már megint irodalmi nagyhatalom vagyunk valami költőszimpozicionon? Ne kerteljünk: kicsiny, dupla fenekű ékszerdoboz a Kárpátok ölén, az vagyunk, ahogy a sláger mondja: én mindig Pestről álmodom, nekem csak ő a Párizsom? Ilyen jól állnánk?”

A városok és a szemek. 4.

„Budapesttel soha nem voltak terveim, azt magától értődőn bírtam és használtam. Geográfiailag lényegében futballpályák és a környékükön lévő kocsmák szerint ismertem meg szülővárosomat. Én ugyanis sokáig ígéretes jövő előtt álló külvárosi futballista voltam. Aztán ez elmúlt. Az ígéretes jövőket ígéretes jelenek, majd ígéretes múltak váltják föl, et nos mutamur in illis. – Láthatatlanul szelik át meg át a várost ezek a rejtett ösvények, egyik kis lepusztult, földes pályától a másikig, ösvények, melyeket nem ismer más, csak a lecsúszott, harmadosztályú focisták, illetve egyesületek köröttiek titkos társasága; fantasztikus figurák verődnek össze itt, exkluzív, kihalóban lévő állatfajták. Városismeretem így teljességgel ki volt szolgáltatva a Budapesti Labdarúgó Alsövetség által felügyelt sorsolás *szeszélyének*. Egy Csillaghegyi Munkás Torna Egylet (ahol én játszottam, bírván a hozzáértő szakvezetés bizalmát) csak elvétve jutott mondjuk Soroksárra, legfőljebb kupameccs alkalmából. A kupákból meg hamar kiesik az ember... Budapestért egy szalmaszálát se tettem keresztbe, eszembe se jutott.”

A városok és a név. 3.

„Egy nevet.”

Tájleírás.

A városok és a holtak. 2.

Képzeld azt, jó Megbízó (Bérlő), hogy éjszaka van, azaz nemcsak sötét, de a sötét tonnákat nyom, s te a hegyen állsz, domb az inkább, csak itt mondják hegynek, előtted egy város, kicsi akár egy babaház, sok kis fénypont csillog és lüktet... (Majd később küldök egy hasonlatot is... példa: akár a balaklavai öbölben a foszforeszkáló rákok... ott van egyébként egy szikla alatt az oroszok flottája... Aki ezt mesélte, ott volt hadifogoly. Képzeld csak el, női alsót kaptunk, az egész láger csipkés bugyiban virított, szőröstül-bőröstül. Fél Jalta rajtunk röhögött.) Mögötted egy asszony áll, olyan közel, hogy olyan nincs is. Hallod, ahogy a tüdejében fordul a levegő. Talán le akar döfni. Volna egy jó tanácsom: félj. Suttogva beszél egy régi férfiről, akit ő nagyon szeretett, aki pedig *akkor* már egy senki volt, egy senki se volt, üresség volt, egy rakás nulla volt, már mindent kivertek belőle, a testét, a lelkét, a múltját, az emlékeit, egy nevet, a nőket, a nőket, még a nőket is kiverték belőle. (Dalma beszélt Robertóról.) Nagy itt a folyó.

A városok és az ég. 1.

A külváros eme részének ez az út az alle-ja, jegenyékkel szegélyezett nyílegyenes út fut le egészen a Dunáig. A sínektől számított harmadik sarkon, minden szombat, 25 éve minden szombaton, ha esik, ha fúj, hol hálóingben, hol pokrócban, $\frac{1}{2}$ 8 és $\frac{1}{2}$ 10 között ott álldogál egy asszony. Már 25 éve is öreg volt, most még apróbb, még ráncosabb, még fehérebb, időközben a feje is remegni kezdett. Aki ar-

ra jár, attól megkérdi, hány óra, majd köszönésképp meglódítja a botját. Ha engem meglát, úgy tesz, mint aki örül. Én mindig féltem tőle. Soha sem mertem megkérdezni, mért áll ott. Ma végre elszántam magam. Undorító vigyorgás mászott az arcára, hernyó, vihogás rázta. A menyem... meg a fiam... csak egy szobánk van... Förtelmes volt ez a fölényes, fuldokló röhögés. De akkor szokása szerint lódított egyet a botjával föl az égis, és elsimult minden.

VII.

Utazó Beszámolójában leír egy hidat, egyenként mindegyik követ.

TÁVIRAT

Dehát melyik az a kő, amely a hidat tartja? Megbízó (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

A hidat nem az egyik vagy a másik kő tartja, hanem a belőlük formált ív vonala. Utazó

TÁVIRAT

Mért beszélsz nekem kövekről? Engem csak az ív érdekel. Megbízó. (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

Kövek nélkül nincsen ív. Utazó.

Vagy ahogy egy nőismerősöm mondja: nincsen farok.

A városok és a szemek. 5.

Goethe szeme az egyetlen nevezetesség, amellyel Weimar rendelkezik.

A városok és a név. 4.

„Higgye el, én is fáradt vagyok, nemcsak Maga. Mondanám, nézzen ki az ablakon, dehát az alagsorban ez rossz vicc volna. Vagy azt hinné, heccem... Én is csalódott vagyok, nemcsak maga. Én is rosszkedvű vagyok, nemcsak maga... Gondolom, most már megértette, ha a vártnál lassabban is, hogy itt, az alagsorban, nincs jelentősége a kiemelkedő erkölcsi erőnek és a kiemelkedő fizikai erőnek. Nem ott különbözünk, ahol szeretné. Jelzem, egyedül élek. Valami más kell kitalálnia. Én nem mondom, hogy nem lehet. De látni még nem láttam. Innét ember úgy még nem ment ki... Aki megúsza, az belehalt... Kár ezért az ablak-történetért... A tetőerdő akár Párizsban... Európa... Tudom, hogy elcsigázott. Majd én mondom nevet, maga csak bólintson. Ne féljen.”

A városok és a holtak. 3.

Megmutattam Dalmának azt a helyet a Dunaparton, ahol valamikor régen egy lánnyal feküdtem.

– Öcsémuram ízlése nem nyomasztóan igényes. – De kedvesen belémkarolt. Hosszú, üres csontszipkát szopogatott. – Tudja, a maga bácsikája... tudom! távoli és nem is rokon, ne védekezzen!... az egy báb lett a maga bácsikája! Azt csináltak vele, amit akartak. Csak egy helyen kell a falat megbontani, s akkor már egyik téglalap épül le a másikról... míg csak nem marad ott a semmi! Ez a semmi volt Roberto,

ezen a semmin feszültek azok a jó tweedek... talán azért álltak olyan jól rajta... nem volt, ami elrontsa. – Görcsösen szorítottam a karját. A zöldár olykor lombos, egész fákat is sodort a Dunán. – A forradalom után Nyugatra küldték. Előbb kisebb munkák, hírek az emigrációból, hangulatjelentések, apróbb szervezések, nagyobbak, ügynök listák, ellenügynök listák, átállt ügynökök visszafordítása, nagyon jól dolgozott, hiányzott belőle a természetes félelem, vakmerő volt, mint a Sátán, egészen addig... – Elhallgatott. Beleharapott az ajkába.

– Egészen addig?

– Tudja, mit kérdi.

– Amíg magába nem szeretett.

– Ő nem szeretett senkit, én szerettem őt.

– Engem se szeretett? – Az asszony vállat vont. – De! Engem szeretett.

– Senkit se szeretett, ezen ne tessék rágódni! Aztán jött 63-ban a Duna-Terv! Avval már nem lehetett volna viccelni... Az már orosz vezérlessel ment... ahogy mindig... Robertóval nem lehetett bírni... hogy ő, így mondta, megduplázza a Dunát... sokat ivott akkor... És valóban megduplázta! Oda-vissza befutóra, egyszerre az oroszoknak és az amerikaiaknak. Nem pénzért. Akkor őt már csak úgy en passant érdekelte a pénz. Hanem... Hogy az orránál fogva vezeti az egész világot. Hogy mégis valaki. Pedig egy senki volt.

Hirtelen megtorpant.

– Miért nem csókol meg soha? Nem figyelte meg? Még soha se csókolt meg... Ne higgye, hogy nem látom, hogy ma is ugyanaz az ing van magán, mint tegnap. – Mindig mindent észrevett rajtam. Ez olykor bosszantott, olykor jóleső kevélységgel töltött el. – Még Magyarországról ismertem őt, jártam hozzá a Hortobágyra. Egyike voltam a szeretőinek... csak később, Bécsben, vett észre. Minden hónap harmadik péntekén buszoztam le... Késő délután érkeztem, mindig kutyavonításban... kolompolni kellett... volt egy kolomp a kertkapun... én szeretem az Alföldet... ahogy beléptem hozzá a vályogházba, rögtön az ablakhoz mentem. Ha megcsalt, volt ott egy csoki, fájdalomdíjként... A Landtmanban ért véget a Duna.

– Nem értem.

– Hát mit nem ért?! Valaki elárulta.

– Ki?

– Én. – Elkezdtem rohanni. – Álljon meg! Álljon meg! Maga számár! Hát nem féltékenységből, csak mert láttam már, hogy megsemmisítik! Én megmentettem őt! Álljon már meg! Halt! Halt!

A városok és az ég. 2.

Ha hisznek nekem, jó. Budapest olyan város, hogy ömlik az eső, mintha dézsából öntenék. Egy férfi nagyméretű képet cipel. Látszik, nehéz. A kép egy műterem-belső ábrázol. Legalul, már majdnem le- vagy kicsúszva egy szék van, profán kereszt. A kép szent. Ami Vermeerből kimaradt – így lehetne okoskodni. Mindez a Mártírok útján történik, ahol a szénmonoxid koncentráció a legnagyobb a városban, valahogy beragad a levegő a házak közé. Európa legbüdösebb utcája, mint ilyen unicum.

A folyamatos városok. 1.

Volt egy nap Budapest városának történetében, amikor mindenkinek és minden-

nek meghalt az édesanyja, minden giliszta anyja, minden cserebogár anyja, minden jegenye anyja. Sőt, azoknak az anyja is meghalt, akik maguk már nem is léteztek, röviden, minden volt és leendő anyja meghalt a városban. Aznap ez a halál volt Budapest, de változni semmi nem változott. Amikor erre értelemszerűen zokogni kezdtem, egy lány asszonyhang azt mondta: Ne sírjon, drága. De amikor tovább hüppögtem, ezt mondta: Sírjon csak, drága. És amikor elhallgattam, ijedten a nevemen szólított többször, és azt mondta: Ugye nincs baj? ugye jól van?

VIII.

... kezdetben azt is gondoltam, hogy az egyes fejezeteknek étel-címeket adok, például A pacal vagy A szarvasgombás töltött borjúszegec, és egy-egy nagyobb egység végén közreadok egy ünnepi menüt. Egy Duna-menüt. Hogy mi a Duna-menü, azt persze nem tudtam, azt ki kellett találni, leveleket írtam híres szakácsoknak, hogy gondolkodjanak, fecsegenek vagy blöfföljenek erről, pénzt s fáradtságot nem kímélve fölkerestem nagy Duna-szakácsokat, egy németet, Herr Aspachert Ulm mellől, Illereichenből, azután Frau Bachert a Wachauból, eszegettem a neves Kövi Pállal, és körbeettem az élő legendát, Gundel Imre bácsit.

De valahogy haspókságomnak nem tudtam igazán közép-európai dimenziókat adni, inkább csak a sznob-kontúrok erősödtek, s ezen nem segítettek a kocsmák egytálételei sem. Pedig az ételleírások valóban tájleírások, s a szakácsot természetesen lehet mitikus figurává növelni, szolgálóvá, szakemberré, művésszé, szórakoztatóvá, teremtvé, anyává, aki etet.

A beszélgetésekből és ételekből és receptekből és evésekből összeállt volna a Duna, illetve az ezekben megnyilatkozó hagyomány, álom és mindennapi gyakorlat mutatta volna a dunamenti azonosságokat és különbségeket. De túl fényűző a szempont, ha felette gyümölcsöző is. Mindig tartsd, ó Megbízó (Bérlő) szem előtt, hogy levest olasznál sohase égy! (Reiseführerprosa)

A városok és a név. 5.

„Ez is Budapest. Itt az alagsorban nincs különbség férfi és nő közt, üldöző és üldözött közt, itt csak a pillanat van. Ne tegyen szemrehányást magának, csupán az történt, ami történhetett. Nekem se tegyen szemrehányást, ez nem harc, ahol győztes és vesztes van, ez inkább olyan, mint amikor esik az eső vagy süt a nap. Az igaz, hogy van aszály és van árvíz. Ezt nem figyelmeztetésül mondom. Már nem fogják bántani. Holnap haza fog menni. Holnapután a Hortobágyra fogják kitelepíteni. Nem veszélyes. Meglátogathatom? Dalma a nevem.”

A városok és a holtak. 4.

Vagy azt képzeltem talán titkon, hogy a Duna-parton másként lesz? Dalma a víz különféle mozgásait mutogatta, az örvényeket, a sokszor rejtett sodrásokat, kisebb bukókat. Hogy milyen sokat evezett erre. Volt egy társaságuk, egy igazi banda, benne ő az egyetlen lány. Aknákat is találtak, volt, amit a szigetcsúcson ők maguk robbantottak föl. Meg hogy amikor a Szovjetunióban járt, megmutatták a Jenyiszejen a Nagy Bukót. Egyedülálló a világon, szinte bukfencet vet a víz. Ott nincs hajó, amely átmenne. Ez persze gazdaságilag nagy csapás a Szovjetuniónak. Dalma sokat beszélt, igaza volt, féltünk a csöndtől. Elkenődött a rúzso-

zása, szeme alatt a könnyzacskók lüktettek, az arca nem egyszerűen csúnya lett, hanem ijesztő. Mintha csupán jelezné saját magát, ilyen s ilyen voltam, ilyen szép: és ez rettenetesen csúnya.

– Őcsémuram rámunt – mondta hirtelen. – De most ne kezdjen újra rohangászni.

– És miért vitt engem Roberto magával?

– Te voltál az egyetlen a világon, akiben megbízott. Az egyetlen Tokiótól New Yorkig.

– És Maga?

– Ugyan.

– És az apám?

– Ugyan.

– És az anyám?

Erre nem válaszolt. Újra kérdeztem, hallgatott. Újra kérdeztem.

– Ha még egyszer megkérdesz, felpofozlak. – Erre elkezdtem nevetni, pedig nyilván úgy értette, hogy akkor megöl, megsemmisít, Dunába taszajt. Robertót 63-ban lecsukták, és csak 83-ban szabadult, azaz leülte az egész büntetést, ami ritka, de valamiért nem akarták őt kicserélni.

– Roberto él?! – Ugyanazon a hangon folytatta. Hogy neki, Dalmának, az az érzése, hogy félték tőle, mindenkinek jobb volt Roberto elzárva. Ő mindenesetre soha nem szerette annyira, mint e húsz év alatt. 83. szeptember 2-án, amikor kiszabadult, és becsöngetett az ő mariahilferstrasse-i kis lakásába, akkor már nem szerette, akkor már ő is csak félt. Roberto nagyon megverte, módszeresen, sokáig ütötte, agyonverte szinte, aztán beköltözött a hátsó kis szobába, és onnét csak a fürdőszobába jön ki. Akár egy regényhős, gondoltam fitymálva.

– És mit csinál? – Dalma vállat vont.

– Térképeket böngész. Terveket szó. Följegyzéseket készít. Mindegy. Most... most azt mondta, hogy csináljuk meg együtt a Duna-Tervet... Hátha most nem árulom el. Mindegy.

– Nem értem.

– Nem érteni kell. Le kell hajózni Tulcea-ig.

– Én meg azt hittem... hogy én... hogy Maga meg én. – Megint vállat vont.

– Hinni se kell. Öleljen meg. – Megöleltem, mint egy fadarabot. Szégyelltem, hogy öreg. A szipka szagát éreztem. Láttam, hogy ritkul a haja. De azért megcsókoltam felülről a feje tetejét.

– És Roberto tudja, hogy én... hogy mi...

– Mindent tud.

– És nem üzent nekem semmit?

– Nem.

– És nem akar látni?

– Nem. Már senkit nem akar látni. Olyan, mint egy öregember. Mint egy magányos özvegy, aki már csak a halált várja gyűlölködve. És minden nehezebbre esik, minden lépés, orrfúvás, levegővétel. Egész éjszaka nyöszörög, és minden nap addig iszik, amíg bírja. Semmit nem akar... illetve egyet, egy valamit még akar...

– De én akarom látni!

– Maga itt nem akar semmit... Magának nem üzent, de nekem üzent. Hogy kerüljem őt.

– Most hol van?
– Ne akarja tudni.
– Mondja már meg, nem vagyok gyerek. – Elhúzta a szája szélét. Még mindig átölelve tartottam.

– Engedjen már el! – Lesöpört magáról. Szemben a bécsi hajó pihent, a miénk; olyan méltóságteljesen ült a vízen, mint egy kövér pap... Dalma halkán mondta: – Ott van. Velünk.

Este lett. Egy csónak látszott a régi ezüsthöz hasonlatos Duna hátán, a csónakban fehérruhás nők ültek, és egy kibontott hosszú fehér fátyolt lebegtettek a víz felett, majd megjelent a rév lámpása a túlsó parti sötétségben, és erre csend lett a nagy Dunán. A habok láthatatlanul, álmodozva suhantak tova, és elvitték hírét félelmünknek és tanácstalanságunknak a messzi tengerekre...

A városok és az ég. 5.

Ha hisznek nekem, jó. Budapest olyan város, hogy a fürdőszobámban évek óta reggelente egy idegen mossa a fogát. Még sose láttam. Egy tonnát nyom, a flannel pizsamáját nem számítva. Önmaga hullája, így beszélük.

A folyamatos városok. 2.

Volt egy nap Budapest városának történetében, amikor mindenkinek minden sikerült. Álmomba ne jöjjön elő! Annyi szenvedést város még nem látott.

A rejtett városok. 1.

Budapest nincs, elmenekült.

IX.

TÁVIRAT

...Talán ennek a kertnek teraszai csak gondolataink tavára nyílnak... Megbízó (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

Íme, idejutottunk, valóban. Utazó.

A városok és a holtak. 5.

Budapestet az különbözteti meg más városoktól, hogy levegő helyett föld borítja. Az utcákat teljesen eltemeti a föld, a szobák a mennyezetig tele vannak agyaggal, a lépcsőkre másik lépcső lenyomata borul, a háztetők fölé úgy nehezednek sziklás földrétegek, akár a felhős égbolt... Éjszakánként, ha a fülünket a talajra szorítjuk, olykor hallani egy ajtócsapódást.

A városok és az ég. 4.

Egy időben, talán ma is, a városban a legjobb birkapörköltet a Góbéban lehetett enni, a József körúton. A hatvanas évek második felében történt, latin óra után – sic itur ad astra –, ültem a nagy (díszes?) panorámaablak mellett, amely a Bérkocsis utcára nézett, ahol egy fiatal nő állt centiméterekre tőlem, az üveg másik oldalán, hasított műbőr szoknya volt rajta, és valakivel üvöltözött, akit nem láttam. Kértem cseresznyepaprikát a pincértől. A nőt akkor már verte egy férfi, hatalmas pofont kapott, eleredt a vére, odanyúlt, kapott még egyet, félfordulattal az ablaküvegnek

dőlt, arca, ajka rányomódik az üvegre, szinte fogódzkodik az üvegbe, lassan csúszik lefelé, nyál és vérnyomot hagy maga után. Mintha egy akváriumban volnánk, nem eldönthető, mi a kint, mi a bent. Közben folyamatosan eszem és nagyon félek, a birkapörkölt remek. A nő inge fölszakadt, kilátszik a fehér melle. Olyan, mint a kelt térsza. Akkor láttam életemben először női mellet élőben.

A maszatos vérnyom az ablaküvegen – addig ért volt a vízszint a borzalmas jégszakadaskor és Duna kiáradáskor, mely 1838 böjtmás haván következett be, minthogy a Csepel-sziget fölött a Kopasz zátornánál a jég nagyon összetorlódott. A jégsánc által visszanyomult víz a töltést először a Klopfinger-háznál szakasztotta be („a nyílás azonnal berakatott”). Legmagasabban a víz – ezt jelzi a vérnyom – március 15-én este 11 órakor volt: 29 láb, négy hüvely, 9 vonál.

A folyamatos városok. 5.

Volt egy nap Budapest történetében, amikor mindenkit belső szelek kerítettek hatalmukba. Innét a sok szélmalom a Csepel-szigeten, de nem váltak be, talán a széntabletták miatt. Egy város, *amely csak kakálás közben nem számítgatja érdekeit.*

A rejtett városok. 2.

Van egy gonosz Budapest, van egy élvezkedő Budapest, egy hatalomvágyó, egy könnyed, egy búskomor, egy mély, egy szellemes, van egy ganéj Budapest, egy hazug, egy lator, egy úriember, van egy formátlan Budapest (műanyag), egy rímfaragó, egy közgazda, a túlzott fölény és a túlzott alázat városa. Ezt így is le lehetne írni: Budapest *nem boldog az élet. Az utcán az emberek kezüket tördelve járnak, szidják a síró gyerekeket, öklük közé szorítva halántékukat, a folyó menti párkányokra könyökölnek, reggelenként rossz álomból ébredve, és máris újabb kezdődik... És mégis – satöbbi, ezt is lehetne írni, hogy a boldogtalan város minden pillanata magába foglal egy boldog várost, amely azt sem tudja magáról, hogy létezik.*

A városok és az ég. 5.

Budapest városának dolgozó népe, az 1947. április 1-jén kezdődő három éves terv során újjáépítette a várost, soha nem látott mértékben fejlesztette Budapest gyáripárát, modern új városrészeket, lakótelepeket teremtett. Budapest olyan város, ahol egy ilyen új lakótelepi lakásban egy öregasszony minden este lefekvés előtt büszkén azt üvölti: – Már alig hallok! He! Mi! Már alig látok! Magam alá csinállok! Fáj minden! Senki nem szeret! Bugyognak a beileim! – Diadal zeng a betonfalak közt. Mintha azt üvölné: – Egyre közelebb vagyok az Istenhez!

A folyamatos városok. 4.

Volt egy nap a város történetében, amikor megtelt, completo, completo, nem volt egy szem üres ágy sem. Az idegenek egyre türelmetlenebbül keringtek a városban, föl a Várba, be a Belvárosba, kifelé a Volga szállóba, majd vissza a Fenekeetlen tóhoz, örült rohangászás folyt, az ember ugyanazokkal az arcokkal találkozott, egy ikerpár, egy dán csoport, egy elegáns korall hölgy, egyre fáradtabban, completo, completo, s ha a város nem Budapest, hanem Velence volna, akkor az ember már Mestre-ben volna, zúgna, mint a méhraj egyik szállóból a másikba, aztán végig a Brenta partján Bologna felé, a sötét estében egybenóttek az árnyaikkal az elegáns patrícus villák, a hold is completo, a villák belógnak a

vízbe, s mindőjük előtt akár az autó, motorcsónak, az első motelek itt is üresek, ekkor hirtelen világossá válik, hogy veszítettek, a vesztesek közé tartoznak, a világ összes hotelja, motelja completo, Budapest nincs, megszűnt, és elmenni se lehet, nincsen a nagyvilágon számukra hely, az ember most már bármit elfogadna, tetűfészket, luxusproccot, semmi nem számít, már az se, hogy valahol azután mégis bebocsáttatik az ember, vén boszorka bólogat, van hely, s átad egy óriás kulcsot, benyitnak egy szobába, mely szinte terem és majdnem üres, illetve teli van az ággyal, hajónyi ággyal tölti be, és az ággyal tele van, sorban fekszenek a vendégek, az ember tanácstalanul visszafordul, de az öreg boszorka szelíden visszalöki, az emberrel ekkor már bármit meg lehet tenni. A koffert az ággyal mellé tesszük (olyan, akár egy gyerek), gatyára vetkőzünk és ággyba bújunk, ruhánk a kofferen, mellettünk idős, nagydarab asszony fekszik, hosszú ősz haja szétterül a párnán, éjjel alvás közben, ha egymáshoz érünk, érezzük, milyen forró ez az öreg asszonytest.

Ilyen napokon olyan Budapest, mint Lennon és Yoko Ono sakk-készlete: csak világos figurák vannak, 32 darab.

A rejtett városok. 3.

Budapest nincs, ellopták, eltűnt, nyomaveszett, elkoncsorgott, fölszívódott, mint egy vakbélműtét, elkujtorgott, akár egy hűtlen eb. A megbízást a sintérek felé kieszközlöttük. Most az utcácskák helyén utcácskák vannak, a lendületes félkaréj körút helyén a körút, s a műemlékekben oly gazdag Vár hűlt helyén a műemlékekben oly gazdag Vár áll, s ugyanez igaz az emberekre is, e sorok írójára is, a Dunára is, és a Joliot-Curie térre is persze.

A folyamatos városok. 5.

Volt egy nap, amikor minden budapesti férfinak fölállt a farka. Alig fértek el egymás mellett a szűk sikátorokban (középkori városmag). Emiatt a várost *finoman* átépítették. Ha ezt nem látod, idegen, semmit se látsz a városból.

A rejtett városok. 4.

A rejtett városok. 5.

Egy város az, amit képzelsz magáról. Amit képzeleg magáról. Amit fantáziál. Amit hazudik. Füllent, lódit. Amit ferdít, kohol és linkel. Egy város az a csillag, amelyet letagad az égről!

Elbeszéléseimből nyilván azt a következtetést vontad le, hogy az igazi Budapest a különböző városok időben történő egymást követése, melyek felváltva igazak és igazságtalanok. De amire figyelmeztetni akartalak, egészen más: az, hogy valamennyi jövőendőbeli Budapest már jelen van ebben a pillanatban, egyik a másikba csavarodva, összeszorulva, egybepréselve szétbonthatatlanul.

(Folytatjuk)

Példázatok

in memoriam Vasko Popa

*Belecsiszol a kőbe egy halvány villámot.
A villám egymillió évig átfúrja magát a kővön.
A kőbe befűzhető már a kenderfonál.
A kenderfonál tekerhető lesz a kő nyakára.*

*A kőre lenéz a madár.
A madár lezuhintja a fölös magot.
A mag a kenderfonál tövén a kő méhébe jut.
Mégfogott ott és a kő megszüli a hegyet.*

*A hegy csupa kő csupa kender csupa madár.
Az ember a kővek termékenységen ámul.
Az Isten tudja és bölint.
Vizet küld és elborítja a kővek házáat.*

*A ház úszni fog.
És eljut valameddig.
Valameddig élnek a kővek.
De a mag örökké.*

Tájkép

*a fák mögött is fák
és mégsem erdő
csak ráspolyozott
reszelt ragasztott
farakások
internacionális fűrésztelep
mert az erdő zöldje harmata
már por-édes édes-ragacsos
por
és portása szómáglyát porzik
poroltózik ha kell napestig
agresszíven kalitkájából ím
vadászból erdőkerülőből
most
derék fatelelpi fegyőr
vagy tájképfestő kalandor*

AZ EGYRŐL, A SZELLEMRŐL ÉS A LÉNYEGLÁTÁSRÓL

A szellem lényegének egységét (sok agyonhallgatott gondolkodó között) az immár 16 éve halott Várkonyi Nándor is tényként kezelte. Nyomtatásban megjelent, és mindeddig csak kéziratban létező írásai természetesen nem képviselnek, nem képviselhetnek abszolút igazságot – „nincs királyi út” –, de mindenféleképpen egy átfogó, „európai” elme ma is elgondolkodtató megnyilatkozásai, melyeket elutasíthatunk, amelyekkel vitatkozhatunk, és amelyeket el is fogadhatunk.

(Az *Univerzum egysége*), a mikrokozmosz és makrokozmosz analóg felépítése és egymásra utaltsága a 16. századtól már nem magától értetődő tény. Ettől kezdődően a természet és az ember nem hozzárendelt, még csak nem is mellérendelt viszonyban áll egymással; a hétköznapi tapasztalat és a meghatározó ideológiai irányzatok alapján kapcsolatokra az alárendeltség lesz a jellemző. Az ember hatalmába igyekszik keríteni a természet erőit, megpróbál uralkodni a természet törvényein, s a 19. századra – elsősorban a darwini hagyományból kiindulva – a természet urává kiáltja ki magát. Az ősi, egyensúlyi állapot a tudomány, a technika és a ráció irányába billen.

Az organikus lét elméletét és gyakorlatát a Tudomány természet- és társadalomtudományra való döntő szétválása alapjaiban megváltoztatta, szétdarabolta: az Élet részeire esett szét, a spirituális világegyetem fogalmát, Descartes elméletéből kiindulva, a világ mint gépezet fogalma váltotta fel.

Ugyanakkor ősidőktől fogva létezik az egységes világmagyarázat igénye, amely egészen a 16. századig domináns szerepet játszott a hétköznapi emberek gondolkodásmódjában. A 19. század végétől, a 20. század elejétől – a még ma is érvényes specializálódási folyamatok mellett – a szakterületek ismételt közeledésének/közelítésének lehetünk tanúi. A századforduló környékétől a már nevén nevezett – bár csírájában jóval korábbról létező – szellemtudomány az élet jelenségeit a saját helyükre igyekezett utalni. Nem erőszakolta az oda nem illő szempontokat; ami a hit kérdése, ahhoz a hit segítségével fordult, ami a szellem területe, azt a szellem állandóságával ragadta meg.

A *történelmi világ felépítése a szellemtudományokban* című munkájában írja Dilthey, hogy az élet minden célja és értéke az emberi tudat tényében működő szellemi világban érhető tetten; az ember számára ugyanis „csak az áll fenn, ami tudatának ténye”.

(*Várkonyi alapelménye*) és Szerb Antal szerint a szellemtudomány magja a Wesenschau, a lényeglátás. A lényeglátás, ami felfedezi azt a közös vonást, amely egy bizonyos kor jelenségeit összefogja, magába zárja; amely a mindenkori jelen felülről-szemlélését, befogadását jelenti. Maga a szó passzív, befogadói, leíró magatartásformát jelöl, s nem a világban való aktív, tevékeny részvételt. Kizárólag az „itt és most” elemzése – jelenben-létünkben fakadóan – szinte minden esetben a tévedés lehetőségét hordozza magában. Biztosabb támpontot, viszonylagosan „teljes rálátást” csupán a múlt adhat. „A jelennek a múlt háttérével való együttlátása teheti csak világképünket dinamikussá” – vallja Várkonyi. Ez a gondolat szervezi mindhárom – nyomtatásban megjelent – kultúrtörténeti „alapművét”; a *Szíriai oszlopait*, *Az elveszett paradicsomot* és *Az írás történetét*.

(Az őstörténet) áll a Szíriat oszlopai és a Stonehenge-ről írt tanulmánya középpontjában. Várkonyi számára a görög kultúra „nagyon új”; a régebbi vonzotta, „ahol a fennmaradt dolgoknak nincs magyarázata”. Így jut el az írott történelem előtti időkhöz (Szíriat oszlopai) és a megalit kultúra egyik legnagyobb alkotásáig (Stonehenge). Mindenkor jelenünkkel kapcsolatosan mindkét mű egyik közös alapgondolata (a tudományos-technikai fejlődés szempontjából kétségtelenül) az a furcsa – ámbár nem cáfolható – feltevés, miszerint az emberiség története a darwini felfogással ellentétben nem fejlődéstörténet, hanem degenerálódási folyamat; minden nép kultúrhagyománya beszámol egy Aranykorról, amelyhez képest a jelen állapot hanyatlást jelent.

A mitológiai korban – őstörténetünk korában – az emberek számára a külvilág eredendően familiáris volt: „... a régi ember nem »olvasott ki« semmit a világ jelenségeiből, egyszerűen azért, mert nem az olvasó, a vizsgálódó magatartásával állott vele szemben; sőt – s itt fordul ellenkező oldalára a kétféle magatartás nagy különbségének tengelye – egyáltalán nem állt »szemben« a világgal, a természettel, hanem egy és azonos volt vele.” (Ember és mítosz) Az időben a természet képekben nyilvánította meg magát a vele együtt élő ember számára. „Minden ősgondolkodás képekben történik” – idézi Schopenhauert a Szíriat oszlopai 1972-es kiadásának előszavában.

A mitikus ember – így a Szíriat oszlopainak embere is – képekben gondolkodott. Ezen képek, mitológmák felhasználásának egyezését Várkonyi a különböző kultúrkörökben, az egymástól időben és/vagy térben távol eső népek kultúrájában együtt vizsgálja. Az emlékek világképi hasonlóságát kutatja, illetve az univerzum és a fennmaradt emlékek világszerűségének analógiáját mutatja be. Az utóbbira talán a Piramisépítők című fejezet a legjellemzőbb: számításokkal igazolja, hogy a fáraók temetkezési helyei a kozmosz mintájára épültek. Az előbbi kérdéskört a Vándorló kultúrák című részben fejti ki részletesebben: országok, birodalmak, földrészek gondolkodásmódjának, világképének, világnézeti hasonlóságának bizonyítékaival szolgál a különböző szimbólumok, a naptár- és csillagtudomány egyezése, kultikus hagyományok, művészeti tárgyak azonossága alapján.

Az ember és a makrokozmosz egymásra utaltságának gondolata jelenik meg másik őstörténeti tanulmányában, a Stonehenge-ről írt elemzésében. A Salisbury-fennsík kőépítménye ugyan nem egyedülálló (ehhez hasonló csillagászati célokat szolgáló obszervatóriumokkal találkozhatunk a maja, navahó és az inka kultúrákban is), de a „Stonehenge azért unikum, mert a számtalan hasonló mű közt ez volt a legjobban kiépített, sokoldalúan és tökéletesen funkcionáló csillagvárta és időmérő épület, s mert hiányzó, csonka vagy rongált része hitelesen helyreállítható.” (Stonehenge). Tanulmányában Várkonyi a függő kövek rejtélyének megfejtésére vállalkozott. Ez esetben nem kultúrtörténeti egyezéseket keres a többi hasonló építményekkel, hanem egyetlen tárgyat helyez nagyítóüveg alá. Írásának célja „csupán” annyi, hogy a Stonehenge – a csillagvizsgáló és a kultikus hely – titkát felfedje, s ennek alapján a többi, hasonló célból épült menhirek, dolmenek és cromlechek lényegére is fényt derítsen. „Fő céljuk: a fogatkozások előrejelzése azért volt fontos, mert a Nap és a Hold elsötétülései igen nagy veszedelmet jelentettek (és jelentenek sok helyt ma is) a néphit szerint: valamely gonosz démon, sárkány vagy más szörnyeteg elűzni, felfalni, megbetegíteni akarja az életadó égitesteket. Ezt jó előre tudni, felkészülni rá, és hathatós szertartásokkal, áldozati adománnyal megbéniíteni az ártó szellemek hatalmát.” (Stonehenge)* Az őstörténeti tanulmányaiban bemutatott művelődéstörténeti emlékek szellemi egyezésének és egymásmellettiségének összehasonlító vizsgálati módszerét Az elveszett paradicsom című tanulmányában a különböző korszakok szellemi lényegének történeti bemutatása váltja fel.

* Ehhez hasonló, szakrális jelleget tulajdonított F. Hoyle is a Stonehenge-nek. (F. Hoyle: A Stonehenge-től a modern kozmológiáig) Hoyle szerint az sem kizárt, hogy az építmény, a Nap és a Hold hármásának bizonyos együttállása a monoteizmus, valamint a Szentháromságban korai bizonyítéka.

(A mítosztörténet) mintegy ezer oldalnyi kézírata – melyből mindeddig csak egy vékony kötet jelent meg – az emberiség és a mitológia történetén kalauzolja végig az olvasót az emberré válástól a monoteizmus kialakulásáig, illetve a gnosztikus tanok megjelenéséig. Tanulmánya két kulcsfogalom – a jelképrendszerek, valamint az immanens és koherens gondolkodásmód fontossága – köré csoportosul. Várkonyi szerint, ahogy ezt már a *Sziriat oszlopaiban* is érintette, a mítoszok önmagukban és történetiségükben egyaránt jelképrendszerekre épülnek: „Minden kultúrát egy-egy szerves és jellegzetes jelképrendszer különböztet meg egymástól”. Ugyanakkor ezek a jelképrendszerek adják a mítoszok közös magját is; az ember intuitív képességét, természetlátását, amelynek tárgya és (a természettel összhangban lévő gondolkodás) alanya is megegyezik a jungi archetípus fogalmával. Ma is használunk jelképrendszereket, de ezek lényegesen polárisabbak, materiálisabbak, sokszor erőszakosan szétválasztottak. „A jelképrendszernek, amelyben élünk, legfőbb szimbólumai: az anyag, az erő, az idő és az ok.” Várkonyi Nándor a saját korára is érvényes materiális világréprográfról, a szellem és az anyag elkülönítéséről és az utóbbinak az előbbi fölé helyezéséről a következőképpen vélekedik: „... az anyag és a psziché nem adekvát jelenségek. Ha azok lennének, az anyagból a saját eszközeivel, azaz adekvát módszerekkel szükségképp tudnunk kellene kiboncolni a pszichikai képességek természetét, vagy legalábbis kulcsot találni hozzájuk. De boncoljuk bár az atomon és rezgésen túlható műszerekkel, vizsgáljuk milliószoros nagyításban, anyagi – fizikai és vegyi – jelenségeknél egyebet nem fogunk találni soha. Az anyag, világokat teremtő formájában is, csak eszköz. (...) Az anyagba bele van oltva a rendeződés, a célszerűség elve, de nem megteremtője, hanem csak eszköze. Bele van oltva a rendhagyás, a célszerűtlenség, az irráció elve is, s ezt szintén passzíve viseli el. Mind az anyag, mind a szellem olyan cél hordozója, amelynek fölismerése nem adatott meg nekünk.” (Az elveszett paradicsom)

Az összetartozó, az egymáshoz, de legalábbis egymás mellé rendelt viszonyok és jelenségek szétválasztása, az eredeti környezetből és gondolkodásmódból való kiszakítása ellen Várkonyi egyetlen védekezési módot ismer: az immanens és koherens gondolkodást, pszichikai fogalommal élve, az empátiát. Az aktuális és lehetséges világ(ok), valamint önmagunk lét- és ismeretelméleti megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a mienktől eltérő állapotban, világlátásban is meglévő otthonosságunk; a sajátunktól különböző kultúrák, szellemi irányzatok logikája szerinti szemléletmód birtoklása. Más személyiségek, életfeladatok megismerése és megértése ennek éppúgy elengedhetetlen feltétele, mint a szellemi, érzelmi és a hittel kapcsolatos tolerancia. Ezen állapot eléréséhez, de legalábbis egy ilyen állapot meglétének elismeréséhez és elfogadásához feltétlen szükséges az eredeti összefüggések, „kontextusok” felkutatása és befogadása. „Az a tan, amely a hívőknek eleven élettartalmat, teljes világnézetet, erkölcsi erőt s mindennek fölött hitének tárgyat ad, azonnal paródiává torzul, »primitív« vallási tákolmánnyá, mihelyt valódi tartalmától megfosztjuk, vagy a hitélet rekvizitumaiból következtetünk reá.” (Az elveszett paradicsom)

Az őstörténet mítoszait és – elsősorban az európai – vallásokat alapvetően a hit különbözteti meg egymástól: a mítosz nem hit kérdése, a vallás központi kategóriája a hit. A mítosz semmit nem kérdőjelez meg, kérdése, ha egyáltalán van: mi történt? A vallás ezzel szemben nagyjából a következő kérdéseket teszi fel: miért?, mikor?, hogyan? stb. A mítosz és a vallás közös jellemzője – amennyiben a szakrális szövegeket vesszük alapul –, hogy mindkettő affirmatív jellegű. A vallás köré – elterjedésével párhuzamosan – teológiai-tudományos rendszert építettek. Ez elsősorban az európai, keresztény vallásokra jellemző, bár bizonyos – nem a szó negatív értelmében vett – „spekulatív” elemeket más vallások is tartalmaz(hat)nak. Minél távolabb kerülünk a vallásalapítástól, a tömegek is annál távolabb kerülnek az eredeti, ősi állapottól, s így egyre nagyobb szerepet kap az elvont gondolkodásra építő hit.

Az emberré válás folyamata után nyomozva – az ember és a többi élőlény közti különbségben – Várkonyi szerint az (elvont) gondolkodás képessége csupán egy a sok közül:

„Minthogy a tudomány szerint egyedül a fejlettebb értelem teszi az embert emberré, vizsgálunk kellett, vajon csakugyan oly egyedülvaló kiváltsága, monopóliuma-e? (...) Az értelmesség igazi, lényeges, minőségi különbségét az elvont gondolkodás és a beszéd képessége teszi. Ám bizonyítva láttuk azt is, hogy az értelem nem az ember kiváltsága, benne működik a természetben, az anyagban, s legtöbbször nem embermódra. De ez korántsem jelenti az anyagelv igazát, ellenkezőleg. Az értelem eredete titok, székhelye nem található, működése érthetetlen. (...) Nem ő teszi emberré az embert. Egy nagy tudós lehet gyászos emberpéldány, az egyszerű elméjű, tanulatlan ember viszont mindnyájunk példaképe.” (Az elveszett paradicsom)

Az „örök kérdés” így tehát még megválaszolatlan maradt. Az értelem és erkölcs szembeállítás a későbbiek során – legnagyobb részben a lélek áthidaló szerepének köszönhetően – egymáshoz illeszkedik. Ember- voltunk megkülönböztető jegyét Várkonyi az értelem-lélek-erkölcs hármában – a *szellemi különállásban* – vélte felfedezni.

(Az *Írás története*) című tanulmányában Várkonyi a csak az emberre jellemző szellemi különállás bizonyítékait sorakoztatja fel. Koncepciója szerint az írás (és története) a világszerűségeken alapul; két alapvető szakasza a szakrális és a világi. A szakrális korszak a betűírás kialakulásáig tart, az írás világiasodása a betűírás megjelenésével, a jel-jelölt ázi-deig minden „írástudó” előtt nyilvánvaló és egyértelmű közvetlen kapcsolatának fokozatos megszűnésével kezdődik. Az írásbeliséget a mágia, az ezoteria és a hagyomány kategóriái alapján tárgyalja és helyezi egyúttal kultúrtörténeti folyamatba.

Az írás eredendően mágikus ábrázolás: a betűjegyek valamikor mind képek voltak, de mára már a képek sorrendjét meghatározó mágikus kapcsolat nem fedezhető fel. A történeti időig „a jelek valóban mind ábrázolnak valamit, de funkciójuk ugyanakkor jóval több, mint az ábrázolás. S éppen ebben a funkcionális, mágikus, vallásos ábrázolásban látjuk mi az írás eredetét, nem pedig a pusztán gyakorlati célú lerajzolásban.” (Az *Írás története*)

Az írás tudományának hagyomány szerinti „feltalálója”, az egyiptomi Thot és a vele azonosított Hermész Triszmegisztosz istenek, beavatottak voltak. Amíg csak a beavatottak kiváltsága volt az írásbeliség, nem kellett tartani attól, hogy kívülről, hozzá nem értők az eredetitől eltérő, vagy esetleg azzal homlokegyenest ellenkező célra használják fel a lejegyzetteket. „A brahmának a tan élő erejének, hatásának gyengülését féltették az írásba foglalástól; hasonló dolgot jegyez fel Cæsar is a kelta gall és brit druidákról, akik viszont azért tiltották meg tanaik írásba foglalását, nehogy avatatlan kézbe kerüljenek.” (Az *Írás története*)

Az írás ezoterikus jellege legjobban talán a „titkos tudományokkal” foglalkozó írástudók, filozófusok munkáiban érhető tetten. Az okkult, ezoterikus tanok hívői legtöbbször rébuszokba foglalva jegyzik le tudományuk igazságait, ily módon védekezve a „gonoszok és aljasok” ellen, remélvén, hogy így egyedül a beavatottak előtt fedi fel magát tudományuk értelme.

Az írás hagyományörző funkciója döntő szerepet játszhat az ember szemléletmódjának kialakulásában, megismerési korlátainak tágitásában; a világban való tájékozódásának segítésében. E kérdéskör vizsgálata adja Az *elveszett paradicsom* itt következő – mindeddig publikálatlan – rövid részletének tárgyát.

Ember és világ*

A végső, anyagon túli, tiszta ismerethez nem juthatunk el, míg anyaghoz kötött formában élünk, a heurisztika, az igazság kutatásának vágya már a lényünk ki nem irtható alkatrésze lett: ez az önfenntartás szellemi oldala, nélküle csonka lenne az ember. Egyeszer megadatott neki, hogy egyék a végső, tiltott tudás gyümölcséből Szamáél, „a halál fejedelme” csábítására, de az értelem egetvívó kísérlete kudarcot vallott, s míg egyfelől felszabadította magát, másrészt diszharmonióiák költőfészkévé vált. Ám nemcsak az értelem vágyik ismeretre, hanem a lélek is.

Az önmegismerés pedig egyenesen feladatunk és kötelességünk. Ismerd meg magad: a delphoi templom felirata mellett íratlanul ott áll a parancs második fele és következtése: Légy magad. A feladat súlyos, mert eszközeink fogyatékosak, s mert a legnehezebb megismerni azt, ami a legközelebb áll hozzánk. Az ember természetes autocentriával a világ középpontjának érzi magát, holott excentrikus lény: két világ határán áll, s míg az egyiket, az anyagit nem ismeri eléggé, a másikat, a szelleminek csak üzeneteit hordozza magában. Azt hinnők, kulcsot lelhetünk, ha számba vesszük megismerő eszközeinket, amik szemléletmódunkat alakítják, s minthogy – gondolnók – ez a szemlélet csak egyféle lehet, azért egyforma a mód is, amellyel mind magunkat, mind a világot megközelíteni törekedhetünk. De az ember önellentmondó lény, s bizonyára nem új igazságot fedezünk fel, ha azt állítjuk, hogy akkor ismeri meg legmélyebben a világot, midőn magába merül, és saját magát akkor, ha a világba tekint. Itt azonban már az ismeretbölcselet alapproblémái körül tapogatózunk, – a mi kérdéseink nem nyúlnak idáig.

Egyszerűsítsük hát a dolgokat a végletekig, s mondjuk ki, hogy eszközeink: a külső és a belső tapasztalás. Kimondhatjuk azt is, hogy az ember képe önmagáról egy része a szemléletnek, amelyet a világról alkotott. Az emberi szemlélet azonban jobbadán eleve megszabott, determinált, mert nagyrészt az érzékeléstől függ, s innen ered, hogy világképünk oly gyakran értelemszabású. A világ azonban nem az, s így elvben felállíthatjuk a tételt, hogy az ember szemlélete annyival inkább fogja megközelíteni a felismerhető valóságot, amennyire el tud hatolni érzékein túl, a szemlélődés mélyebb és a közvetlen megismerés magasabb régióiba.

Világos, hogy a külső megismeréstől, az érzéki tapasztalástól nagyszámú lépcsőfok vezet a közvetlen ismeretszerzésig, a belső megvilágosodásig, s mert az embernek szabadságában van, hogy a lépcsőzet melyik fokán helyezkedjék el, a kép, a szemlélet tágassága attól függ, milyen magasán áll. Így a látóhatárból biztonsággal következtethetünk a látó szemléletének színvonalára, szellemi alkatára, s ezért elsősorban igyekeznünk kell magát a képet megragadni. Ez azonban két igen nagy nehézségbe ütközik. Az egyik: minél messzebb hatolunk az ember múltjába, a kép annál töredékesebbé, idegenebbé, érthetlenebbé válik, s éppen a lényeg felől hagyhat bizonytalanságban. A másik: a magunk megértő képessége, lényeglátása, értékelésmódja is attól függ, hogy a létra melyik fokán állunk, milyen tág a szemhatárunk. S még akkor is kérdés, hogy a tudnivágyó szem sugara meddig ér. A kutatók, kényszerűen, úgy segítenek magukon, hogy kiszűrik az ismeretanyag valamelyik

* Részlet Várkonyi Nándor *Az elveszett paradicsom* című tanulmánykötetének megjelenés előtt álló teljes szövegéből.

egybetartozó halmazát: az embertant, a régészetet, a történelem adattárát, az etnológiát, a néprajzot, – azaz egy-egy aspektusból tekintik a kérdést, és szükség szerint, műhelyokokból meg-megtoldják az élettan, a geológia, a földrajz vagy valamely más természettudomány támogatásával. Ezt is csak kényszerűen és igen csínján, de jó okkal is, mert minden egyes bejárando terület megismerése éppen elég egy emberéletre. Innen ered a kölcsönös panasz, hogy a szaktudósok elzárkóznak egymás elől, nem adják tovább eredményeiket. Azonban, a mi céljainkat tekintve, mindez a sok tudomány még együttvéve sem elég, mert az ember szerfölött összetett lény, sőt paradox tünemény, sorsa pedig kanyargósabb, cikázóbb, mint akármely állaté, növényé, ásványé, sőt csillagzaté.

A múlt bármely szakaszát, a kultúra bármelyik „képletét” vegyük elő, a szaktudományok meglehetősen rendezett adattárral szolgálnak: gondosan megállapítják a rövid és hosszúfejű fajták váltakozását, a gyűjtögető, vadászó vagy növénytermesztő gazdálkodás jeleit, a temetkezés különféle módzatait, a szalagdiszes és egyéb ornamentikájú „kultúrák” kiterjedésének határait, és ernyedetlen szorgalommal gyűjtik az új meg új leleteket, ismereteket: hogyan vehetnék figyelembe, hogy mindenkor igen szövevényes komplexusokról van szó, amelyekbe az embertanon, a régészet és történelmen kívül a földrajznak, az élettannak, a fizikának, a földtannak, a csillagászatnak mind-mind beleszólása van, s hogy végül a szellemi tartalmat valójában csak a hagyományok: mondák, mesék, mítoszok szóttese tárja elénk. Bonyolult, zavaros, eltorzult, hézagos képekben ugyan, de a lényegben félre nem érthetően, s éppen az ő útmutatásuk követeli, hogy az összes aspektust egyetlen szintézisbe foglaljuk, hogy a sokfajta ismeret-tömkeleget egy tanulmányanyaggá gyúrjuk, ha mimagunkról, az emberről végre-valahára teljesebb képet akarunk szerezni.

*

Az embertan és a régészet közös munkája nem elég; bármily szerencse kísérje, még a teljes siker is kitöltetlenül hagyna egy igen nagy hézagot: magának a régi embernek valódi lényére, belső berendezkedésére, lelkivilágára az összegyűjtött adatok csak közvetett utalást nyújthatnak. Megismerhetjük életének kereteit és céljait, viselkedésének külső okát és formáit, de ennek az életnek igazi epikuma rejtve marad előttünk. Nem tudjuk meg, milyen szavakkal fordult embertársaihoz, isteneihez, hogyan mondotta el magának s neki a világ és az élet nagy meséit, hogyan formálta át érzéseinek, gondolatvilágának, lelkének tartalmává, napjainak rítusaivá, amit a természet és a mindenség eléje tárt.

*

A megértés második akadálya mibennünk rejlik, a mi megértő képességünkben. Ez a nehézség leküzdhetetlennek látszik egyszerűen azért, mert a régi ember és mi közöttünk túlságosan nagy a különbség; az ő szellemi ábécéje más volt, mint a miénk, mást olvasott ki a dolgokból és másképpen olvasta ki, mint mi. A nehézséget tudományunk eddig avval hidalta át, hogy önkéntelen autocentriával leegyszerűsítette szempontjait: a mai európai ember gondolkodásmódját, képzeletvilágát általános, egyetemes és eredendő emberi gondolkodásnak és képzeletnek vette, szellemi axiómáinkat örökérvényűeknek fogta föl múlt és jövőre nézve egyaránt, vagyis a régi embert egyszerűen belehelyezte a mi világunkba, s ehhez mértén vizsgálta. Amilyen mértékben nem illett bele az ő a 19-20. századi Euramerikába, olyan mértékben szállította alább és alább az értékelés létráján, s minősítette primitívnek, fejletlennek, gyermekes értelműnek, vadnak, barbárnak. Így született meg az „ősbutaság elmélete” („Urdummheits-Theorie”), kétségkívül minden korok legbutább elmélete. A félkegyelmű csecsemővé alacsonyított vadember azonban igen használható médiumnak bizonyult a tudomány számára, s a reá szabott mérték egyenes úton vezetett azokhoz az eredményekhez, melyeket alapvető szkémaként alkalmaztak a mitológia-kutatás és általában a művelődéstörténet minden kérdésére. (Lubbock, Spencer, Tylor, Morgan, Marett, Guyau, King, Preuss, Lehmann, Lévy-Bruhl, Fra-

zer, Durkheim) Mindezt betetőzte a filozófiai módszerek kizárólagossága és túlzásba vitele, ami által kiemelték az embert természetes környezetéből, és légüres laboratóriumi térbe helyezték. Hogy csak egy példát említsünk, így „mutatta ki” Alfred Jeremias és Hugo Winckler pusztá szövegösszehasonlítások alapján, hogy a babiloni világkép, Ég- és Föld-mitológia az összes többi nép egyetemes mitológiájának alapjául szolgált, s Mezopotámiából terjedt el a Földgolyó minden zugába („panbabilonizmus”).

De ez már voltaképp elismerése egy régi kor kulturális teljesítményeinek. A meghökkenő az, hogy noha csodálatot keltő emlékeken egzaktságot, tudományos módszerekkel tanulmányozhatjuk a régi ember alkotó képességeit: számtani, mérnöki, csillagászati tudását, természetismeretét, a növény- és állatnemesítés terén azóta is utolérhetetlen teljesítményeit stb., – szemléletmódját, ábrázoló és értelmező munkáját, művészi és költői ihletét, vallási és teremtő erejét, tudományunk mégis egy gyermeki és barbár játék színvonálára süllyeszti, s jóformán csak olyan érdeklődés vonzza hozzá, mint a gyermekpsziché vizsgálatához. Holott ama páratlan emlékműveket ugyanaz a szellemi erő szülte meg, mint a dajkameséknek tekintett mítoszokat; sőt éppen a mítosz-ihlet járt elől a teremtő munkában, ez dajkálta életre s rendelte a maga szolgálatára a tudományokat.

Ennek ellenére a kutatásainak eredményeképp a mai európai tudományosság közmegegyezése a régi ember vallását a természeti jelenségektől való félelméből származtatja, isteneit jó vagy rossz természeti erők megszemélyesítéseinek veszi, mítoszait a természeti folyamatok allegorikus megérzőkítésének, ábrázolásait, rituális eszközeit pusztá jelképeknek, mitológiáit a képzelet regényes szüleményeinek, mondáit a valóság önkényes eltorzításának, feldrészítésének.

Pedig csodálatos, hogy a romantikus filozófia – még az egzaktságot és folklór-kutatás megindulása előtt – fölfedezte a rejtély felé vezető utat, s a makro- és mikrokozmosz-elmélet alkalmazásával egyszerre a probléma közepébe helyezkedett. A rákövetkező pozitivisták korszakában azonban a romantika kísérletét egy pillanatra sem vette komolyan, s megelégedett imént vázolt saját eredményeivel.

Mint hogy a romantikus elmélet még jó hasznunkra lesz, később szólunk róla; előbb a mi ma uralkodó szemléletünket szükséges röviden jellemezni. Ennek a leglényegesebb vonása nyilván az, hogy egész szellemi világunkat a tér és az idő határai közé helyeztük. Miután a tér s az idő fizikai jelenségek, szellemünket is fizikailag determináltuk, s ami ennek határain túl esik, nemcsak nem tudjuk, de nem is akarjuk érteni; azaz lemondunk pszichikai képességeink egy egész csoportjának használatáról, s lelkünk hatályon kívül helyeztük. A fizikai határokon belül viszont az okság törvénye érvényesül, s ebből eredőleg szellemi mozgásunknak is az oksági kapcsolat, a kauzalitás lett a törvénye. Ez az elrendezkedés a szellemet (az egész emberi pszichét) pusztá értelemmé csökkenti, amely természeténél fogva az igazságnak nem annyira intuitív, közvetlen vagy elemi fölismerésére és bírására, mint inkább diszkurzív, kísérleti meghódítására és magyarázatára, vagyis az értelemnek való alávetésére törekszik. Az igazság kritériuma, magában hordott bizonyítéka ebben a szemléletben az érthetőség, az okszerűség; az igazság mértéke pedig a kauzális kapcsolat szilárdsága. A tér-idő-ok törvényrendszerébe való illeszkedéssel azonban a pszichikai világ hatalmas területeiről zártuk ki magunkat, sőt egyenes és kényszerű logikával eleve elutasítjuk ilyen területek létezését, vagyis „értelmetlen”, „irracionális” pszichikai jelenségek lehetőségét. Szemünkben minden efféle tünelmentes betegség, rendhagyás, kivétel vagy ostoba játék. Eszünk önmagával méri a valóságot és az igazságot. Ez a szemszög alkalmas az értelmi jelenségek vizsgálatára, azonban a mi gondolkodásunkban már axiomatikussá, egyetemes tétellé vált, s így nem csoda, hogy mai, „modern” vallástörténet is akad, ki kritika nélkül, önként értetődő fölénnyel érvényesíti, noha evvel képtelenné teszi magát arra, hogy a vallások lényegéből bármit is megértsen. Az eredmény ez: „A szellem legvakmerőbb elve: ami nem ésszerű, ami nincs összhangban a szellemmel, az nem igaz. A képtelenségnek van határa, s a szellem nem

hajlandó elfogadni azt, ami túl van ezen a határon.” (D. Saurat: *A vallások története* – Saurat a londoni egyetem tanára; a dologban nem az a meglepő, hogy valaki katedrát nyerhet anélkül, hogy a tudományról halvány ideája volna, hanem az, hogy valaki életreszóló becsvággyal műveljen egy tudományt anélkül, hogy egy halvány ideát értene belőle.)

Röviden szólva tehát: a mi istenünk az ész, és hatalma kiterjed mindarra, amit a tér, az idő és az okság világa magába zárhat. Vagyis a valóságnak (a mindenségnek) egyik felére; a másik felének létezését tagadjuk, s evvel tagadjuk saját magunk egyfelének létét is. – Ez a szemlélet, persze, tarthatatlan, s fenti elvi tisztaságú megfogalmazásában csak a bevett, „hivatalos” vagy akadémiai tudományosság hirdeti. Valójában azonban nagyon kevés pszichikai igényünket elégíti ki, s mert ezek így most álutakon keresik kielégülésüket, telerakjuk életünket metafizika-pótlékokkal, „kabalákkal”, fétisekkel, amulettekkel, talizmánokkal, varázslatokkal és babonákkal, élénk jelöléssel annak, hogy kézzel-lábbal iparkodunk kikerülni a kauzalitás hatalma alól. A régi ember is megcselekedte mindezt, csakhogy az ő babonái mögött a kozmikus rend irracionális, okfölköti lényegének elismerése állt, illetve a rendkívüli, metafizikai vagy mágikus élménye. Ebből az élményből nőtt ki óriási szemlélet-rendszere, amelyben fizikum és metafizikum arányos, emberi egyensúlyban állt, s amelyben a „babona” joggal kapta meg a maga természetes, másodrendű, azaz gyakorlati szerepét, s így például a gépkocsija ablakán hintázó bársonymajom vagy mikiegér paradox, idegen, csökevényes elem abban a kultuszban, amellyel valódi istenének, az autó motorjának hódol.

*

Elvakultság lenne az anyagi életforma fontosságát tagadni, mert hiszen evvel egyszerűen a létfenntartás elemi jelentőségét tagadnók. De nem győzzük hangsúlyozni, hogy az ember szerfölött összetett, sőt paradox lény; kulturális vagy akár egyszerűen emberi berendezkedése épp annyira függ és nem függ létfenntartó gazdasági berendezkedéstől, mint a mi egyéni szellemi teljesítményeink az anyagcserétől s a hozzá szükséges javak szerzésének módjától. Jacob Böhme, a misztikus bölcsele, Hans Sachs a költő suszterek voltak, Spinoza üvegcsiszoló, Rousseau zenetanító, Körner, Lermontov és Bolyai János katonatisztek, vagy régebben: Buddha királyfi, Lao-ce levéltáros, Mohamed karavánvezető. Vagyis az ember szellemileg függetleníteni tudja magát anyagi körülményeitől, elvben szabad lény. Azt is elismerjük, hogy a régi, homályba vesző korszakok jelzésére nem lehet oly tartalmilag közömbös elnevezéseket használni, mint például középkor, reneszánsz, barokk, melyek éppen semlegességük révén telhetnek meg *utóbb* szerkesztés, önmagukat jellemző tartalommal.

De így sem tudunk simán belenyugodni abba, hogy a régi műveltség-formák osztályozásánál még mindig az alábbi meghatározások dívnak:

1. Gyűjtögető, vadászó életmód; tartozékai és derivátumai: nagycsalád, apajog, egyistenhit, mágia. (Meghaladott tételek: őskommunizmus, horda, promiszkuitás, erkölcs, vallás hiánya vagy primitív animizmus.)

2. Kapás növénytermesztés mint fő gazdálkodási mód, mellette vadászat; anyajog, laza törzs- vagy csoportházasság, endogámia, animizmus, sokistenhit kezdete, papi funkciók jelentkezése, varázsolás.

3. Nomád állattenyésztés; apajog, exogámia, nemzedéki rend, rabszolgaság, természetvallás, sámánizmus, mágia.

4. Szántóvető, letelepült gazdálkodás; apajog, államszerveződés, osztálytagozódás kezdetei, rabszolgaság, sokistenhit, papi kaszt, mágia.

5. Ebből a fejlett kultúrák, folyami gazdálkodás stb. ; monarchikus társadalom, imperializmus, rabszolgaság, osztályok, monarchikus sokistenhit (főistennel), nagy vallásrendszerek, ezeken belül tudományok és művészetek.

Ezekben a szövödményekben kétségkívül fontos tényező a gazdasági forma, de első

pillantásra kitetszik az is, hogy nem lehet közvetlen oksági viszonyban az összes többi faktoral, nem nyújt mindenben magyarázatot, azaz nem egyetemes alap. És hogy mint pusztá skémák, mint alaprajzok sem állnak helyt, lesz alkalmunk tapasztalni bőven; a történelem pazar gazdagságban nyújt példát minden tétel igazolására és cáfolatára egyaránt. Most azonban csak néhány mozzanatot kívánunk kiemelni, amelyek ezekben a kultúrformákban sem származtathatók az élet pusztán anyagi szemléletéből, nem simulnak hozzá, sőt ellene mondanak.*

Hogy mindjárt az oksági viszonyal kezdjük: sokáig tartotta magát az a felfogás, hogy az ember eredetileg nem ismerte fel az ok és az okozat kapcsolatát, a cselekvés és a következmény szerves összetartozását, azaz gondolkodása nem tapasztaláson alapult, akauzuális, prelogikus volt. A bécsi iskola, egyik alapítójával, Graebnerrel az élén, végleg megdöntöttek tekinti ezt a tételt. Szerintük ellenkezőleg áll a dolog: a primitív ember nagyon is kauzálian gondolkodik, úgyszólván ez az első szellemi mozdulata. A primér okkeresés vezette például a teremtés-magyarázatokhoz, az istenfogalomhoz: mi a világ oka? Csakhogy, a példákra térve, Graebner mindjárt hozzáteszi: „Az ausztráliai (vedd: a primitív ember) nem a természetet fogja fel természetfelettinek, hanem fordítva, a természetfölöttit természetesnek.” A példa sokszorozható, valóban kiterjedt érvényű, s velejében ezt jelenti: az anyagi jelenségek oka nem az anyagban, hanem az anyagfölötti világban rejlik, onnan erednek. Ez a szemléletmód három dolgot mond ki a definíció határozottságával: 1. Anyagfölötti világ van. 2. Az anyagi és anyagfölötti világ kapcsolata nem tapasztalati, hanem irracionális. 3. Az okszerkesztés prelogikus, mert nem igazolt premisszákból vonja le a tényszerű konklúziót. Például: az ausztráliai s általában a primitív ember szerint a betegség oka nem az, hogy a beteg mérgező ételt evett vagy hideg vízben meghűlt, hanem az, hogy gonosz démon szállta meg, vagy varázslat áldozata lett. A gyógyítás ehhez illő: megnyitják a testet, hogy a gonosz szellem kiűzhető legyen, vagy ellenvarázssal megsemmisítik a varázslatot. Ha elemezzük a tételeket s a példát, a következő eredmények adódnak: 1. Az anyagfölötti világ hite semmiféle anyagi szemléletből nem származtatható, sőt egyenes tagadása. 2. Az anyagfölötti lét a primér, az elsődleges, az okok onnan erednek s nem a gazdasági javak termelési módjából. 3. Sem az okkeresés és okozatelhárítás, sem a gyakorlati okszerű cselekvés nem az anyagi tapasztalatokhoz igazodik, hanem szellemi erőkhöz és szellemi eszközöket vesz igénybe. Ez bizony elsődlegesen szupramateriális, prelogikus, tisztára szellemi szemlélet.

Az ellenkezőjére is akad példa. Az előbb idézett ausztráliai bennszülött a csillagos ég, vagyis a másvilág keletkezését így magyarázza: az emberek a halál után felmennek az Égbe, folytatják életüket, és földi szokás szerint tűzhelyeket raknak; ezek a tüzek a csillagok. Itt tehát az anyagi élet cselekvése tétetett át a másvilági, szellemi szférába. Viszont a teljesen akauzuális gondolkodás sem ismeretlen ezen a fokon: számos mítosz és mese szerint az isten minden különösebb ok nélkül teremti az állatokat és az embereket, sőt ezek mintegy maguktól is létrejöhetnek valami hirtelen átlényegülés révén, homokból, falevélből, akár a levegőből, azaz a semmiből. S a mesélő minden okkeresés nélkül bele nyugszik a ténybe. Végül hiányozhatik minden teremtés-, születés- mozzanat. Általában primitívünk igen kényelmetlen médium a legjobb hiszemű elméletgyártás számára is. Mindenre nyújt példát, s ha minden szemlélet-változatot példával akarnánk illusztrálni, sohasem érnénk a végére.

Egy tény azonban mindegyikben megtalálható, egy vonás mindnyájával közös: a szemléletből az anyagfölötti, a szellemi mozzanat sohasem hiányzik. (V. ö. a csillagos Ég a szellemek hazája.) Ez nekünk elegendő volna, de azért menjünk tovább. A múlt száza-

* A tibetiek zord éghajlatú hegyvidéken élnek, a kínaiak és indusok forró lapályokon, a négerek buja, füledt őserdőben, a tundralakó népek Észak fagyos hómezőin, Peru, Bolívia indiánjai égbe-meredő csúcsok között, Óceánia halászhai tengerbe szórt szigeteken, – kulturális szemléletük mégis azonos (analóg).

di kultúr-fejlődésnek maga állította, hogy a vallási képzetek kezdeti, legalsó foka az animizmus, vagyis a hit, hogy minden tárgyban lélek lakozik. Ez a hit csakugyan igen elterjedt, de semmiképp sem általános és nem is a legalsó fok; manapság a sámánista vallásokban él a legelevenebben, s irányítja a hívek minden napi életét. Hasonlóképp elterjedt a mana-hit a tárgyakban rejtőző olyasféle szellemi hatóerőről, amit a latin virtusnak nevezett, átvehető, megszerezhető erő, képesség, tulajdonság. Óceánia a hazája, az ottlakók életében körülbelül azt a szerepet játssza, mint a miénkben a vagyonszerzés vágya, minél többet igyekeznek összegyűjteni belőle, és semmi alkalmat el nem mulasztanak erre. Felsoroljuk-e a többi? Az istenhit, a halál utáni élet, azaz a halhatatlanság hite bizonyára oly idős, mint maga az ember. Az anyagelvű magyarázat mindkettőt a félelemből származtatja, s evvel akaratlanul elismeri, hogy egyidősek az emberrel, mert világos, hogy minél primitívebb, minél állatibb, minél butább volt, annál inkább kellett félnie az érthetetlen természetfölötti erőktől és az álmában meg-megjelenő halottaktól. Viszont egy félévszázad kutatásaiból tudjuk, hogy a legrégebb istenség, az Égi Atya, az ősmotheos képzele minden jónak gyűjtőfogalma, büntető hatalma révén az erkölcs legfőbb őre is, míg a rossz, a félelmes az ő ellenfelének, a gonosz szellemnek vagy démonoknak műve. Ami azt az elméletet illeti, hogy az élők álmában megjelenő halottak támasztották a másvilág, az árnyékélet képzetét, először azt feleljük, hogy a holtak sokkal ritkábban tűnnek fel az álomban, sokkal elfutóbb mozzanatai a roppant gazdag álomelméletnek, semhogy oly kiterjedt, bonyodalmas rendszerek nőhettek volna ki belőlük, mint a másvilághit. Másodszor: a primitív ember kitűnően és élesen meg tudja különböztetni az áloméletet a halál utáni élettől, olyannyira, hogy két merőben különböző tudományt épített rájuk: az előbbire az álomfejtést, az utóbbira az eszkatológiát, a mennyország- és pokoltanok összes változatát. S ha fél a halottaktól, nem álomképeik miatt teszi, hanem hazajáró lelkeik, kísérteteik miatt. Ezért rak olykor tetemükre köveket, nehogy kiszállhasanak a sírból, s végez számtalan más halottnyugtató rítust. De a félelem sem általános; sok mai és történetelőtti nép igen barátságos viszonyban van és volt a halottaival, lakásának szíve, a tűzhelye alá temette őket vagy otthonában őrizte csontjaikat (koponyakultusz). Más népek viszont fejvadászatot űznek, skalpot gyűjtenek, hogy a halottak virtusait erőszakkal megszerezzék és konzerválják.

Folytassuk-e a kérdezősködést? Miért válik az anyajogú népek szemléletében főjelen-séggé az animizmus, miért nyomul előtérbe a szellemhit, a koponyakultusz, a varázslás, miért fejlődnek ki a lárva-rítusok, miért alakulnak titkos klubok? Miért jön létre a királyölés rítusa? S főképp hogyan, miféle szerves kapcsolatban nő ki mindez a kapakultúrából, amely állítólag az anyajogú társadalom megtestesítője? – Viszont miért jellemző terméke az apajogú társadalmaknak a mana, a tabu, a totem s a velük kapcsolatos menedékjog, miért a mumifikálás, a lélekvándorlás hite? Miért él tovább a királyölés rítusa? S ismét tudni szeretnők közelebből, milyen oksági viszonyban van mindez az állattenyésztéssel vagy ugyanúgy a szántásvetéssel, esetleg a magas folyami kultúrákkal is? Talán a férfi és női lélektan különbözőseiben keressünk valami gyökeresebb magyarázatot, a pszichében, és nem a gazdasági javakban? Végül és legkívált: vajon ezek a durván és hézagosan felvázolt kultúra-szövedmények (1-5.) csakugyan ilyen rend szerint tartoznak-e össze, ebből áll-e a jellegzetes szervezetük, az élet, a történelem valóban így hozta létre őket, ahogyan a mai tudomány leírja? Ha megtekintjük a művelődés történetének adattárát, ellenállhatatlan kétely ébred bennünk, illetve szilárd meggyőződés, hogy a tudomány téved. Persze, be kell látnunk, hogy a tudomány még az anyaggyűjtésnél és a rendszerezésnél tart tulajdonképpen, s így nem kívánhatunk tőle biztos eredményeket. De elvárhatjuk, hogy elsősorban ő maga lássa be azt, ne gyártson koraszülött elméleteket, éljen fenntartással, osztályozásaiból ne emeljen ki az éle egy-egy mozzanatot a többi rovására, s főként ne tüntesse föl féligkész rendszerezéseit életteltjes kultúra-szervezetek hú másának.

MEGBOCSÁTÁS: MÍTOSZELEMZÉS

Zentai Máriának

Az 1983-ban, a régi Mozgó Világban publikált *Megbocsátás* Mészöly Miklós *Film* utáni szépprózájának a legtöbbször elemzett darabja. A róla szóló tanulmányok többsége összegyűjtve Újvidéken jelent meg 1986-ban a *Tanulmányok* Thomka Beáta által szerkesztett 18-19-es számú füzeteként. A *Megbocsátás*ról kiváló írások szólnak, az alábbiakban gyakorta fogok hivatkozni rájuk. Közülük a legjelentősebb és időben is első a Balassa Péteré (*A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma*), aki e mű kapcsán fejtette ki, hogy lezárult a magyar új prózájának a redukcionista, analitikus szakasza, melynek fő műve a *Film* volt, s megjelent a helyén a történethez visszatért, s ugyanakkor kaotikus alapozottságú prózafajta, s e változás Mészöly novellisztikájában tűnt föl először, a *Szárnyas lovak* kötet (1979) írásaiban. A *Megbocsátás* megjelenése tudatosította a kritikai irodalomban a Balassa által leírt tendenciát, valamint azt is, hogy a *Szárnyas lovak* utáni novellák egy nagyobb elbeszélői vállalkozás részei, melynek középpontjában Szekszárd legendája áll. Az itt következő műértelmezés ezen elbeszélői vállalkozás gondolati alapformáival igyekszik foglalkozni, kapcsolódva ahhoz a gondolatmenethez, amelyre a Jelenkor ez évi első számában közölt *A Bolond utazás mítoszai* című írásom is épült.

Különös módon a *Megbocsátás*-elemzések alig törődnek az elbeszélés görög mitológiai motívumaival. A mű hátterében, a Porszki-történet időbeli kezdeténél, mintegy minden további esemény ősekaként a Pasiphae-mítosz fordítottja áll: a Porszki-család őseinek közösülése egy tehénnel. A történet során később az Oidipusz-mítosz merül fel: Porszki Ábel majdnem megöl egy férfit, akiről nem tudja, hogy az apja. A várostörténetben a pestismajális Szörnye a thébai Szfinxre utal. A mű előterében zajló másik családtörténetben is számos elem kap mitológiai hangsúlyt. Említik Árkádiát, az Arthemisz-mítoszt, a cselekmény váza pedig a Téreusz-mítoszban lelhető fel. E mítoszt Ovidius is feldolgozta az *Átváltozások*-ban, ezt a variációját írom le: Téreusz thrák király feleségének, Proknének a kérésére elhozza apjuktól Philomélát, Prokné hűgát, megerőszkolja, elrejt, és kívágja a nyelvét, nehogy elmondja bárkinek is a tettét. Philoméla egy szőttesbe szövi bele a történetet, Prokné e szőtest látva értesül róla, és szörnyű bosszút áll a férjén: megöli, feldarabolja, megfőzi és feltálalja az apának fiukat, Itiszt. A *Megbocsátás* cselekménye a mítosz első felét fedi, talán mondhatjuk: azt dolgozza föl, s elhagyja a második felét, a bosszút. A mítoszban a szőttes éppúgy mű a műben, mint az elbeszélés öntükröző motívuma: a képégetés, *Az állatok búcsúja*.

A *mítoszok struktúrája* címmel ír Claude Lévi-Strauss arról, hogy az Oidipusz-történet mítoszvariációjának tekinthetjük például még Freudnak, a pszichoanalízisnek az Oidipusz-komplexusra vonatkozó elméletét is: a mítoszok változataikban élnek, s ez is egy változat. A továbbiakban a mítoszlól írva elsősorban Meletyinszkijnek *A mítosz poétikája* című könyvére, Lévi-Straussnak két kisebb tanulmányára, valamint az utóbbit bíráló Szegedy-Maszák Mihálynak *Mítosz és történetmondás* című dolgozatára fogok támaszkodni és hivatkozni. Semmiképp nem kívánom eltúlozni az itt fölvetett szempont jelentőségét. Szegedy-Maszák hívja föl arra a figyelmet, hogy a mítosz bármiféle történetmondással együttjáró lehetőség. Mégis feltűnő, hogy a Mészöly-elbeszélés világának a szerkezete mennyire hasonlít a Lévi-Strauss által leírt, bináris oppozícióban megjelenő mitológiai logikára, amint arról még írok a későbbiekben; s mennyire közel áll Mészöly észjárásához például Jung szinkronicitás elmélete, amely feltételezi, hogy a világban az

ok-okozati viszonyok mellett létezik egy másik alapvető törvényszerűség is: időbeli és térbeli – a kauzalitással nem megmagyarázható – értelmes kapcsolódások törvénye.

A kitérő után, visszatérve a *Megbocsátás* görög mitológiai motívumaira, ott folytatom, hogy Lévi-Strauss elmélete szerint a mítoszok transzformációk útján keletkeznek, s a változatok létrejötteként általános logikája az inverzió. A Mészöly-műben a Pasiphae-mítoszból szólva már említettem az inverziós jelleget, de ugyanezzel a megoldással találkozhatunk az Arthemisz-mítosz esetében is. Arthemisz a görög mitológiában szűz vadászistenő, aki lenyilaz minden halandót, ha az behatol a vadászterületére, s minden férfit, aki beleszeret. A *Megbocsátás*ban azonban nem Mária, a szűz, a kalliszté (a legszebb) válik kegyetlen vadászistennővé, hanem az írnok vadásszá, s a két nő „két szarvasünnővé”, tehát fordítva, mint az eredeti mítoszban. Ugyancsak inverzióról beszélhetünk a szöttek-képegetés párhuzamánál – az elbeszélésben a feleség készíti el a művet –, és az egyik keresztény mitológiai motívum kapcsán is: ha valóban Porszki lőtte agyon a polgármestert, akkor a bibliai testvérgyilkosság fordítottja esett meg, Ábel ölte meg a testvérét.

Két visszatérő keresztény mitológiai motívummal találkozhatunk még a szövegben. Máriáról megtudjuk, hogy szűz, vallásos, kereszt-alakban fekvé napozik, s vőlegényét, aki tíz éve meghalt, még mindig szereti, miként az apácák szeretik Jézust, égi vőlegényüket. Az írnok Mária ellentétének látszik, ugyanis hitetlen, s mint már Fogarassy Miklós is hangsúlyozta (*„Beszélyes” vonalvezetés*), jellegzetes Mészöly-hős: üldöző, nyomozó férfi. Nincs személyneve, mindvégig írnoknak nevezi, foglalkozása után, az elbeszélő, talán irodalmi utalásként Novalis Oefterdingen-jére. A romantikus regényben az Írnok nevű szereplő a racionalizmus, vagy Novalis szavával „a kővé változtató és kővé vált ész” jelképe. Bibliai motívum – az özönvíz – kötődik továbbá az írnok apjához, az öregúrhoz, aki naphosszat az európai vízállásjelentéseket hallgatja.

Az öregurat konzervatív forradalmárnak nevezik a szövegben vízügyi nézetei miatt. Érdemes lesz ezt a kifejezést összefüggésbe hozni az elbeszélésben található két forradalmi dátummal: július 14-ével, tehát az 1789-es Francia Forradalommal, és 1848-cal. Az öregúr úgy véli, hogy a folyószabályozásokat megelőzően a természetes akadályok, a gödrök és zátonyok jobban megállították az árvizeket, mint a mesterségesek, a gátak. Az árvizek épp azóta pusztítóak, mióta megtervezett és megépített töltéseket szakítanak át. Az öregúr tapasztalaton, a „vizek életmódjának” ismeretén alapuló nézetei szempontjából a tervező, absztrakt észnek, vagy horkheimeri kifejezéssel, az instrumentális észnek a természetes rendbe való beavatkozása veszélyes, katasztrófához vezet. Akárcsak szereplőjétől, Mészölytől sem áll távol az absztrakt ész bírálata. A *pille magánya* kötetben, egy hasonló természeti kérdésről írja: „nem vagyunk a helyünkön a pusztasági rációban”. Az öregúr konzervatív álláspontja a természetbe való beavatkozásról megfelel mondjuk Edmund Burke korabeli konzervatív pozíciójának, aki elítélve nevezte a Francia Forradalmat „a doktrína és a teoretikus dogma forradalmának”, elutasítva az absztrakt ész beavatkozását a társadalom szokásokkal és előítéletekkel átszőtt rendjébe. Példázatosságot látok tehát az öregúr vízügyi nézeteiben, s egyetértően idézhetem Szegedy-Maszák Mihályt, aki két műnem tulajdonságait tartja a mítosznak jellemzőnek, az epikáét és az értekezését, s rámutat, hogy példázatos hajlamú írók gyakorta nyúlnak mítikus szerkezetekhez, történeti értelemben pedig feltételezi, hogy „valamiféle leszármazási rokonság állhat fenn mítosz és példázat között.” A Mészöly-elbeszélés rejtett értekező jellege pedig abba az általános tendenciába simul bele, amely a „filozófia helyzetébe” hozza a prózaírást, amint erről Balassa is ír. Balassának több kritikai írásában is visszatérő gondolata, hogy a regény, vagy tágabban, a művészet egyre inkább bölcselétivé válik. Mészöly e példázatával hozzászól az évtized nagy európai vitájához is, a modernségről és annak felvilágosodáskori eredetéről folytatott discours-hoz.

Az elbeszélésben meg is jelenik a konzervatív idea. A család egykori birtokát elkerülte a kiküldött mérnök, az absztrakt ész képviselője. Hangos-pusztát mint aranykori tájat ábrázolja az író. A birtokot úgy veszik körül a hirtelen magasodó dombok, mint Magyar-

országot a Kárpátok. A nektár, mely bőven található Hangos-pusztán, nem csupán az aranykort idézi elénk, hanem a *Himnusz* alapján az egykori Magyarországot is, amelyre még Isten kiterjesztette védő kezét. A birtokot körülölelő fehér, virághóval fedettombok eszünkbe jutnak a szöveg egy másik helyén is: a tizenhetedik fejezetben, a mosodai eset elmesélésében a halomba dobált mosott lepedőket földrajzi tájként írja le az elbeszélő: „Tele buggyal, réssel, lukkal, alagutakkal, gödrökkel, szakadékokkal, mint a behavazott Kárpátok...” Hangos-pusztá rendkívül összetett szimbólumához a „titkos” Magyarország-alakzatként való értelmezés is hozzátartozhat: az országban történhet bármi, egy virtuális, elrejtett Magyarország titokban mégis él, épen maradt. A terület körszerű, zárt, s e zártság két másik térhez teszi hasonlatossá, ahol csoda történik: az ötödik fejezetben a búzatábla közepén letarolt rész, és az említett mosoda, ahol a kiscsibék megjelennek. Arra, hogy Hangos-pusztá zárt völgy, mely „egyedül az ég felé nyitott”, Utasi Csilla tanulmánya (*A félhomály közérzete*) hívta fel a figyelmemet; ő jegyzi meg azt is, hogy körben a dombokon akácfa állnak, s az akácfa a feltámadás szabadkőműves jelképe.

A szövegben a már említett Novalis-utaláson kívül is több átváltozott irodalmi idézet ismerhető fel. A tizennegyedik fejezetben Anita, a feleség beleolvas egy régi vallomásos szerző könyvébe, az abban szereplő idézet torzított formában Nietzsche *Zarathustrájából* való, s eredetileg így hangzik: „Kötél az ember, állat és emberfeletti ember közt feszül – köté a szakadék fölött.” A tizennyolcadik fejezetben mintha egy Hrabal-idézetre bukkannánk: a gyerekek ágya felett függő jámbor kép leírása majdnem megegyezik Hrabal *Az angyal* című novellájának egy részletével, ott ezt olvashatjuk egy gyerekágyról: „az ágyacska fejrészén színes nyomat díszelgett, és a színes nyomaton egy szakadék fölötti pallón karcsú lányka lépkedett, a leánykán fehér ruha volt, és fölötte lebegett az őrangyala, szintén talpig fehérben”. Talán átvétel, talán véletlen egyezés, hiszen a vallásos tömegtermék nemzetközi, a katolikus világ bármelyik pontján találkozhatunk vele. A két szövegrész, a Mészöly által ironikusan ábrázolt vallásos kép, és az átváltozott *Zarathustra*-passzus ugyanarra a problémára vonatkozik és hasonló metaforával él. A mű emberi sorsról alkotott képét, legalábbis annak szinkronikus aspektusát a Nietzsche-idézet rajzolja elénk, míg a diakronikus aspektusát, mint arról a későbbiekben még írok, a mitológiához való viszony tárja föl. Most azonban egy negyedik irodalmi idézetet akarok megemlíteni. Az elbeszélésbeli zöldkőves gyűrű Török Gyula azonos című regényére utal. A regény lényegét én sem tudom tömörebben összefoglalni, mint Rónay György tette: a magyar történelmi középosztály hanyatlásának hatalmas tablója. A téma Mészölyhöz nagyon közel áll, egy 1978 után keletkezett jegyzetében, amely *A pille magánya* kötetben olvasható, ezt találjuk: „Tervezett másik regényem téma-anyaga: egy történelembe széthulló középpolgári család tagjainak bolyongása... – a századelőtől máig.” A *Megbocsátás* nem „egy széthulló család mitológiáját” ábrázoló regény, de talán előtanulmány hozzá, talán a regénytervről leszakadt darab, mindenesetre ezek a nyomok segítenek meghatározni az elbeszélésbeli család társadalmi hovatartozását. Nem lehetetlen, hogy a Török Gyula-utalás révén kissé úgy is kell olvasnunk a *Megbocsátást*, mintha *A zöldkőves gyűrű* „folytatása” lenne.

Érdemes itt tenni egy kitérőt, ezúttal a mű előterében játszódó történet idejének megállapítására. A *Megbocsátás*-elemzések kivétel nélkül az 1920-as, 30-as éveket említik, bizonyára a mű műlőjére figyelve. Csakhogy a Porszki-történet időrendje egészen mást mutat: olvashatjuk a szövegben, hogy Porszki a millenium idején kamasz volt (tehát 1880 körül született), és a történet évében halt meg 79 évesen. Eszerint a történet az 1950-es évek végén játszódik, 1962-nél semmiképp nem később, hiszen tudhatjuk azt is, hogy a periratok negyven év után már a bíróság alagsorába kerülnek, s az 1922-es Porszki-per aktái még az írnok polcán állnak. A tizenkettedik fejezet, mely a következő mondatokkal kezdődik: „Október volt az a hónap, amikor emlékezni lehetett azokra, akik életüket adták a szabadságért.” – nem csupán október 6-ra, hanem elsősorban október 23-ra

vonatkozik. A történet tehát egy 1956 és 1962 közti évben játszódik, a forradalom leverése után, s még az előtt, hogy egy nagyobb amnesztiát követően föllélegzett a lakosság.

Az említett fejezet egyébként 1849-ről, illetve az önkényuralom éveiről szól: az elbeszélő mintha egymásracsúsztatná az 1849 és 1956 utáni éveket, sőt, még társalgási stílusukat is. Balassa Péter is, Thomka Beáta is (*Az ötödik kérdés*) írt arról, hogy Mészöly *Szárnyas lovak* utáni elbeszélői vállalkozásának egyik legfontosabb poétikai vonása a műfajok felidézése, viszszafejtés az anekdotaformához vagy a beszély világához, valamint a nyelvi és formai archaizálás. A poétikai eljárások ez esetben a mű időfelfogásával hozhatók összefüggésbe. A *Megbocsátás*ban minden jelenséghez hozzátartozik saját története, minden tárgy az időnek mélységes mély kútjába tekint. Mint Fogarassy Miklós megfigyelte, a műben a jelenbeli helyzetek valójában múltbeli helyzetek megismétlései, például az írónak és Gergely fiának a viszonyában tulajdonképpen az írónak apjához való viszonya ismétlődik meg. Ugyanakkor mintha e viszonnak létezne egy időtlen archetípusa is, amelyet a jelenbeli cselekmények csupán újra és újra megismételnek, vagy legalábbis nem tudnak tőle elszakadni: például Gergely képzelgése apja haláláról az Oidipusz-mítosz apagyilkosságát játssza el. Ugyanezen értelemben a családtörténet a Téreusz-mítoszhoz úgy viszonyul, mint paradigmatis elbeszéléshez. Mindebből az is következik, hogy bár az elbeszélő mindenestül a múlt, a történelem felé fordul, időfelfogása mégis antihistorikus, ugyanis nem a történelmi események egymásra következése, különbségei érdeklik, hanem épp az, ami nem különbözteti meg őket egymástól, az időtlen lényegük.

Balassa Péter lélektani magyarázata szerint az az időtlen lényeg, amelyet a Mészöly-mű felnyit számunkra, az archaikus, kollektív tudattalan működése: „Mészöly számára a bennünk, de tőlünk függetlenül működő természet az igazi emberi téma és írói kérdés.” Azonban e megnyilvánuló természetnek megvannak a maga formái, s e formák tárháza a mitológia. Az ember sorsáról alkotott kép diakronikus aspektusát a *Megbocsátás*ban a mitológiához való viszony határozza meg. Mivel a jelenbeli események egy ismétléssor végén állnak, s a sor eleje a mítosz idejébe nyúlik, s kezdeténél egy őstett áll, tulajdonképpen a mitológia mint az egész mű paradigmatis elbeszélése jelenik meg. Mindezt azzal a megszorítással lehet leírni, hogy míg a mitológia logikája univerzális jellegű, minden elemre kiterjed, addig az elbeszélés természetesen nem. Ha jól értem Mészöly művét, eszerint az események formái, melyekben az ember benne áll, eleve adottak, s megnyilvánul bennük valamilyen rejtett kényszer, mely meghalad minket. A *Megbocsátás* kérdésfeltevése tehát a műcím sugallata ellenére nem etikai, inkább az emberi létezés struktúráira irányul.

Lévi-Strauss *Mythologiques* című főművében a mítoszok különböző kódjainak, tehát a kulináris, a földrajzi, a társadalmi, a kozmikus stb. kódoknak egymásba fonódására hozza fel példaként, hogy a bororo indiánok mítoszaiban a vérfertőzés, vagy általában a családi kapcsolatokban a mérték elvesztése az egymáshoz tartozó kozmikus elemek (például ég és föld) szétválását eredményezi, tehát egy társadalmi konfliktus kozmikus konfliktushoz is vezet. A *Megbocsátás* cselekménye ugyanezen társadalmi konfliktus hordozója, s az *Állatok búcsúja* című égetett kép, amely mű a műben, a kozmikus elemek szétválását ábrázolja. Érdemes megemlíteni itt, hogy nem csupán ismétlések, hanem „aszimmetrikus kapcsolatok” rendszere is a *Megbocsátás* szövege, *Az állatok búcsújának* az aszimmetrikus társa például a már említett jámbor, vallásos kép: mintegy az ott látható patakon átfelőlő palló vált üszkös rommá az égetett képen. A másik kapcsolódó szöveghely pedig az ötödik fejezet viharleírása: ott éppúgy madarak és állatok elkülönüléséről olvashatunk, mint *Az állatok búcsúja* jellemzésekor. A viharleírás azt erősíti meg, hogy a kép szimbolikájában az éginek (a madarak) és a földinek (az állatok) a különválását láthatjuk. E dichotómia nyomán bukkanhatunk az elbeszélés világ szerkezetében működő, alig-alig érzékelhető bináris oppozíciókra, melyek között az égi-földi páron kívül a rend-rendetlenség pár a legfontosabb, s közülük a természetes (állapot) – mesterséges (ész) párral foglalkoztam eddig részletesebben. A bináris oppozíció kategóriája éppúgy a mítoszelemzések szótárából származik, mint a már ko-

rábban használt paradigmátikus elbeszélés, vagy antihistorikus időfelfogás kifejezés, s azért láttam bevezethetőnek, mert épp azt emeli ki, hogy például a fent-lent, vagy az éjjel-nappal ellentétpárok nem pusztá motívumok, hanem – Lévi-Strausst idézve – a mitológiai szimbolizmus osztályozási elvét jelentik, a mitológiai gondolkodás logikáját, s visszavezethetők egyetlen alapellentétpárra. Így tehát szimbolikus értelmet tulajdonítok annak, hogy Mária egy szinttel feljebb lakik a házban, mint a család, hogy a fenti szoba rendjével szemben lent rendetlenség uralkodik, hogy a rendetlenség szó mellé a „pokoli” kerül jelzőként, hogy fent kerül sor Mária megerőszkolására. Az elbeszélés egy másik utalásköréből hozva példákat: a természet rendjébe való mesterséges beavatkozással válnak pusztítókká az árvizek, azaz a rend megbontásával nyer teret a vizekben a „beljük költözött ördög”. Az öregúr prófétai bejelentéseit az árvizekről épp „műfajuk”, a jövődőlés miatt az özönvízre tett utalásoknak érezzük. Ugyanígy özönvíz-képzetet villant fel az ötödik fejezet viharleírása, amelyben elválnak egymástól a madarak és a négylábú állatok, az égi (fenti) és a földi (lenti) világ, az előbbi megmarad, az utóbbit elnyeli a víz, elpusztul. Bináris oppozíciókat találunk tehát a *Megbocsátás* utaláshálóját felfejtve, s az ellentétek alapja ugyanazt a léthelyzetet állítja elénk, mint az átváltozott Nietzsche-idézet, melyről a szinkronikus aspektus kapcsán már írtam.

Az elbeszélés nemcsak mint tématarhoz nyúl a mitológiákhoz, nemcsak mítoszként kezel történelmi eseményeket, a szöveg megszervezésének módjában is számtalan eljárás található, amely a mítosz poétikájára jellemző. Ennyit akartam mondani, inkább a magyarázó elveket kerestem, mint a jelképek és szituációk magyarázatait. Amit le kívántam írni a *Megbocsátás*ról, anélkül is leírhattam, hogy például a mű legfontosabb szimbólumait vagy akár a zárlatot megpróbáltam volna értelmezni. Az olvasó számára tehát legalább akkora a tévedés lehetősége e műértelmezés elolvasása után is, mint előtte. Ha egyáltalán lehet tévedésről beszélni a műértés kapcsán.

(1986-1991)

arkánium

a nyugati magyar irodalom folyóirata

Szerkesztik: András Sándor, Bakucz József, Baránszky László,

Kemenes Géfin László, Vitéz György

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó

A 8. szám szerzői:

Zalán Tibor, Roland Fischer, Vitéz György, Kuncz Ferenc,
Péntek Imre, Alapi Gáspár, Kemenes Géfin László, Mezei Árpád,
András Sándor, Bakucz József, Kemenczky Judit, Szanyi János,
Bali Brigitta, Horváth Elemér, Zend Róbert, Tristan Tzara,
Ezra Pound, Benjamin Péret, Williams Carlos Williams

Egyes szám ára: 90,- Ft

Megrendelhető rózsaszín postai utalványon

a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadótól (7621 Pécs, Széchenyi tér 17.)

Az utalvány hátoldalán tüntesse fel a folyóirat nevét!

Chalkidiké partjain

*Farkasok, hiénák, keselyúk versenye.
Halljátok, a vadkutyák üvöltése betölti a levegőt?
Mennyi vér folyhat, hány öntudat zuhanhat romjaiba.
Mennyi kar, szárnyként emelne,
mennyi száj, vágytól fosztva hálát rebegne.
Mennyi Hozzád suhanó árnyék.*

*Végignézttem a dal születését.
Nem is tudom, kik csavarták hátra a karom,
s nyomták az arcom a fény felé,
a születés sarába.*

*Most úgy kereslek, mint akit régen halálos autóbaleset ért
Théra egy szűk utcájában,
az előtt a tér előtt, ahonnan már Daedalus tengere
és az ég egybenyílnak,
ahonnan már a lépcső a csónakhoz vezet
vissza.*

*S a nyílt vízen magára marad,
s ruháit letépi testéről a testvér fürgeteg.*

Az Ördögök folytatása

Azért a tartósan kínos érzés az *Ördögök*, Dosztojevszkij regényének olvasván, mivel a regény, illetve annak cselekménye befejezetlen, a vége felé egyszerűen megszakad a cselekmény. A politikai gyilkosságot végrehajtották, de annak hatása áttekinthetetlen, kibeszéletlen marad. Világos, hogy miért: mivel a dolog folytatódik tovább. De meddig, hogyan, milyen irányban? Az összeesküvő csoport, amely azért hajtotta végre a gyilkosságot, hogy megerősödjék, ezután széteszlik: Pjotr Verhovenszkij, mindennek a kezdeményezője elutazik, külföldre szökik. Sztavrogin öngyilkosságot követ el, de ez csak látszólagos vége valaminek: ő úgysem kulcsfigurája a regénynek, noha ő a legrokonszenvesebb alak. Nem lett belőle semmi, nem függött tőle semmi.

Mihez kezdett ezután „ördögeivel” Pjotr Verhovenszkij Nyugaton? Hol élt, és mennyi ideig? Vajon találkozott-e Bakunyinnal vagy Marxszal? Vajon hatott-e Svetozar Markovićra, vagy lassan átvedlett Leninné? Mindannyian valami nagy háborúra vártak, hogy annak rettenetes horizontján jelenjenek meg új megváltóként. Az *Ördögök* folytatása a történelem kezében volt, a folytatás ott görgött a történelem kerekein. Dosztojevszkij ezért nem vállalta, hogy messzebbre nézzen annál, mint ami ott zajlott a szeme előtt, a saját korában. Az új idők könyve nyitva állt, s az első oldalak jól olvashatóak voltak. Alkalmazni kezdték az új korszak első, a Mózes kőtábláin, a Sion hegyén felmutatottakkal szöges ellentétben álló parancsait.

Az *Ördögök* miféle történelmi folytatása lett volna belátható Dosztojevszkij számára? Mint minden politikai orientációjú írónak, neki is hinnie kellett abban, hogy az igazság felismerése meggátolja annak beteljesülését. Ami a *Bűn és bűnhődés*ben s méginkább az *Ördögök*ben felszínre kerül, annak figyelmeztetésként kellett hangoznia, és sok fiatalembert visszatartania attól az úttól, amit az író tévútnak mutatott be, lévén hogy olyan célokhoz vezet, amelyek e célok kitűzőihez hasonlítanak. A további katasztrófa elhárítva, a bizonytalan körvonalú szervezet, Oroszország, narodnyik, krisztoforikus egységgé vált, avagy az elrendelt pánszláv (és Vatikán-ellenes) világmisszió betöltőjévé.

Az *Ördögök* szerzője számára a másik elképzelhető folytatás: az emberek nem olvasták el figyelmesen a jövőendő történelemlétkönyvét. Semmit sem lehet megakadályozni. A korlátlan hatalom vonzóbb minden morális fenntartásnál, titokzatosabb, mint maga az emberi lélek mélysége. Pjotr Verhovenszkij és követői győztesen visszatérnek az országba, és azt teszik az egész orosz néppel, amit tettek Satovval, akit megöltek és elsüllyesztettek a szkvoresnyiki mesterséges tóban. A történelem képtelen elmozdulni a föléje rég kinyújtott apokaliptikus kard alól. Pjotr Verhovenszkij nem szenved vereséget, mint ahogy Szmergyakov sem. Rogozsin és Dimitrij Karamazov hatalmas szenvedélyei azoknak nyitnak ajtót, akik visszaélnék velük. Az abszolutizált jóság előtt a pszichiátriai intézmények ajtai nyílnak

meg. A krisztoforikus nép Jób szenvedéseinek bugyraiban kell próbára tegye hitének mélységeit.

Dosztojevszkijnek bizonyosan volt látomása a jéggé dermedő valóságról, amely a télbe temetett Oroszország fölé borul, különben az „ördögök” megírásának kényszere sem lett volna olyan erős, hogy kihívja az író zsenijét, s felajzza azt tulajdon csúcsaira. A történelem, amely a sötétből érkezik, csak a tulajdon sötétjét képes megerősíteni. S nem látható benne minden előre, ahogyan az *Ördögök* mai olvasói látják: csak egy folytatás volt előre sejthető. Satov gyilkosai, a csoport, amely a bűntettel együtt alakult meg a szkvoresnyiki parkban, mindaz után, amit elkövetett, ott marad üres kézzel: győzelmük egyedüli jelképe a fegyver, amellyel a bűnt elkövették. Fegyverrel kezdődött, fegyverrel végződik, de a fegyver a végén csak egy lövést ad le a levegőbe. Ezért a végső győzelmi jelenet helyett pszichodrámának vagyunk részesei. Régi orosz író népszerű műve az *Ártatlan bűnösök*. Ezek itt viszont olyan drámát játszottak, amelyhez ellentétes cím dukál: *Bűnös ártatlanok*. Az *Ördögök* azonban folytatódik tovább: a bűnösöket untatja látszólagos ártatlanságuk, s beszélni kezdenek büntettekről, bűnökről, csapdákról, melyek emberek millióit tartják fogva. Ugyanakkor gondolható, hogy ez a bűntől való megszabadulás módja, a bűntől, amit legszívesebben az előző generáció számlájára írnak, apákéra és nagyapákéra, tekintettel arra, hogy a politikai fordulatok alkalmával megváltozhat a tulajdon tetteinktől és az ősöktől, a sorstól való függőség. Erről sem Dosztojevszkijnek, sem az *Ördögök* közvetlen követőinek nem lehetett fogalma. Meglepetés ez, amiről még nem írnak sem naplót, sem jegyzőkönyvet.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

VASADI PÉTER

TARKOVSZKIJ MAGASBAN S MÉLYBEN: A KÜSZÖBÖN

Tarkovszkij műveiben az *innen*i és a *túli* egyszerre mutatja magát. E művekben küszöbre állít minket a rendező, mint egy vízválasztóra. Látása, gondolkodása és értékelő ereje meghatározóan *paradox*. Az általa látott egységeket nem lineárisan, hanem (akár a műfajjal, akár önmagával, akár a dolgok lényegével *szemben*) ütközésszerűen, ellentmondásokban fejezi ki. Így ez az egység metafizikusan esztétikai abban a film-valóságban, amely nem-evilágian világi. Más szóval nyers aktualitáson és eszkatologikus hiten alapszik. Nem a valóságban értelmezi a hitet a rendező, hanem a hitben értelmezi a valóságot.

Ugyanakkor nem teszi meg soha azt a lépést, amely alkotói szuverenitását megszüntetné. Tarkovszkij tudja: a hitnek – a végső tisztaságba foglalt igazságnak – oly erős (el)szívó hatása van, hogy az emberben az „isteni elemen” kívül minden más képességet leyszerelhet. Akit ez a kíméletlen és fölülmúlhatatlan gazdagság, a kegyelem ér, az oda-

hagyhat mindent és mindenkit, s eltűnni igyekszik benne. Tarkovszkij azonban a hitnek nem a cselekvőjévé, hanem a látójává lesz. Ontológiai érettség, tehát egyetemes hite nem a szívében, hanem a szemében rendezkedik be, hogy csak hozzátétőlegesen pontossággal fejezzük ki magunkat (másképpen talán nem is lehet). Vagyis mielőtt megtenné ezt a végleges lépést, megtorpan maga is a küszöbön. Itt s innen még mindent láthat. Innen már csak lefelé süllyedhetne, a föltétlen hit homályába (a hit föltétlen homályába), amelyben nem a világ, nem a világ sorsa, nem a kor poklai vagy pestisei, nem a vergődő helytállás, nem az emberi kiszolgáltatottság és esélytelenség volna látható, hanem – teljes sötétségében – egyedül Isten. Aki minden (lesz) mindenben. Tarkovszkij azonban nem bent, benne akar látni, hanem kint, rajta, a dolgokat és a dolgok között. Ami ezen kívül van, azt maga választja: a valóság (evangéliumi) üzenetét, a teremtetés boldogtalanul szabad történetét s benne Krisztus ikon-ihletettségu epifániáját.

A küszöb, mely magaslati s mélységi hely, s amelyen a látó mindannyiszor elkerüli „a banalitást és a trivialitást”, a küszöb akár kamera-emelőkarnak is tekinthető. Innen a hitnélküliség filozófiai és társadalmi következményei az élet elszennyezettségének látszanak, szellemi és erkölcsi törpeségnek, a hazudozás állami szerveződésének, statisztikával megtámasztott gyűlöletnek és politikai szlogenekkel betakart tömegmészárlásnak. Tarkovszkij mellőzi a riportszerű tárgyilagosságot. Az ő mértékegysége az eszkatologikus vízió: „Fuladásos halál vár mindannyiunkra.” Az ilyen halált pusztulásnak nevezzük. S mivel a pusztulással a szeretetet állítja szembe, ezt életnek tartja, melynek a szelíd igazság a gerince. Alakjai elsatnyult ösztönösséggel, beteg emlékezettel keringenek egymás körül, és már régen nem tesznek mást, mint megtevesztettként megtevesztenek. A kegyelem alatt, mely mindig függőlegesen lép be a hétköznapiak unalmas örökkévalóságába, a kegyelem roppant visszafogottsága alatt, mint lusta óriáskígyó kúszik előre a filmbeli élőhalál. Nem sugárzó hátteru apokalipszis ez, hanem a botladozás, a szökés, a hűtlenség, a rejtett célzások, a nosztalgia, a lengő függönyök, a kataton beszélgetések, a testi-lelki hintamozgás elnyújtott képi folyamata – a mozdulatlan tarkók és a rettegő szemek várakozásában, a világhírű csepegések közepette, a málladozó falfelületek térképeiben. Tarkovszkij e lassúságai azt sejtetik, hogy az áldozatok – mint Dosztojevszkijnál – „már nem tudnak hinni”. S ettől szenvednek: „Szeretnének hinni, de nincs meg az a szervük, amellyel hihetnének; elsovaadt a lelkiismeretük.”

A küszöb nemcsak megfigyelő hely vagy átvitt értelemben szemszög, hanem sorompó is. Amely a földi jelenségeken túllépő metafizikai jelentőségtől választ el s köt is össze velük: a szoba küszöbe előtt állunk. Itt már a titkos szó és a titkos tekintet halló- és látóterébe értünk. Vigyázni kell: a föld pusztulásának látványa világossá teszi számunkra, hogy a magunkra idézett veszély nagy, mély és azonnali. Arról van szó, megmenekülhetünk-e vagy sem? S ha igen, hogyan? Mit kell tennünk? Hogy juthattunk idáig? Tarkovszkij fölfogásában a rossz oly természetességgel van jelen az emberben, oly mélyen belé ágyazódott, mint egy appendix. De az ember nem rossz, hanem jó s rossz elegye. Ha viszont rosszra hajló természetének kiszolgáltatva végzetesen elnehezedik (hisz saját növekvő súlyát cipelheti legkevésbé), és szem elől téveszti látóhatárának transzcendens tágasságát, elromolhat, széteshet. Ám minél rosszabb lesz, annál közelebb kerül mindenféle értelemben vett megtéréséhez. Ez a belső ellentéteiben megragadható mozgás sokkal intenzívebb a vallásos mimézis sablonjainál: a megtérés úgy ment meg, hogy halálközbe dob; ez vég, de nem pusztulás. Ezért a legsötétebbnek van itt a legnagyobb esélye arra, hogy fölizzon. Ez a világosság nem fény, hanem ragyogás. Nem ujjongó, hanem csöndes, elhaló. Nem teológiai, hanem a dolgok vagy a helyzet liturgiája. Gondoljunk az Író, a Tudós, a Stalker dulakodás utáni kétségbeesésére. Ziháló csönd van, a három ember lelepleződött egymás előtt. Nincs már mit mondaniuk s tenniük. Önmaguk végére értek. És most a legaljuk, az ürességük alól, a szennyes vízbe hulló vakolat toccanásainak zajában följön valami könnyűség, mintegy a múlt idő liturgiájaként: a kép egy emberi szentháromságot mutat. Ez szép, nem lehet feledni és megmagyarázhatatlan.

Higgyünk, mondja Tarkovszkij. Ezt *tegyük*. Az igazi tett az, amely engedi megszületni és cselekedni bennünk a lét lényegét. Tarkovszkij alakjai azt jelzik, hogy bár mai emberek, mindenkorbeliak. Túl hosszú a kabátjuk, ablak- s ajtókeretben fénylenek vagy sötétlenek testük körvonalai, tétovaságuk amőba-mozgást idéz. Szerinte az ember ilyen törekeny és romlott, eltévedt és cinikus, szent és megátalkodott. Ki a szent? Az, akinek a jövő a hazája, hite az útja, s jelenében is ezt a jövőt járja. „... kinek-kinek egyénileg kell megmentenie saját lel-két.” Az ember nem hivatkozhatik sem a világhelyzetre, sem a korra, körülményeire, sem tudatlanságára. Az ember él, lét-helyzetben van, ez a legfontosabb figyelmeztetése; nézzon körül, lásson magában, teljesedjék be. Tarkovszkij képei ezért kinyilatkoztatásszerűen nyíltak, egyszerűek, titokhordozók. Az ember létezéséről vallott fölfogásából következik, hogy nem kutat, nem kísérletezik műveiben, hanem a képeire arisztokratikusan rátalál. Statikát, távlatosságot, színelosztást, kompozíciós elrendezést mintha a prófétikus Szentírásból merítene. Azt lehet mondani, ars poeticája hangsúlyosan bibliai stílusú. „... a bűnbánó ember: ez az út kezdete... Ahhoz, hogy valaki szabadnak és boldognak érezze magát, elsősorban bátorság kell” – írja. A megvallás bátorsága. A fölismerés és a visszafordulás bátorsága. Az áldozathozatal embere erre a bátorságra, erre a bűnbánatra jutott el, mikor tengerparti háza verandáján föltornyozza a kerti bútorokat, s alájuk gyűjtja az abroszt. A nagy füstölgés, a lezuhanó gerendák, a házat elemésztő tűz a belső leszámolás képe. A bűnbánó a világban egy örült benyomását kelti; nem alaptalanul. Az igazi fordulat fájdalmas és elriasztó, a megvallott, néven nevezett és megbánt bűnnek karmai vannak, kiszakadva a lélekből viszi magával a hús cafatait is. Jöjjön tehát Isten? Aki „*maga a csoda*”, írja Tarkovszkij. Mert folyton jön. Eljövőben van. Ezekben a filmekben egyre érkezik, de hogyan? Kiáltásokban és szótlanságban. Örjögésben és pszichopatikus nyugalomban. Összeroppanó emberekben és a szemek iszonyodó pillantásaiban. Egy eldodogott Miatyánkban, a semittevésben, a kietlen tájban, ahogy egy biciklista kóvályog a földúton. Tarkovszkij megdöbbenő hite következtében mintha eleve ott várakozna az üres vásznon, ő, a fönnséges Semmi, az arcok sápadt bőrén, a megszorítottak görbe testtartásában vagy indokolatlan fölgyorsulásában, és az utolsó képen, a kimerevített, háttal állók arctalanságában, jellegtelenül, ahogy lassan kúszik fölfelé a „Konyec filma”. Azt is mondhatnánk, hogy ezekben a filmekben egyedül Istennek van szabad ki- s bejárása. Minden, még a szeretetlenség is benne történik. És a halál, a haldoklás is. Tarkovszkij úgy vallásos rendező, ahogy vallásos költő volt Assisi Szent Ferenc vagy Keresztes Szent János, és ahogy filozófus volt a vallásos zseni Simone Weil: bámulatos művészi fokon, más nyelvben és másféle tűzön égve. Mivel mindig Istenről beszéltek, hitelesen szólhattak bármiről, ami nem-isten. Képesek voltak Istent mindenben látni, ezért tudták őt Semminek ábrázolni. Aki őt csak „istennek” látja, az nem Istent lát, hanem valaki mást. Tarkovszkij ezt írja az Apokalipszis egyik jelenetéről: „*És amikor fölnyitotta (a Bárány) a hetedik pecsétet, lön nagy csöndesség a mennyben, mintegy fél óráig. Ahogy egyik barátom mondta – itt fölöslegesek a szavak. Levette a hetedik pecsétet – és mi történik? Semmi. Nagy csönd lesz. Ez hihetetlen! A leírás, a képek hiánya itt erősebb kép, mint bármi, amit el lehet képzelni.*”

És küszöb az istenvárásnak a feszültsége, a jelenlétnek a jelen-nem-léte is. Amely mindenki útját keresztezi, ott vibrál a megkérdozettek válasz előtti töprengésében, a lépők, a futók és a hirtelen elvágódók esetlenségében, abban, hogy a megérkezettek nem látszanak boldogoknak, és a boldogtalanok sem veszteseknek. Tarkovszkij filmjeiben minden föl van függesztve, de egy pillanatban bármi lezárulhat. Köztes időt élnek itt az emberek, és csak a megsejtett szeretetben véglegesülnek. Ekkor kezdődik el bennük az időtlen. Tulajdonképpen ez a változás, ez az átváltozás ennek a filmrendezői elgondolásnak a veleje: „*a művészet testet öltött eszmény.*”

*

„Nem tudjuk, mi a szeretet, elképesztően hanyagul bánunk önmagunkkal” – írja Tarkovszkij. És a világgal, tehetnénk hozzá, a dolgainkkal, egymással, a művészettel. Ami a szeretetben

való tudatlanságunk következménye, a szeretetlenség változatai. Nem azt mondja, hogy nem szeretünk, hanem hogy már *nem tudjuk*, mi a szeretet. Van valami (ál)tudományosan megokolt eltévelyedés az életünkben, a gondolkodásmódunkban, a magatartásunkban. Valami türelmetlen s nyers, de félelmeket takargató merevség, amit persze önazonosság-nak, elvhűségnek, modern biztonság-tudatnak nevezünk. Van valami paranoid ön-dédelgetés bennünk, ami külsőleg intellektuális világpolgáriságnak látszik, valójában azonban irtózik a legcsekélyebb *lényegi* változástól is; mi, a világ, intézményesen, és személy szerint is az összeomlás küszöbére léptünk. Jóvátehetetlenül kiszáradtunk. Felelgetünk mindenre, amit kérdeznek tőlünk, de mivel csak a gyűrött fölszínen mozgunk, feleletünk tudatlanságot szül, tudatlanságunk pedig újabb hibás feleleteket. Ez pokol, mely *eddig* útján megállíthatatlannak és korlátozhatatlannak látszik. Nem tudjuk, mi a szeretet.

Fején ötvar nyomán nőtt fakóbarna, ősz és szőke hajfoltjaival s örült vigyorával a valaha szép szoborarcán, a nyöszörgésbe fúló ellenkezéseinek mélyén, úzótttsége mozdulatainak hálójában a Stalker tudja. Mást se tud. „*A tudatlanság fennkölt. A tudás közönséges*” – írja Tarkovszkij. Tudatlanságnak tetszik ez a tudás, mivel mindannak nem-tudása, amit a meg hasonlott világ életbevágóan fontosnak tart. Stalker egyet tud: meg kell állni a küszöbön. A sötétbe vesző alagúton vissza kell fordulni. Ami annyit tesz, hogy magára kell döb-bennie a világnak, azaz nekem. Meg kell ismernem a szeretetet. Aki „hozzáér” a szeretethez, kezd igazán élni, vagyis föléled benne a remény. Aki remél, az nem a kibontakozásban kezd bízni, hanem a jóban, *tehát* abban, hogy ő is (lehet) jó. Így vezet a hit a szeretethez. Aki hisz a szeretetben, meg fogja ismerni Istent, és tudni fogja, *tőle* fogja megtudni, hogy Isten nem más, mint szeretet. Stalker ebben a – már nem hitben, hanem – tudatban él.

Ha valaki úgy szereti az igazságot, mint Tarkovszkij vagy Simone Weil, az ítéletre kényszerül a művészetben. Nem fogad el semmit, ami nem erre az igazságra, hanem önmagára irányul, mert 1./ „*A művészet bűnös lesz, mihelyt saját érdekemben használok föl*” (Tarkovszkij), és 2./ „*... az igazság lelke – lényegénél fogva – a valódi és tiszta szeretet*” (S. Weil). Tarkovszkij szerint a művész nem tesz mást, mint „*tanúbizonyyságot: arról az igazságról tanúskodik, amit ő talált meg a világban.*” Az, ami személyenként és pillanatonként más és más, épp az igazság. S mivel az igazság paradox, minél inkább más és más személyenként és pillanatonként, annál inkább *közös*, vagyis az életünk jegyeit mutatja. Ezért az a művész, aki szereti az igazságot, az életről fog beszélni, de úgy, ahogy még sosem beszéltek róla.

Van hazugság is a művészetben, ami nem homlokegyenest ellenkezője az igazságnak, hanem hasonló hozzá. A legveszélyesebb hazugság a művészetben az, ami megszó-lalásig hasonló az igazsághoz. S minél hasonlóbb, annál kevésbé igaz. Hallatlanul differenciált a különbség kettejük között; kivált napjainkban. Néha leheletnyi, a tónus, egy hangsúly, csak a beállítás, egy lelki elmozdulás, egy helybenjáró mondat, amely elárulja. S. Weil szerint az igazság – lélekben való – szeretete alázatossá, elsőrendűvé teszi a művészetet, és „*megkülönbözteti minden más műtől s művészettől.*” Tarkovszkij ezt írja: „*A szépség révén kifejeződő igazság titokzatos értelmű: nem lehet s nem kell megfejtetni, sem pedig szavakkal megmagyarázni.*” Az igazságnak, a szeretetnek és az alkotásnak a legszorosabb köze van egymáshoz. Ez az egység szükségképpen művet hoz létre: életet vagy/és művet. Az igazság teremti a létezőket. Aki pedig szereti az igazságot, meg kell teremtenie a világot, a világát, anélkül, hogy „tudna”. Teremt, ez a tudása. S mivel a szeretet a tudás alatt s fölött van, igazán tudni is csak az tud, aki szeret.

*

Tarkovszkij nem provokál, csak érint, elindít, sugalmaz. Azokat a fölületeket érinti, amelyek alatt törvény lappang. Egymás mellé csúsztatva a fölületeket (képeket), a mélyben guruló vasgolyó robaját hallatja (Pilinszky). Egy dolog jelentőségét nem önmagával, hanem a környezetével hangsúlyozza. Így mellékesen alkalmazott környezetei is funda-

mentumok. Filozófiai súlyuk van a hétköznapi apokaliptika előérzetében. Ha szoba a környezet, akkor spalettákkal zárható ablakai vannak, az egyik nyitva, ezen fény zuhog be, a másik zárva, de a külső fénytől izzó részek földarabolják a sötétet. A hajópadlókon nincs szőnyeg, a túsarkok végítéleti szaporasággal kopognak, a férfiak cipőtálpai csúszkálva, csoszogva fenyegetnek. A házak lemart domboldalba, üres tengerparton, elhagyott templom mögé, kiselejtezett gyárba vagy kozmikus katedrálisba épülnek. A földön törmeléktől eliszaposodott vizek csillognak, azaz hogy szennyesen sötétlenek, de Boschi gömböcskéi s dobzsfödelek, hosszan lengő zsálya-füvek úszikálnak rajtuk. A gyáruvarokon elvezethetetlen esővizek ólmos eget tükröznek. A menekülés útját egy tó vágja el, oly hirtelen, mintha árvíz tört volna be. A tengerpart homokja kopáran hullámszik, a tengert csak sejteni lehet; köd ül mindenféle parton. Élünk ugyan, de letarolva. Félelem vízenyőszíti a tájat. Semmi harsogás, semmi vigasztaló nincs a messzeségben. A távolságok el vannak meszesedve. Az elevenek nyüzsgése nem látszik ide. A huszonnegyedik óra nagy költő-rendezőjével van dolgunk. Ő – aki „minden jelenetében kocszik, gurul, röppöl a kamerájával” (I. Bergman) – amikor dolgozik, ítéletet hoz. Nem tehet másképpen,

*

mivel „Minden valamirevaló művész, a zseni főként, rabja annak a tehetségnek, amelyet megadatott hordoznia. Tartozik vele Istennek, akitől kapta” – írja. A művész művével ítél, mi pedig vágyunk ítéletére. Nem nyakazásra, nem elutasításra, hanem ítéletre, a szónak épp elhárító, megelőző, már-már fölmentő, de tragikus értelmében, azaz igazságra vágyunk, mert el akarjuk kerülni a legrosszabbat. Megtisztulásra, megváltásra, szentségre vágyunk. Összhangtalan korunk elég gonosz és fáradt ahhoz, hogy ezt a vágyakozást komolyan vegye. Nyomorúságaink iránya mégis efelé mutat, mert nemcsak tiszta levegőre vágyunk, hanem tiszta gondolkodásra is. Nem híg konfidenciával akarunk táplálkozni. Művészet ürügyén, hanem szellemmel. Élni akarunk szellemileg is, nem elpusztulni. Tarkovszkij művészete azért éltet, messze túl a szerző halálán is, mert ennek a nagy művésznek szentség-ösztone van. „A művészetnek az erkölcsi fölzsabadulás élményét kell fölébresztenie az emberben” – írja. Ezért a jó művekben „az esztétikai kategória szükségképpen arányos az etikával” A jelentős művész nem moralista, éppen az nem, de nagyságának megfelelően mindenben morális. Tarkovszkij filmjében az a kisfiú, ki némaságával adja tudtunkra: nem kíván beszélni, amikor mindenki más fecseg. S hogy a rémülettől mindenki másnak torkára forr a szó, ő egyik lábát a másikon lóbázza megszólal. Tarkovszkij az a kisfiú, aki apja tanácsára beleássa a földbe s körülteglázza a halott fát, és locsolni kezdi. Locsolja és locsolja. A kamera végigmegy a sima, elszürkült fatörzsön, egészen a lilássárga fölso ágakig. Életnek semmi jele. Se rügy, se levél. *De a tenger*, mely idelátszik a fa mögött, egyre erőteljesebben csillog. A fény elvékonyítja a törzset, s ebben a fényárban hinni kezdjük; a fa előbb-utóbb kizöldül. És ő az a Stalker is, aki a kozmikus Szoba előtt, izgatottan a látomástól és a felelősségtől, arcunkba kiáltja: „Meg kell mondanom, hogy a küszöbön állunk... Ez életünk legfontosabb pillanata. Most (...) összpontosítanunk kell, és földélni egész eddigi életünket.”

Az idézetek helyei: A. Tarkovszkij: – *Die Versiegelte Zeit*, ULLSTEIN, 1985. , Láng István ford. : Figaro Magazin, 1986. okt. 25. , Victor Loupan; Láng I. ford. Seweryn Kusmierczyk: *A stalker, mint ikon*, Filmvilág, 1987. ; S. Papp Éva ford. , S. Weil: *Ami személyes és ami szent*, Bp. 1983; VIGILIA, Reisinger János összeállítása.

Hányadik elem?

(Magatartásváltozat)

Ma nemcsak az olvasói tudatból, a közgondolkozásból zuhan ki az irodalom. Az író maga is a teljes, mindenre kiterjedő civilizációs korszakváltás hajótöröttje. Asszimilálódva az önmagavesztésekhez elgyengül énjének az alkotó létben kiteljesíthető ereje.

Nincs felrázóbb, mint mikor eközben ilyen mondatokra bukkanunk: „Kezd feléledni életem eleme: az irodalom”.

Hol írják ezt le? Mikor írják le?

Mielőtt válaszolunk, lépünk vissza egy lépést. Ismerjük be, hogy minden irodalmi korszakfordulóhoz hozzátartozik a porladás. És nemcsak a szavak, a műfajok, a poetikák porladnak – a magatartások is. Mit kezdene a Mikes magatartásával Csokonai? A Berzsenyiével Petőfi? A Jókaiével Móricz? A Németh Lászlóéval Mészöly? De itt most másra gondolunk. Magának az irodalomnak a porladására. És kibillenésére a helyéről. Csakhogy nem társadalmi hatásában, nem is az olvasók szívében.

Az íróban magában. Ilyen idők járnak.

Aki az irodalomról mint élete elemének visszatéréséről beszél, nem művek születését jelzi, nem valamilyen új hullám érkezését. Ami történik: belül történik meg. Az a folyamatosság őriztetik, melyben az irodalom mint az élet *eleme* nevezhető meg.

Hol írják le ezt a mondatot? Mikor írják le? A balatonfüredi szívkörházban. Akkor, amikor az intenzív osztály után, injekciós fiolák pattanása, a lélegeztető gyakorlatok szünetében a lábadozó az első könyv után nyúl. És miközben (benne) újra hozzákapszolódik a szervezet működéséhez az irodalom.

A ma korszakváltásában sokfelé törik az esszé. Elnyújtott gnóma; önlátélet (tanácsalanságom, kétségbeesésem kibeszélése, elnyafogása), zsurnalisztika. Mindhárom lehet jó, fontos, jelentéktelen. Mindhárom még a mérvadó változatban is (akár) nélkülözheti, hogy benne az irodalom, az író életének *elemeként* kapcsolódjon szervezete működésébe. (Szórakoztató?, ám az ilyen kapcsolódás nemcsak az íróét, ez az, ami az irodalmat is, mint folytonosságot, kultúra- és létfolyamatot életben tartja.)

Nem tudom megállni, hogy ennek igazolására ne idézzek még egy (szép hosszú) mondatot Lengyel Balázs kórházi élményeiről szóló esszéjéből: „De ha már így történt, s élem az élendőket, például az örökös szédülést, hogy a tárgyak, a lerongyolódott házak, még az utcatáblák is inognak, hogy kötelező sétáim közben töprengennem kell, hol is vagyok, merre induljak tovább; ha tudatomat el is önti, egyformán önti el a belső és külső világ irrealitása (sem érzékelésemben, sem érzéseimben nem bízhatom); ez ellen a jellegzetes depresszió ellen – jól tudom – a versek, a költészet a leghatásosabb ellenszer.”

Nem egyszerűen a szakadatlan munkáról (a működésről) van szó, ama mindennapos tevékenységről: Németh László: gályapad, Kertész Imre: gályanapló, (szeretem ezeket a kétségbeesett, önironikus írói névütköztetéseket annak igazolására, hogy mennyire nem a különbségeink a fontosak, hanem a művek); még csak nem is arról van szó, amit Ottlik regényhőisével mond: „... a világhoz nem alkalmazkodni kell, hanem csinálni, nem újra-rendegetni, ami már megvan benne, hanem hozzáadni mindig.” Az az idő-tér koordi-

náta jelenik meg, amelynek centrumában az irodalom és a lét dimenziói *közösek*, miközben azt az űrt (lehetőséget?), amit az élet jelent, (az „illetékes”) ön maga és mások irodalommal való formálásával tölti ki.

Hogy lehet, hol lehet ezt megtanulni? Kell-e, lehet-e (egyáltalán) megtanulni?

Sosem találtam a magam számára mestereket. Különutamon mindig irigyeltem azokat, akik (bizony, mint lélegeztetőgépre) rákapcsolták magukat egy életmű példájára. Tudjuk, Lengyel Balázs a Babitséra. Mások is voltak-vannak így. De olyan fiatalon és életreszólóan, mint ő (és Ágnes) azt hiszem, a ma közöttünk járók közül senki. Az a belső szellemi-etikai célkereszt már több, mint fél évszázada pontosan rátartva. (Vettük-e észre már, hogy a század irodalmában ilyen monogám kapcsolatot csak Babitscsal alakítottak ki?)

Lengyel Balázs tízéves, mikor szülei az első Babits-kötetet megveszik. Kamaszéletét a Babits-versek hangulatában éli. Leginkább átszűrődik a szellemi felülállás, a makacs ellenállás. Nem a tartalom. Azt nem mindig érti. A „primer költészet tömény jelenléte.” Tizenhat évesen fizet elő a Nyugatra. (A *Nyugat*ban, Babits elővezetésében ismeri meg Illyést, *A puszták népét*, *a Petőfit*.) Babits után címmel indítja negyvenhatban az *Újholdat*.

Két összeláncoló esemény: az egyiket egy *fogalomalkotás* fejezi ki, a másikat a *sors*. Attól, hogy a Babits-mentalitásra, a Babits-életműre „kitalálja” (bizonyára Ágnessel) a felelősséget meghatározást, nem választható el, hogy oly sokáig hallgatnia kell, és negyedszázadig visszavonul, amiért vállalja ezt a felelősségtant. Az a tízévesen megismert „Babits-kötet sokba kerülhetett. Vagy nekünk akkor sokba. Szegény apám nem tudhatta, hogy később, jóval az ő halála után, nekem még sokkal többbe lesz, a fél írói pályámba kerül.”

Ennek a „beidézésnek” itt kizárólag az a szerepe, hogy az esztétikai érték fogalmán egy pillanattig elmerengjünk. Valójában a dolog túlságosan egyszerű: az irodalom és esztétikai érték ekvivalens. Ahol a kettő elválik, ott nemcsak az utóbbi hiányzik. De más ezt tudni és más ehhez, mint a mágneshez tapadva leélni egy életet. Ezt nem lehet másképp, csak akkor, ha az irodalom a *létezés elemévé* szervül. (A belső pillantás célra tart. Nem mozdul el a célkereszt.)

Sajnos, az ilyen állapot sokaknál görcsösséggel is jár. (A vállizmok, a csukló, az ujjak...) Lengyel Balázs a legtöbbször elkerüli ezt a görcsösséget. Rá senki sem mondhatja, hogy ahol értéket lát, arra nem mutat rá, legfeljebb azt, hogy nem minden értéket ő talál meg. (Osvát is, mások is a más ideált vallók közül, mentek el értékek mellett. József Attilát Babits és Németh László „együtt” nem fedezték fel.) De: Ady, József Attila, Móricz, Ottlik, Pilinszky követői számára az (adott) Mester mellett mindig voltak mások. A Babits-szenvedély alig bír el más vonzódásokat. Miért?

Figyelmet érdemel egy folyamat: az értéknek az életbe való beépülése mint az irodalom lételemmé szervülésének kísérőjelensége. Ez a hatás úgy nő, mint a korallsziget. Más, több, mint a művekhez való viszony. Magatartás, ami az értéket bevonja a mentalitást kialakító hatások közé. Emlékekkel pontosítok. Egy levéllel, Lengyel Balázs talán már régen megfeledezett róla. A levél különben megismerkedésünk dokumentuma.

Támadások, megbélyegzések, árulások, elhallgattatás, letartóztatás, negyedszázados várakozás egy kötetre, ennyi nemcsak a begubódzáshoz, megkeseredéshez elég, akár a világggyűlölethez is. A megalázás ilyen *arzen-töménységű adagolásától akár kormérgezést* is lehet kapni. Nem találkoztunk még egymással, amikor húsz éve elküldtem neki egyik korai prózakötetemet.

Akkoriban jelent meg annyi esztendő után a *Hagyomány és kísérlet*, ötvennégy évesen a második kötete. Hosszabb, és rögtön baráti választlevelet írt. A sűrítés kedvéért kivonatolom az elismerésbe csomagolt („Mindezzel nem azt mondom, hogy nem csinálod íróilag is kiválóan, amit csinálsz”) bírálatát: letehetetlen, de csaknem kellemetlen olvasmány; ami

szörnyűséget, piszkot, borzaalmat korunk felmutat, azt te összegereblyézted; az olvasó mérgezést kap közben, *kormérgezést*; bűn-börtön-megtorlás *arzén-töménységű* adagolása...

Igy jött át, ilyen, a világról alkotott, az élet szépségeit védő érzülettel az elhallgattatáson. Csak azt ne gondoljuk, hogy a begubódzó, a hívő, a valóság tényeivel szemben az érzékét elvesztő ember érzülete ez. Azt hiszem, összefügg a Babits-élménnyel. Azzal a kikezddhetetlen mentalitással, amely a metafizikai áhítat és a mindennapos léttipródás (elérhetetlen) szintézisét egy mélyebb értékrend őrzésében-gazdagításában próbálja megtalálni.

Az érték mint hatalom? Szép, keserves, önironikus paradoxon ez értéket herdáló-megtipró civilizációnkban. Különös, sokfényű hatalom. Miközben vereség, *mégis* a vereség túlélésének kapaszkodója. Az önmegőrzés *formája* a történelmi, a metafizikai presbén. Lengyel Balázs számára a hallgatás is ezért lehetett megszólalás. Az *elem* működése a szervezetben. *Ezzel* a némasággal át lehetett jutni a csöndön. Különösképpen illő lenne elgondolkozni az ilyen túlélési formán a magyar írástudóknak egy olyan nemzet tagjaiként, amelynek örökösen túlélni kellett és kell, és nem mondható el, hogy közben a legtöbbek számára elkerülhetők lettek volna a roncsolódások, bukások különböző fokozatai.

De hogy lehet az ilyen magatartást megőrizni? Annak a számára, akinek valami (akár az irodalom) erkölcsi lételeme, ez a kérdés végigkíséri az életét. Van azonban ebben a metafizikai tágasságban egy bejárható és anyagszerűségében jól körülírható *színtér*, mint ahogy van az életkalandban megszerezhető etikai edzettségnek is egy sajátos *színe*. Attól, ami most következik, meglepődhetnek a politizáló írók is, a politikát megvető írók is. Ugyanis a sajátos színtér, a sajátos szín: társadalmi.

Lengyel Balázs tizenkilenc évesen húzza magához a közélet. Egyik szervezője a Márciusi Frontnak, egyik szereplője a harmincas-negyvenes évek fordulóján kialakuló szellemi ellenállásnak. Móricz Zsigmond, Szabó Zoltán körül inaskodik. Le nem közölt cikkben kéri Németh Lászlót (aki éppen elhallgatni kíván), hogy dolgozzon tovább. A nemzeti kultúra és a parasztság kapcsolatáról cikkezik. Mint később elmondja, ebben a politikai fellépésében húszévesen ő a reformkori írók magatartását kívánta követni.

Lehetne mondani: a tavalyi hó... A dolog nem ilyen egyszerű. Az ifjúság szenvedélyeit lehet megőrizni. Lehet megtagadni. Lengyel Balázs egyik utat sem választotta. Abban, ahogy „elirtózik” (az ő kemény, pontos szava) egy olyan írói magatartástól, amely teljesen rákapcsolja magát a politika áramára, abban, ahogy nem megőriz vagy megtagad, hanem okul, ő valójában az értékeremtéssel szelektáló meghaladást választja. Az ilyen metamorfózishoz elengedhetetlen az edzőpálya kipróbálása. A járatosság. Nem egyszerűen az a kérdés, hogy az író, mint művek alkotóját teszi tönkre, ha a politikát *élethelemként* csúsztatja az irodalom helyére. Ennyit azért illik tudni, ez elemi magatartás-lecke. Aki már ezen a vizsgán elbukik, az megérdemli, hogy folyamatosan rászédjék, hiszen önmagát ámfította el. A kérdés az, hogyan őrizhető meg a politikai-társadalmi-nemzeti kérdések iránti nyitottság (annak a számára, akinek ez alkatában van) úgy, hogy az írói integritás ne sérüljön. Nézzük a L. B.-változatot.

Sohasem történik hivatkozás népre, nemzetre, magyarságra mint valamire, valakikre, aki-akik általunk vannak képviselve. Viszont folyamatos a törekvés a képviselt értékeknek mint a magyarságnak szóló értékeknek a felajánlására. Gazdagodás-gazdagítás mint a nemzetépítés hiteles formája. Ezen a tőzsdén egy mentalitás jegyezhető; itt nem vásárolható hatalom, önfelmentés, önsajnálát. Viszont megközelítettek, elemzettek a nemzeti traumák, az önépítés útjai, a közös értékek. Ebben a nemzetképviseletben hozám legközelebb az értékherdálás fölött érzett keserűség áll.

1944. március 19-én Lengyel Balázs a Muraközben katonáskodik. Mikor híre jön a német bevonulásnak, az egyik főhadnagy fölállítja a gépfegyvereket a németekkel szemben. Aztán jön egy telefon, és a németek ott is bevonulnak. Másnap hajnalban Pestre jön,

délután már Radnóti Miklós lakásán van. Hamis iratokat kínál neki, ha már búvóhelyet nem tud kínálni. Radnóti elutasítja. „Nézd – mondta –, ha különös is, nekem az egészben a magyarság sorsa fáj a legjobban. Egy puskalövés nélkül! Mi lesz ebből az országból?”

Ebben a keserűségben számomra ott van a sok más, megelőző és elkövetkező történelmi fordulat eseményeiben tanúsított magatartások fölötti keserűség. Azt hiszem, Lengyel Balázs is ismeri ezt a fájdalmat. Ez a keserűség „irtóztatta el” a közvetlen politizálástól, ez a fájdalom égett benne a hallgatása idején, ebben szilárdult énjének elemévé – mint az értékkutatás romolhatatlan keresőlámpása – az irodalom.

Megkockáztatom: ez a keserűség (Zrínyitől) végigkíséri a magyar gondolkodás, a magyar kultúra legjobbait, Ady komország-metaforájáig, a József Attila-i semmi ágáig, Illyés zsarnokság-léthelyzetéig, amelyben úgy vagyunk benne, hogy magunk is benne vagyunk a létrehozásában.

Majd ha a közgondolkodásba mint sokak mentalitását meghatározó meggyőződés beleégeti magát ez a hiány, akkor lesz valamelyest ép kortudatunk. Addig elvitatkozhathatunk mindenfélén...

Aki nem akar a harmad-negyedrangú perpatvarok mélyén fuldokolni, megőrzi magában ezt a fájdalmat, kutatja kifejezésére a szavakat. Ki ne ismerné az ilyen kutatás közérzetét. Lengyel Balázs leírja, hogy három hónapig keresett egy fiatalon olvasott Márai írást egyetlen mondat kedvéért. „Végigforgattam a legnagyobb könyvtárakban rejtve tartott Márai-könyveket, zugokban, ahová az átlagolvasónak tilos a behatolás, és nem találta meg.” Miért kereste? Mert beszélni akart valamiről, kapcsolódni akart valamihez, amit tizenkilenc évesen olvasott 1938-ban. És miről akart beszélni? A művészetről mint a lét eleméről, arról (amiről Márai írt), hogy mi minden történt a világban, miközben (például) *Holbein* festett, és úgy festett, hogy azt festette, amit.

Nem tudom, hányadik elemként volna besorolható az irodalom az elemek táblázatán. De – ha már Lengyel Balázs belekeverte, azzal, ahogy *kereste* azt a mondatot, közös töprengéseinkbe Holbeint – hetekig kerestem magam is egy idevágó mondatot. Tudjuk, Holbein, mikor Baseltől menni kellett, Erasmustól kapott ajánló levelet. A Morus Tamáshoz írt levélben ez állt: „A művészetek fáznak minálunk.”

Ha van egy cseppnyi hitele egy olyan töprengésnek, amely eddig a mondatig elvezetett, akkor talán kiderül, hogy nem valamiféle (közös írói) önsajnálataból írom le ezt a hetekig keresett mondatot. Ellenkezőleg. Idézzük föl magunkban a „hideg időkben” készült képeket. Mindegyik olyan, akárcsak valamelyik a százegynéhány elem közül.

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 4.

*Novellaállapotok**(Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1980–1988. A szabadság szomorúsága)*

Miroslav Krleža

1917-ben *Magyar királyi honvédnovella* címmel bocsátott közre egy majdnem kisregény terjedelmű elbeszélést. Mészöly Miklós több mint hat évtizeddel később, 1979-ben írja meg a maga *Magyar novelláját*. Grendel László *Csehszlovákiai magyar novellát* publikál a nyolcvanas években. E három egymástól időben-térben meglehetősen távoli elbeszélőszöveg és intenció kiindulópontul szolgálhat nem valamiféle erőltetett párhuzamok megvonására, hanem annak a kérdésnek fölvetésére, vajon hogyan is alakult e prózaforma az elmúlt időszakban, s mik lehetnének azok a meghatározó jegyek, melyek sajátosan „magyarként”, illetve „csehszlovákiai magyarként” jellemezhetik, szemben a térség egyéb nemzeteinek novellisztikájával. Minthogy a csehszlovákiai magyar elbeszélők antológiája áll előttünk, elsősorban arra keressük a választ, miben körvonalazódnak e régió prózai alapkérdései, milyen szemlélet-, ízlés- és érzelélmód alakítja a műfajt a nyolcvanas években. Fazekas József és Tóth Károly, a kötet összeállítói, föltételezhetően hiteles keresztmetszet igényével bocsátották közre a tíz elbeszélő szövegeit. Nemzedéki szempontokat nem alkalmazva állt össze a gyűjtemény, az idősebb és a legfiatalabb prózaírók harminc írása műfajilag is változatos, a hagyományos elbeszéléstől a mind gyakrabban fölbukkanó rövidtörténetig, pillanatképig, helyzetrajzig, prózai „szövegig” terjed a skála. Ebben a változatosságban mégis úgy érezzük, a konzervatívabb törekvések, az elbeszélői világ, ábrázolás hagyományelvű mozzanatai az uralkodóak, elterjedtebbek, és nem a formálást új konstellációba állító érzékenység, a szöveg- és nyelvalakítást merészebben kezelő magatartás.

Mészöly Miklós *Magyar novellája* antológiaszerű példája az érintett formaújító szenzibilitásnak, s nem az ő művében ritka jelenség, hanem a mai magyar irodalom összefüggérendszerében, mely feltűnően lassú lépésekkel halad előre a kispróza formákban kifejeződő új szemléletmód artikulálásában. Mészöly különös módon nem az epikum, az epikus jellegű közlés és bemutatás leépítésével kísérletezik, mint a korszak sok jelentős művésze, hanem éppen egy hallatlanul gazdag és intenzív epikus panoráma, térben, időben, tudatban és eseményekben roppant merészen pásztázó gyakorlat megteremtésében. Ha azt kérdezzük, mitől „novella” a szöveg, nehezebb választ adnunk, mintha az a kérdés, mitől „magyar”. A két mozzanat mégis elválaszthatatlan, hisz az elbeszélői tekintet keresztül-kasul szeli a történelmi Magyarországot, Bácskától a Felvidékig, hol az első, hol a második világháború idejében jár, a családtörténet(ek) fragmentumai pedig korántsem novellányi, hanem regénynyi anyagot sűríteneek. Erre a tömény telítettségre, ugyanakkor pedig ritkás-szemcsés szövegfelületre, asszociatív szerkesztésmódra aligha akad példa jelenkori irodalmunkban.

A *Csehszlovákiai magyar novella* nem kíván egy ilyen rétegezett sorspanorámát felmutatni: fölépítésében igen közel áll a klasszikus, előrehaladó, bonyodalmakkal, fordulatokkal kibontakozó novellához. A történet, melyet Grendel Lajos reprezentatívnak érzett a kisebbségi írói sorshelyzet kifejezésére, s amely a címbeli „jelzőket” értelmezi, egy elfeledett, lehetetlenné tett, a közlés lehetőségétől megfosztott és egzisztenciájában peremre kényszerített valamikori költő élethelyzeteit idézi. Abban a pillanatban veszik nyoma az egyetlen tanú-

nak is, amikor a kései, fiatal utód tudomást szerez a költőről, és művének föltárására vállalkozik. A példázattá, legendává transzponált sors értelmezésében az az egymásra utaltság vezérli az elbeszélőt, melyet a két novellahős, az íróelőd és a következő nemzedék képviselője között fölismer. Már-már a borgesi alaphelyzeteket idézi a művészi üzenet átöröklhetőségének, utak, idők egymásbajátszásának kérdéseit fölvető novella. „Ez a föld az elszalasztott lehetőségek földje, gondolta keserűen. Csak itt eshet meg olyasmi, hogy van egy nagy költő, aki nem látja értelmét, hogy a verseit kiadják, csak itt eshet meg, hogy ezt a nagy költőt le lehessen tagadni, majd el lehessen felejteni...”

Grendel Lajos rövidprózája érintkezik a legközvetlenebbül azokkal a törekvésekkel, melyek a jelenkori elbeszélést különösen a Borges nyomában járókat izgatják. A művészetnek, művészlétnek a kérdései mellett a kötetben szereplő, illetve a *Bőröndök tartalmából* ismert írások alapján ezek az azonosságprobléma, a személyiség, az öntudat, az én-tudat kétségei, a „kívülről látom magamat” kételyei, az elbizonytalanodó, önmagától eltávolodó, elidegenedő személyiség problémái (*Szemérmes beszámoló egy álom közepéről*, *A unokatestvér*, *A szabadság szomorúsága*). Az utóbbi, címadó szöveg Grendel egyik kedvelt eljárásával, a keretmegoldással él, ez vezeti be egyébként az álomelbeszélést is: a vonaton utazók a helyszín, a Vág völgyének mondait, vallomásra emlékeztető emlékeket idézve lépnek túl az időtérbeli szituáció terén. Egy nehezen megfeythető képzelgés, hallucináció megállapítása után következik az elbeszélő metaprózai, magára a történetírára vonatkozó reflexiója. A fura élmény berekesztéseként tesz említést „a történet lekerekítésének” problémájáról. A poétikai kommentárok gyakori tematikus elemei a jelenkori prózai szövegnek. Vajkai Miklós, az antológia egyik fiatalabb szerzője, *A novella tartalma* címmel publikál elbeszélést. A szöveg játék a képzelettel, a fikcióval, a tények és az imagináció érintkezési sávjain születő novella-elképzeléssel. Tárggyá válik maga a szövegalkotás, az íróval egy térben lélegzik az általa teremtetett hős is, mindketten pedig fiktív alakjai a tényleges szövegnek. Az irodalom az irodalmon belülre került, a fikció kilépett a tények világába. Ezzel a „kiszámíthatatlan” gesztussal helyeződik át a kettőt elválasztó válaszmegszgye egy olyan térségbe, melyben elmosódnak körvonalai és megszűnnek hagyományosan érvényes kettősségeik.

Hogya Györgyöt ugyancsak a metafikciós lehetőségek foglalkoztatják. A *pillanat keresztmetszete* és *Új novella* című írásaiban lezser mozdulatokkal idézi föl az elbeszélés folyamatát megelőző állapotot, melyben még mintha eldöntetlen lenne, hogyan is fog alakulni a történet és annak elbeszélése. Különösen az utóbbiban erős a benyomás, hogy a forma itt voltaképpen a prózacommentár és nem maga a próza. Anélkül, hogy kétségbevonnánk ennek az áttörésnek, átlényegülésnek a jogosságát, nem tűnik elég meggyőzőnek az ív, melyet az *Új novella* kirajzol. A szerzőnek föltételezhetően a *Metszéspont* című, 1989-es kötete itt olvasható darabjai közül azok a rövidtörténetek felelnek meg inkább, melyek, mint az *Árnyak temploma*, az *Álarcok kora*, *A dolgok mellett* úgy maradnak történetközben, hogy azt merész, irracionális vagy fantasztikus elemekkel szövik át. Az első kettő rendhagyó alakjai, a magát De Brosses-nak képzelő elmegyógyintézeti ápoló, vagy a süketnémaságot külön szórakozással társító Aurél, gazdaságosan szerkesztett eseménysorok szereplői. Aurél „Olyan helyet talált a kávéházban, ahonnan a fali tükrök segítségével mindenkit láthatott, ez ugyanis elengedhetetlen volt ahhoz, hogy az ajkáról olvassa le az emberek mondatait.” Ezeket az alkalmakat használja ki értesítéseinek megszerzésére, melyeket aztán megfelelő helyre továbbít. Mindennapjainak állandósult ritmusából egy álarcos csoport váratlan otthoni látogatása zökkenti ki. Állítólag álmában megszólal, ami önmagában nem lenne lélektanilag vagy testileg valótlán, ha nem társulna esetében egy önleleplező fölismeréssel. A rádöbbenést, hogy lényének két része van s hogy ezek egymással szembe fordítottak, megrázó büntetésként éli át. Az álarc és az alakkettőzés mozzanata a kötet elbeszélőinek már érintett affinitását bizonyítja a rendhagyó lelkiállapotok és személyiségproblémák iránt. Ez a vonás kifejezettebb, mint a magyarországi elbeszélőirodalomban, ahol igen ritkán észlelünk fogékonyságot az irreali-

tás, a fantasztikum iránt. Ilyen elemet rejt *A dolgok mellett* című rövidtörténet is, ugyanis egy olyan festővel való találkozást beszél el, aki számtalanszor ábrázol újra és újra egyetlen női arcot, amely valaha megbűvölte. Az első személyű elbeszélőt ugyanakkor ennek a sorsnak a hihetlensége és a hihetlenségükkel ható sorsok szövevényes hálózata ragadja magával. Hogy György pontos nyelvet és prózaformát talált a maga számára. A jelek szerint első kötete után nem árt figyelemmel kísérni tevékenységét.

A kötet legfiatalabb szerzőjének, Talamon Alfonznak ugyancsak egy kötete jelent meg eddig. Az antológia kötetének címadó novellája, *A képzelet szertartásai* mellett még két szövegét tartalmazza. E cím pontos jelzője az elbeszélői alkatnak. Egyelőre nem is prózájának kiérleltsége az, ami jellegzetesnek tűnik, hanem nyelvi imaginációja, a nyelvi alakítás árnyalatai, hajlítása, fölszabadítása, mondat- és szövegszerkesztésének egyedisége. *A nap, amelyen ledőlt az első kiszáradt eperfa* különös fantasztikus elbeszélői kísérlet. Két alak egymásra vetítése áll a középpontban, az idegené és a feszületre szegezetté. Eleinte úgy sejtjük, csupán arról van szó, hogy az elbeszélő hasonlóságot fedezett föl a megfeszített Megváltó falubeli szobra és a között a férfi között, akiről mindenféle titokzatos híresztelések terjedtek a falubeliek között. A misztikus fordulatokkal, váratlan eseményekkel előre mozgó történet azonban tényszerűen elbeszéli, hogyan feszítette meg saját magát az idegen, aki annak idején újjávarázsolta a templomi kegytárgyakat, és maradandó értékű oltárt készített. A következő szakaszban tudatosodik az olvasóban, hogy a személyes beszámoló, az első személyben elmondott vallomás a megfeszítés eseményéről eleve valótlán, hisz ugyanannak az elbeszélőnek a hangját halljuk e 16. századi legendáról, mint aki a jelenkori turistalátogatókról beszámol. Az értelemszerű közelítésben sokkal hihetőbb, hogy a feszülettel kapcsolatos legendára rávetül e különös művész sorstörténete, így módon tehát nem is alakkettőzés, hanem alakegyesítés játszódik le. Az interpretáló figyelme oda-vissza ingázik a jelekkel, jelenésekkel zsúfolt történetben. „Nem hiszem, hogy rajtam kívül valaki is ismerné az összefüggést a lyukas tetejű, csonka tornyú templom és a feszület között, és abban már egészen bizonyos vagyok, hogy az összefüggés értelmét senki sem tudja megfejteni.” Szokatlanul biztos e hangütés, holott egymást kizáró kijelentések sorjáznak arról, hogy az elbeszélő valójában nem ismerte e titokzatos idegent, másutt pedig személyes élményként beszél külsejéről, viselkedéséről. E helyeken azt föltételezzük, hogy az elbeszélői képzelet önállósítja és függetleníti a feszülettől a megfeszítettet, s azonosítja a legendabeli művésszel.

Hogy különös érdeklődéssel fordulunk a kötetbeli szövegek misztikus, legendás és fantasztikus elemei felé, két okkal magyarázható. Egyfelől ez a korszerű prózairodalomban oly gazdag réteg kiaknázatlan a magyar elbeszélésben, másfelől a körülmények folytán egy nem eléggé ismert „vidék” hangjára figyelünk jelen esetben, melynek hagyománya, képzeletvilága, misztériumai eredetiséget kölcsönöznek a jelenkori elbeszélői világoknak. A két szempont csak egymástól elválaszthatatlanul érvényesülhet, ugyanis szemléletünkkel ellentétben állna bármiféle olyan sajátosságok jelentőségének hangsúlyozása, melyeknek folytán önmagukban, csak a hely szellemének megidézése folytán eleve értékteremtő mozzanatokként értelmezhetnénk őket. Ettől egyértelműen nagyobb jelentőséget tulajdonítunk mindannak, ami a magyar próza összképét korrigálja, kiegészíti jellegzetes értékekkel, jegyekkel, mint amilyen például a fantasztikus elem, amelynek összehasonlíthatatlanul nagyobb tere van a mai szerb vagy a horvát irodalomban, mint a magyarban. Megközelítőleg olyan szerepet tölt be Danilo Kiš, Mirko Kovač, Filip David, David Albahari s a tőlük fiatalabb horvát elbeszélőknél, mint a groteszk látásmód a cseh és szlovák művészeknél. Ez a hangnem Kosztolányit és Örkényt követően csak jó idő után merült föl ismét Esterházynál, valamint még néhány fiatalabb magyar elbeszélőnél, ám ugyanúgy nem képezi az uralkodó látásmódok és kifejezésformák egyikét, mint a fikciót és a tényszerűséget szabadon egymásba íveltető érzékenység.

A szabadság szomorúsága egyik legemlékezetesebb darabja Gál Sándor *Ítéletidő* (Balla-

da *Negyvenhat Teléről, a Vonatról és az Állomásról*) című elbeszélése. Két formai elem idézi közvetlenül is a balladát a szövegben: verses és prózai darabok váltakoznak a szerkezetben, a hangvétel is jellegzetesen balladát idéző, és a különös lírai nyelvi ritmus az elbeszélőszöveg egészének elrendezésében, a szintaxis alakításában is kivételes szerepet tölt be. A kitelepítés mint századunk történelmének egyik legbotrányosabb eseménye nemcsak Gál Sándor szövegének tárgya, hanem gyakran visszatérő motívuma a kötet elbeszéléseinek. Az idősebb elbeszélőnemzedék emlékezetébe bevéssző tragédia hol közvetlenül, hol háttérmozzanatként nyomja rá bélyegét igen sok sorshelyzetre, történetre, egyéni tragédiára. Legárnyaltabban az *Ítéletidőben* merül fel, ebben a többbepízódos, több helyzetet magába foglaló elbeszélésben. Félelmetes a bevezető történetfragmentum jelképesége. A szétlőtt templom tornyának látomásszerű leomlása, a harangozó kétségbeesett sietsége, hogy még az éjszaka sötétjében megbizonyosodjon arról, épen maradt-e az utolsó meglévő kisharang, a közlés zaklatott lüktetése, a halmozások, felsorolások, szövegszerkezetek igen erőteljes egységgé szerveződnek. Mintha az elbeszéléstárgy súlyossága külön teherként nehezedne a közlésre s arra késztetné a szerzőt, fokozza a nyelv teherbírását.

Duba Gyula *Látogatók és Kiárusítás délelőtt* című elbeszélései sem függetleníthetők a háborút követő változásoktól. „Majd hatalmas méretekben megindultak a közép-európai látogatók. Egymás felé indultak egyének és népek, családok és magányos lelkek, életre vágyók és halni készülők. Újkori népvándorlás kezdődött.” A röviddel később kezdődő beszolgáltatások, szövetkezetesítés a helyben maradók sorsát még egyszer megpecsételte. Duba Gyula annak ellenére, hogy szövegeit túlírtaknak érezzük, ahol a részletezés az összefogottság, a felvillantásra redukáltság tömény hatását csökkenti, jellegzetes alakokat formál. E hagyományos epikai mozzanat vitathatatlanul továbbra is erős benyomást vált ki. Az öreg ószeres és Bálint figurája az alakteremtés konvenciója ellenére külön adott helyzetsoron, bevéssződik az emlékezetbe.

Az említettekén kívül még Dobos Lászlót, Fülöp Antalt, Mács Józsefet és Rácz Olivért mutatja be az antológia. Ha összegezni kívánnánk benyomásainkat a kötetről, mindekelőtt azt kellene megállapítanunk, hogy a harminc írás szemléletileg, alaptörévéseit tekintve kifejezetten széttartó irányokat követ, s akár egy-egy szerzőnél is nehéz az egyetlen központi vonás kijelölése. A jelek szerint a válogatók a nyolcvanas évek termését módosítások nélkül kívánták az olvasó elé bocsátani. Lehet, hogy felesleges is bármiféle homogenitás említése, noha az anyagnak egy határozott elképzeléssel való párosítása, annak alárendelése egy pontosabban körvonalazott koncepciónak, feltételezhetően hozzájárult volna az egyenetlenségek, értékbeli különbségek kiküszöböléséhez. Továbbra sem vonjuk kétségbe, hogy *A szabadság szomorúsága* eleget tesz az évtized prózai bemutatásának, s azok számára, akik a csehszlovákiai magyar irodalmat nem követhetjük folyamatosan, igen sok új információt és élményt tartalmaz.

Visszatérve a fentebb említett problémához, hogyan alakul a magyar rövidpróza a jelenkorban, több hiányérzetről kell említést tennünk. Történeti távlatból közelítve a kérdéshez, egyértelmű lehet az észrevétel, hogy megközelítőleg sincs olyan jelentősége az ezredfordulón, mint volt a századfordulón. A környező irodalmakhoz viszonyítva nemcsak sokkal kevésbé árnyalt, kevésbé változatos, hanem általánosságban véve meglehetősen konzervatív is. E vonása poétikai, formai és szemléletbeli, affinitásbeli mozzanatokkal támasztható alá. Olyan határozott új irányvételt, mint amelyet a fáradhatatlanul új vállalkozásokba kezdő Mészöly Miklós hozott a mai magyar prózába, kevesen képviselnek. A nagy események, s ez külön jelentőségű irodalmunkban, a regényben játszódtak le. Esterházy Péter és Nádas Péter nagyepikája eddig ismeretlen területeket hódított meg. Míg két, két és fél évtizeddel korábban a kisregény volt az újrakezdés terepe az igen hosszú pangás után, a múlt évtizedet a nagyregény határozta meg. És alapvető tévedés lenne bármiféle rangsor feltételezése ebben az észrevételben, ugyanis irodalmak sora példázhatja (ilyen egyébként a magyar századforduló is), hogy a rövidpróza, a novella,

sőt a rövidtörténet is egész korszakok uralkodó művészi formája lehet. Különös és nehezen magyarázható a jelenség, miért nem érzi a jelenkori elbeszélő a kisformák kihívását, nemcsak amiért világszerte elterjedté vált a minimalizmus, hanem amiért a posztmodern szemléletben külön jelentősége van a töredékességnek, a szervetlenségnek. Egy gyökerestől felrázott szintaxis és prózapoétika helyett a legnehézkesebb és legszabályosabb mondatszerkesztés dominál, mely mögött egy ennek megfelelő világ- és prózaszemlélet áll. Ha a századvegről, századelőről pontos képet kívánunk szerezni, elegendő egy sor elbeszéléskötet elolvasása. Vajon hogyan fogják a mai gyűjtemények és prózakötetek tükrözni e mostani világ képét, ha mindabból, ami válságként és változásként sorsszerűen meghatározza, semmit sem észlel és rögzít az elbeszélő? Félő, hogy mentálisbeli problémák állnak ennek hátterében, az a lassúság, mely akadályozza az éppen történülőnek az észlelését és reflektálását. Pedig akár kinn, akár benn, történülés van bőven. *A szabadság szomorúsága* alapján inkább eme benti folyamatokról alkothatunk magunknak képet, míg mindaz, ami történelmi szomorúságként rakódott le a felvidéki magyar irodalomban, inkább csak történeti perspektívából rajzolódik ki, a múlt eseményeiként válik a megformálás elemévé, míg az elmúlt fél évszázad alig hagy nyomot az elbeszélésben. Nem kétséges, hogy akár a történelemhez, akár a képzelethez fordulás igen gyakran kortűnet, olyan jelzés, mely szorongást vált ki. Jó lenne, ha a „magyar novella”, ami egyben azt jelenti, hogy a „csehszlovákiai magyar novella” s a többi is, egyértelműbb lenne annak a közérzetnek a kifejezésében és vállalásában, mely a jelenkort jellemzi. Ez változtathatna azon az összképen is, mely a műfaji szenzibilitás anakronizmusa-ként a mai novellaállapotokat befolyásolja. (*Madách*, 1990)

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

EGYSZEMÉLYES GLÓBUSZOK

*M. Csepécz Szilvia: Történesek küszöbén;
Ravasz József: Idegen kézműves; Hogya György: Metszéspont*

Az 1948 utáni felvidéki magyar irodalomnak több, jelentős megújulást hozó forduló-pontját ismerjük, amelyek alkorszakokra tagolják a „harmadvirágzásnak” nevezett második világháború utáni nemzetiségi irodalmat. E joggal számon tartott korszakhatárok csaknem mindegyike valamilyen kultúrpolitikai döntés közvetlen következménye volt – kettőt kivéve. Az 1960-as évek második felében először a lírában, majd néhány esztendő-s lemaradással a novellisztikában hozott egészen újat az ún. „Vetés-nemzedék”, amelynek tagjai tudatosan szakítottak a korábbi korszak költészetének politikai-társadalmi elkötelezettségével, közösségi-nemzetiségi vétetésével, s a lírai szubjektumot állították versviláguk középpontjába; továbbá életérzésük hiteles leképezésére törekedve a lírai realizmus hagyománykeretétől messzire rugaszkodtak. A második „politikamentes” nemzedéki föllépés az 1980-as évek elején történt, az „iródiás” alkotócsoport jelentkezésével, akiknek nevezetessé vált bemutatkozó antológiája a *Próbaút* (1986) volt. Azóta sorra-

rendre jelennek meg a szerveződése idején is meglehetősen laza csoportosulás tagjainak önálló kötetei a pozsonyi Madách Kiadó fiatalok szárnypróbálgatásait segítő Főnix-füzetek sorozatában. Mivel az „iródiások” alkatukat, valóságsszemléletüket, stílusesszémenyeiket, tehetségüket tekintve csakugyan heterogén közösséget alkottak, lehetetlen vállalkozás volna röviden számba venni a valamennyiükre jellemző általánosítható jegyeket. Célszerűbb inkább bemutatni közülük néhányat, ezúttal két költőt és egy novellistát.

M. Csepécz Szilvia a nemzedék talán legfiatalabb lírikusa (1965-ben született) és a szó eredeti jelentésében pályakezdő. Mégsem üde „hamvasságával” hívja föl magára a figyelmet, hanem két látszólagos szélsőség egyeztetésére való képességével. Versvilágát együtt jellemzi a helykeresés, az eligazodás vágya, a kötődések megfogalmazásának tiszta szándéka, ugyanakkor csaknem minden darabja ars-poetica-gyanús, tehát olykor határozott, olykor vallomásos hangú állásfoglalás. Mindazonáltal ez az ellentmondás csakugyan látszólagos, hiszen a költőnek eredendő joga, hogy lírai meghatározások formájában jelölje ki a maga helyét a világban. Sőt, nem hogy ellentmondás nincs a gondolkodói-magánérdekű pozíciókijelölés és a költői hitvallás megfogalmazása között, egyenesen kölcsönhatásban állnak: szubjektum és univerzum kölcsönviszonylatát határozzák meg. Ez pedig mélységi dimenziót, perspektivikus gondolati háttérrel ad érzékeny költészetének, miként a kötetnyitó versben is írja: „lassan magamba gyűjteném / az összes szabad irányt.” Azután mintha ráeszmélne lehetősége korlátaira, és egyetlen pontra szűkíti programját: „egyetlen lépést vállalva csupán / úgy lehet / hazaérnék” (*A lépés*). A lírai szubjektumnak szándékoltan szűkre szabott élettere és a lírai-intellektuális gondolat kiterjedtségének tág horizontja így jelenik meg egyszerre legjava verseiben. Ez a képtelenség persze nem új motívum a felvidéki magyar lírában – leglátványosabban talán Veres Jánosnál érzékelhető – de az új nemzedék költői közül mégis M. Csepécz Szilvia művében van jelen meglepő erővel, például így: „Nem leszek mérhetetlen / magammal rendezem be / az összes dimenziót” (*Lakott világ*). A szélsőségek egyeztetése, a felületi ellentmondások összesimítása azonban csak versburok, látvány. A lényeg: nem a lélekkel betölthető tér kiterjedése számít, hanem a szándék intenzitása, az az akaraterő, amellyel birtokba vehetővé válhat az egyszemélyes glóbusz. Ilyenformán az akarati tényezőre helyeződik a hangsúly, már-már a kitárulkozón megváltó szándék mentében: „én étlén is / visszaverődni akarok / ott lenni minden lakatlan arcon” (*A bolond*).

Fontos tudni, mit gondol a költő magáról a költészetéről. Nemes Nagy Ágneshez írott versében ezt olvassuk: „De nemcsak szép / voltaképpen mást is jelent a pajzs / harmóniát és számbavételt”. Újabb felületi ellentmondás ez a prózai logika szerint, hiszen aki a világ dolgai és az ember lehetőségei számbavételének felelősségét komolyan magára veszi, aligha számíthat a benső megbékélés harmóniájára. Csakhogy nála a harmónia fogalma nem a hagyományos értelmű nyugalmas lebegés nirvána-állapota. Sajátosan kiterjesztett jelentéssel használja, az életben való részvételt érti ezen a fogalmon, a józan működést, az értelmes tevékenykedést, amely olyan reális és kézzelfogható, „akár a kövek”. A világban és a lélekkel megvívott harcokban elnyert harmónia ez, amelyben ugyanúgy ott van az aktualitásoktól való menekvés, mint a történelemrepszto versszakatolás (*Elmozdult keretben*). Megszenvedett fölismerések erőterében alakul ki az a harmónia, mely a munkavégzés, a használás tudatának békességét jelenti. Így simul össze a maga fölmutatásának szándéka az egyetemesebb érvényű gondolatiság kifejezésének hitével és vágyával.

Ha tehát azt állítjuk, hogy mélyen személyes hangoltságú M. Csepécz Szilvia költészete, semmi érdemlegest nem mondtunk. Közelebb jutunk az igazsághoz, ha a versek testén tapogatva fölfedezzük, milyen szilárd vázra komponált ez a líra, amelyből a gondolati szerkezet kemény acélhálózata minduntalan kitüremkedik. És mégis érzelmes! Az érzelem viszont nem töltőanyag a vázszerkezet közeiben, hanem magának a struktúrának ötvöző eleme. Ezt tudhatjuk legfőbb érdeméül: úgy fejez ki racionális gondolatokat,

hogy az önmagában érzelmi rezonanciát kelt. A világot kritikus szemmel néző modern költői magatartás találkozik itt a talán hagyományosnak tartott – de mindenképpen hiteles – női érzékenységgel, érzelmességgel. Szikár önmeghatározások és fogékony tekintetű körbepillantások dialektikája ez, és megfordítva: finom vallomások és mord látletelek egységében jön létre költészete. Tudatos illúziótlanság és női ösztönösség egyesíti a különönműnek vélt dimenziókat: „csupasz egyenlet vagyok immár / goromba fényben” (*Napóra*). Szigor és empátia egyensúlya, költői harmóniája azonban M. Csepécz Szilvia költészetében csak a miniatűr formákban jelenik meg a költő szándéka szerinti egységben. Az olvasónak az az érzése, mintha a terjedelmesebb szerkezetekkel nem boldogulna. Rövid, frappáns verseiben képes megtöbbszörözni képei jelentését, ezekben kínál leginkább alkalmat a fejtörő értelmezésre, az egyéni hangoltság, az eredeti atmoszféra átérzésére. Mellékesen, e pár soros darabok (*Kövek, semmit se szólva; Ugyanabban a kertben*) mutatják föl leghívebben költői módszereinek valódi arcát: a gondolat és hangulat ellentételezését: a megváltásra váró lelki készenlét, illetve a kiűzetés keserű emlékének egymásból következtetését. Remény és valóság szembesülése ez a versen belül; az előbbi a lélek gazdagsága, az utóbbit meg a történelem kérlelhetetlensége hitelesíti a művészi megformálás erején túl. Ezekben a miniatűr formákban néha még kis költői bravúrokra is képes, ahol utánérzések nélkül mond érdemlegest olyan régóta ismert fogalmakról is, mint az Értől az Óceánig tartó út (*Részletekből*).

Babits Mihály mondotta, hogy a kiugróan remek alkotás és a minősíthetetlenül rossz versezet ugyanolyan ritka, a verstermés számszerű zömét a megbízható átlag, a szolidan kiegyensúlyozott teljesítményszint jellemzi. M. Csepécz Szilviára is érvényes ez a klasszikus megállapítás, azzal a kiegészítéssel, hogy olykor egyetlen versben illusztrálja mindhárom minőségi fokozat egyidejű jelenlétét (*Gőz, folyosó, angyal*). Képzavar, suta szóválasztás kerül rutinos megfogalmazások és tehetséggel megalkotott, ihletett szóképek mellé, frappáns, játékos szemléletesség, eredeti képszerűség vegyül üres poénokkal vagy régtől ismert, másolt fordulatokkal. Felelős ítélet természetesen nem mondható ki M. Csepécz Szilvia első költői szakaszáról, a végső szó most még csak a várakozás lehet: merre halad tovább? Az viszont kétségtelen, csakugyan a *Történekek küszöbén* áll, tovább kell keresnie a lírájának irányt és medret szabó meghatározó élményt, amint azt – sajnos, ebből a kötetéből kihagyott – *Fókusz* című, szintúgy ars poetikus versében írta: „Össze gyűjteném a fényt / lyukakba önteném / és figyelném.” Akkor kezdődhet a valódi ének!

„Ízig-vérig cigánynak születtem” – vallja magáról első könyve borítóján az (1949-ben született) idősebb pályakezdő, *Ravasz József*. Nincs miért csodálkozni azon, ha természeti meghatározottságú és komor tónusú, helyenként biblikus hangvételű költészete a cigányság drámai sorsát jeleníti meg. A cigány származás és bevallott életérzés kétszeresen is jelen van a kötetében: mint elrendelt és vállalt hovatartozás kettős szorítása, valamint az ebből következő azonosság-keresés kényszere. A *trójai faló* című versében is úgy „emlékszik”, hogy a falóban erős cigány katonák laktak, csak azt nem tudták, milyen várat kell elfoglalniuk. Így van ez valahogy a költővel is, mintha nem tudná pontosan, mivégre is való ereendő hovatartozását kutatni. A válaszokat természetesen verseiben keresi.

Talán életkora, talán biztosabb mesterségbeli tudása, talán kiforrottabb világképe, talán kétszeres kisebbségi mivoltából eredő tapasztalatai okán csaknem rutinosan működő versírónak bizonyul; legalábbis azon a szinten, ahol a költő már nem az alakzat alkalmazhatóságának problémáival, a forma kényszerítő fegyelmével birkózik, hanem élményanyagának, valóságglátásának pontos és elmélyült megjelenítésén dolgozik. Valahogy így: „Érchege a szó / Bányász a nyelvem” (*A trójai faló*).

M. Csepécz Szilviától jól megkülönböztethetően neki hatalmas élményanyaga van. Tapasztalatainak, megküzdött felismeréseinek immár esszenciáját adja, olykor eszköztelenségükkel erőteljes versekben. De ezen túl rokonszenves költői attitűdje, hogy előd-nemze-

dékeinek sorsérzését szublimálja egyéni látásába, ezért Ravasz mondatai, képei többes szám első személyű mondandót hordoznak, s ha a magáét is mondja, közössége nevében beszél. Úgy is mondhatnánk, már belakta, birtokba vette egyszemélyes glóbuszát. Ezért is lehet, hogy a ma divatos otthontalanokkal, a helykeresést mímelőkkel szemben ő otthon van szülőföldjén, a Csallóközben. Aki ennyire két lábbal áll a valóságos földön, az ismeri feladatát, föl tudja mérni erejét és képességét, tehát tehetségét költői műveire összpontosíthatja. Valóban, Ravasz József egész személyisége versvilágának megjelenítését szolgálja. Ragaszkodván tehát keserves örökségéhez, kicsinyke szülőtájához, maga is a vidék részévé növekszik: ujjai között fogynak el a folyók és madár-jaj visszhangzik a fülében. Ez a borús látás, keserű életérzés helyenként mítoszteremtő erővé válik, a föld sarából föltápaszkodó ember heroikus gesztusának ábrázolásáig emelkedik, ahogyan az égbe néz és Istenig nyújtózik, valami nagy és megfoghatatlan reménységgel a szívében. Őrzi a gyermekkor testetlen álmait, ősei pontos emlékét, és ez a hűség még súlyosan komor verseit is megemeli, légiesebbé – ám nem könnyedebbé – teszi. Halálosan komoly költő, aki jószerivel nem is ismeri a játékosságot, legkevésbé sem a humort, a tét nélküli kísérletezést. A mondottak persze több fokozatban, amúgy szakaszosan bomlanak ki a kötetből a versek során. Az első szembeötlő ismertetőjegy maga a látás, a lírikus mindent látó tekintete. A szem metaforikus jelenléte verseire való első rápillantáskor is megmutatkozik. Hiszen valóban minden itt dől el, a kezdet kezdetén, a valóság szemléletén. A költő tekintete egyszer kopár vidéket, másszor buja fűben legelő csordát jelképez (*A jószág*), azután eke lesz, amely „Kifordítja emelőit az anyaföldnek” (*Szám-tan I.*). Ravasz József látása azonban lassan-lassan látomásossággá minősül, amely a „világ peremének”, a nehézsorsú Csallóköznek a verstükre. Komolyan kell tehát vennünk egyik önértelmezési kísérletét: „szemem azon kapuk egyike / amelyen hazajár a koldus” (*A kapu*). Ez a szülőföld-földrész több mint tájírát termő meghitt azonosulás, de röntgenkészülékként sugároz a tekintet és a tudat, amely átvilágítja a kopár kavicságyat és a dús televényt, s amely így a látványban fölfedezi a múltat, s magadban az elödöket, amelyet és akiket nemcsak hiteles erővel, de valami eleve elrendeltséggel ábrázol: „Öklöm medrében jó szüleim / szétszórt csontjai” (*fekeete ballada*). Egyszemélyes lesz ez az időben roppantul kiterjedt haza, a lelkeségével tölti be a tájat, s ennek sokszorozott jelentésű megtestesülése a vers: „apád / anyád / mély álma fölött / szeretkezel / a versben / mezíten len vagy / és egyedül” (*a versben*).

A már-már kibeszélő hevületű cigányság-versek az önazonosság-tudat építésének megkínálódva együvé hordott, s fallá emelkedő elemei. Csakhogy a 20. századi cigánysors aligha írható le Ravasz József számára az azonosulás képletével. Itt a valójából kiforgatott, a maga sajátosságait eláruló vagy kényszerűen elhagyó etnikai csoport keservei kerülnek erős fénybe. „Szokásait kitaszította belőlünk / mesét szó rólunk az atomkor” (*A cigánysors előtt*). A cigányságért való kiállás az előítéletekkel szembeni próbát, az erőszakkal szembe szegülő harc szavait követeli (*Cigány-nyelv-tan*). Mert hogy a cigányság még képzeletbeli újjászületésekor is térdepelve jön a világra (*Közelítés*), s ahogy növekszik, daccal-harccal kell élnie pusztá fönnmaradásáért: „Cigányasszonyé a szívem dobogása / Méhébe kívánom őseim haragját” (*Tél negyedszer*). A cigány-versek gondolatisága láthatóan a születés csodája, az elmúlás borzalma, a misztikus-transzcendens túlvilág vagy múltvilág problémái körül csomósodnak. Akár az elmúlás költőjének is nevezhetnénk Ravasz Józsefet – némi leegyszerűsítéssel – miközben folyton az életről beszél. Ilyen értelemben hites költő; s azon kevés kortársak közé tartozik, aki nemcsak a szó mágiájában, de a vers valóságos erejében, eleven hatásában is bíz. Ahogy hiszi: „a versben szaporodom / alázatos szolgálóként” (*versben szaporodom*). Ez nem divat, még kevésbé kongó verbalizmus vagy mesterségesen fölfokozott ódai hangoltság. Fölfogása szerint a vers lehet hallgatag is, lehet a szem sugarából visszalopózó fénykéve, járásra kényszerített szó – de mindegyik irányának célja és küldetése a belső haza maradéktalan birtokbavétele.

A felvidéki magyar irodalom változási folyamataiban, valóságsszemléleti átalakulásaiban és formai kísérleteiben mindenkor a lírai műnem járt az élen; a prózai műfajok megújulása időben késetten követte a költészet újító hajlamát. Ez az irodalomtörténeti közhely az „íródiás” csoport föltűnéséig minden tekintetben igaz volt. A legfiatalabb prózaíró nemzedék jelentkezése azonban megtörte ezt a hagyományt is. (Más kérdés, hogy az elbeszélő termés mennyisége és meglehetősen ingatag színvonala ezúttal is elmaradt a költészeté mögött.) Persze az irodalomban nem egycsapásra szoktak történni a dolgok, az új fejlemények sem váratlanok, előzmény nélküliek. Az „íródiások” előtt olyan példák álltak, mint Grendel Lajosnak a 70-es évek végén történt bemutatkozása, s azóta kiterbélyesedett műve, majd az őt követők (Vajkai Miklós, Cúth János) hatása. E néhánynak köszönhető, hogy a korábban meglehetősen egyhúrú – a „nemzetiségi regény” árnyékában élő – novella a 80-as évtizedben jutott el a szemléleti és formai differenciálódásnak abba a fázisába, amikor megtört a történelmi számvetést egyéni sorsokban tükröző „nemzetiségi novellák” típusának egyeduralma. Az „íródiás” nemzedék – támaszkodva tehát Grendel Lajos nevéhez köthető szemlélet- és modorváltás eredményeire – lemond az eredendő közösségi vétetésről, s ami e novellák elemzése szempontjából szintúgy fontos: relativizálják szereplőik, sőt maguknak az íróknak is a személyiségét. Olyanok ezek a fiatal prózaírók, mint akik föloldódnak műveikben, alkotó egyéniségük jellegadó vonásai átszűrődnek az elbeszélések motívumrendszerébe. S miközben az író észrevétlenné válik – szemben a nemzedéktársak művelte líra nyomatékos szubjektívizmusával – az olvasó kényszerül rá, hogy belsőleg intenzíven átélje a novellák nem egyszer különös, sejtelmes atmoszféráját. Az „íródiások” elbeszélései ugyanis atmoszféráik által léteznek, amelyek látszólag egymástól ugyancsak különböző természetű elemekből építkeznek. A novellákban egyaránt jelen van a naturalista ábrázolásmód és a mítikus utalások delejes erőtere, az elvont intellektualizálás és az abszurd hatásrendszere, a hangulatok-érzésfutamok precíz leképezése és az álmok sejtelmes derengése. Ebben a sokszorosán ellenpontozott, rétegezett és áttételes utalásmezőben a tárgyi világ antropomorfizálódik, míg a szereplők – legyenek bármily különös figurák – csaknem tárgyszerű objektivitással jelennek meg. Ilyen módon is elmosódik valóság és látomás határa. A hangsúly persze nem a témán, hanem a mondandón, illetve a mondandót hordozó kompozíción van, így a leképezés módján, a metaforikusság erején, a nyelvi megformáláson. Az alkotó szubjektumának ilyen fókú háttérbe szorítása oda vezet, hogy a novellisták nem egy személyes glóbuszuk berendezésével és leírásával vannak elfoglalva, hanem jelzésszerűen ábrázolt kisvilágukat kivetítik az univerzumra, a mikroszkopikus fölvételt óriásivá nagyítják, a mikronnyi lények monstrumokká lesznek, így népesítik be a különös világot. Az elképesztően fölnagyított figurák és motívumok azután a maguk képére formálják az ábrázolt glóbuszt, mely elveszíti hétköznapi arányait, s a történetek realitása egy eddig ismeretlen dimenzióba kerül. Az effajta novella nem arról szól tehát, mit gondol, mit érez a szerző, de arról, miféle tapasztalatait és fölismeréseit milyen intenzitással képes kiterjeszteni világérvényűvé. *Hogya György* (aki 1956-ban született) novelláskötetét forgatva is az a benyomása támad az olvasónak, hogy mindaz, amit az író elmond – merthogy ez a fiatalember a szó legeredetibb értelmében mesélni is tud –, pusztán ürügy az egyetemes emberi érvényű tanulságok levonásához. Az illusztráló attitűd persze nem csupasz példázat, noha novelláinak jól követhető cselekménye nagyon különböző térben és időben játszódik – nyilvánvalóan azt sugallva, hogy lényegileg hasonló emberi helyzetek és a belőlük adódó általánosítható fölismerések bárhol, bármikor megeshetnek. S ez már jelzi, hogy a konkrétumokban bővelkedő eseménysor nagyon is másodlagos és alárendelődik a kompozíciónak. A tárgyszerű pontosság, az üzenet határozottsága már a novellák címválasztásánál érzékelhető. *A lehetőségek határai* trópusi fegyencgyarmaton játszódik, főhőse szökni készül. Valódi ellenfelei a sziget bennszülöttei, akiknek szellemi képességeit a hős a fehér ember ostoba gőgjével alábecsüli. E metaforikus lehetőséget kí-

náló alaphelyzetből a történetek előrehaladtával kibomlik az a fölismerés, hogy az európai civilizáció hajlamos lenézően kezelni a „primitív” népek érthetetlen képességeit, sajátos észjárását. Mintha E. A. Poe meglepő fordulataival sejtelmes és hátborzongató novelláiba oltotta volna az író Kafka egzisztenciális és civilizációs kilátástalanságot szuggerráló hangoltságát – megtoldva a szándékoltnak ható, mehökkentő befejezésekkel, a talányok sorát megnyitó – tehát egyáltalán nem megoldó, lezáró – berekesztésekkel (*Szilveszteri tréfa, Egy jó tanács*).

Pontos rajzolatú, egy tömbből faragott szereplői, akik a maguk testi-szellemi mivoltában akár realisztikus alakoknak is nevezhetők, sokszor különös képességű emberek, akik valamilyen természet- vagy emberfölötti tulajdonság birtoklói, s ez nemcsak megkülönbözteti őket a kiszolgáltatottak háttérben maradó tömegétől, de effajta „másságuk” az író kezében ugyancsak metaforikussá válik, s mögöttes jelentéstartalmak hordozója lesz (*Sziszüphosz mosolya; A CSIM-akció; Halállépték; Faliórák és véletlenek*). Olyanok ezek a novellák, mint egy-egy hatalmasra duzzasztott metafora, noha modoruk kifejezetten a realitás érzetét keltik (*A dolgok mellett; Malum*). Óriásmolekulákhoz hasonlítható, a műegészt kitöltő képek ezek az emberre egyetemlegesen jellemző és a köznapi tapasztalatokban is megmutatkozó kiszolgáltatottságáról és veszélyeztetettségéről. Egynemű, már-már képletszerű figurákra, megoldással kecsegtető, valójában drámaian kilátástalan helyzetek rajzaira építi novelláit Honya György, amelyekben nincs jellemrajz, jelzésszerű a környezet, elmosódott a háttér. Ez a próza azonban – nem mindig szerencsésen – a különösség motívumaival, valamint metaforikus jelentésmezőivel alakítja ki erőteljes, hatásos atmoszféráját, úgy, hogy egyszerre válik izgalmas olvasmánnyá, elgondolkodtató üzenetté és esztétikai élménnyé.

Honya György tapasztalt írónak mutatkozik abban a tekintetben, hogy finoman egyensúlyban tudja tartani a külső történetek és a belső folyamatok arányát; szinte konstellációba hozza a helyzeteket és a meditációkat, amelyek – mint rendre kiderülnek – egymás következményei. Ebből kiindulva, realitás és fantasztikum közelednek egymáshoz, ahol az igaz és a csoda azonos érvényű és egyforma jelentőségű lesz. Honya novelisztikájában mindebből következően a kételkedés-bizonytalanság és a bizonyítani akarás szándéka lesz a mérleg nyelve, mely végigbilleg az írások textusán. Akkor áll egyensúlyi helyzetbe, amikor a „bűnbánó racionalizmussal” egyénített szereplőivel megérett történetek gondolati érvénye az írás végére kibomlik, s a maga teljességében mutatkozik meg. Hasonlóképp működik jelen és múlt szándékolt billegtetésének mechanizmusa, mert a történetek rendszerint a kettő metszéspontján imbolyognak. Ilyenformán a realisztikus ábrázolatú esemény maga is relatív fogalom, hiszen ami meggesik, az valószínűleg az önigazolások végső áttekintése, azaz belső történet. Ez pedig nem más, mint a pillanat keresztmetszete, a lelki metszéspontok tér- és időbeli kijelölése, a pillanat jelentőségének egyetemessé terjesztése. A novellák alakjai, helyzetei, időpontjai szinte robbanás gyorsasággal hatalmasokká nőnek, általános érvényűvé tágulnak, kitöltve az ábrázoltnál jóval nagyobb térfogatú univerzumot.

Nem szerencsés, amikor a kritikus tanácsokat oszt az írónak. Ráadásul Honya György van olyan tehetséges „kezdő”, hogy magától is rájöjjön: a különösség szándékolt keresése nem igazán eredeti fogás. Ha új utakra tér, akkor a mindennapi kelet-közép-európai létezésben kell megtalálnia azokat a bőven tenyésző abszurd jelenségeket, amelyek méltók lehetnek tollára, s amelyekből legalább annyi és olyan érvényű üzenet bontható ki, amennyi és amilyen az extrém figurák különös szituációiból kihámozható. Ez lehetne az ő valódi témája. (*Madách Kiadó*)

KIFOGNI A LÉT TRAGIKUMÁN

Takáts Gyula: Versek Drangalagból

VLM: – Azzal kell kezdenem, hogy rég olvastam olyan jóízű gyűjteményt, mint amelyen Takáts Gyula Szépirodalmiálánál megjelent munkája. Másoknál mostanában alig tapasztalható természetesség mutatkozik meg itt, a rendélmény végsőkéig tisztult egyszerűsége és nyugodt derűje. Pedig a kötet maga annak a bukolikus természetű témavilágon átfutó nyugtalan árnyéknak szegődik nyomába, azt a mindenben ott kísértő másféle, mert tapasztalaton túli tudást szeretné fölfejteti és megörökíteni, amiről a kötetnyitó *Bár szavai akár a dél* című vers beszél. Idézem: „Egy nyugtalan árnyék / szobámon és a kerten át / mintha rejtene, és bontaná / titkodat világ. // E másoló, zöld suhanás / a forrásról beszél. / Csak mondatát alig, / bár szavai, akár a dél, // Úgy fénylenek... Behunyva most / szemem valami más tudás / kísért, akár a tulipán / szirmán a piros realitás...”

KSZE: – Kétségkívül az utóbbi évek egyik legjobban szerkesztett, legjobban irányított, proporcionált versgyűjteményéről van szó. De azért ebben a kötetben több is van, más is van, másféle is irányulnak a költő kereső mozdulatai, hogysem egyszerűen egyfajta táji, a régi nadleri értelemben vett tájjellegű-regionális költészettípusról – itt: egyfajta „pannon bukolikáról” – beszélhetnénk vele kapcsolatban.

VLM: – Több és más is persze, mert megjelenik a metafizikai kétféleképpen is. Részint mint a természettel egylányegű és értelmű, tehát panteisztikus nyugalmú létrend része, részint pedig mint ezen jelentőségben és hatalomban túlnövő, az élet értelmének beteljesülésében is szerepet játszó titokteljes különvalóság. A versek e kettő feszült egyensúlyát mutatják, a háttérben kísértő, a kiegyenlítettséget veszélyeztető konfliktusokkal. „De vannak-e hozzá szavak, / ha nem tudod, s nem ismered? / Hiába vártad, sose jött / a házadig, hogy szőljon is veled” – mondja a *Papírra adta-e?* „Ha semmit sem izen, / ki ír füzetbe, ágra? / A tárgyak és anyag anyagtalan kering / terünk elárvult mértanába... // De most e szilvaszemben / is velem és összetart / az egész általa. / Megszólal és szólít a mag: / a hegy, a vár, a szilvafa, // és kezemben lényegük, / a fogható titok maga” – jelenti ki az *És kezemben lényegük*, a dilemmát feloldó pillanat kegyelmének örvendő és újra megnyugodva. Vagyis küzdelem zajlik itt, és bizony nem tudom, a megformáltság, tehát a rend, az arányosság, a harmónia nyugatos tradícióktól is támogatott igénye nem akadályozza-e meg, hogy a problémák alakot öltsenek és kikerülhetlenné váljanak. Az öt ciklusból kifejlő szerkezet, a tapasztalatitól az égi bölcsesség felé tartó logika felvillantja ugyan, de át is lépi az élet ünnepét rontó kérdéseket, a magány, a közelítő tél és az elmúlás riadalmát.

KSZE: – Hát ez lesz az a pont, amely felől nézve bizonyos kérdőjelek kíváncsognak ennek a költészetnek az egyetemességigénye mellé. Ehhez azonban azt is világosan kell látnunk, hogy az általad említett egység Takáts Gyula költészetében azért jön létre viszonylag „könnyebben” más líratípusokhoz képest, mert talált magának egy abszolútnak minősíthető, megrendíthetetlen instanciát, ahonnét nézve a lét valamilyen módon rendezettnak tekinthető: ez pedig a természet. Nem véletlen tehát, hogy hosszú évtizedeken keresztül olyan típusú líraként emlegette a kritika Takáts Gyula költészetét, mint

amelyik közelebb áll – Rába György kifejezésével élve – „az őselemek természetlírájához”. Ha megfigyeljük ennek a kötetnek az elemi szerkezeteit, akkor azt látjuk, hogy ami változatlan, az mindig a természeti elemek jelenléte: a kő, a szikla, a víz, a tűz „ott-léte” képezi e versek szemléleti alapzatát. Ameddig az erre épülő proporciónáltságot, vagy ahogy az előbb fogalmaztál, ezt a „létrendet” a költőnek csak alapul kell vennie egyfajta – már-már valóban panteisztikusnak mondható – létegeész esztétikai megteremtéséhez, mindezzel mint „költészeti” axiomatikával nagyjából rendben is volna az értelmező. A kérdés az, hogy az ezredvégi nézőpontból is tud-e ez a természeti egységre, természet sugalmazta egészre építkező költészet olyasmit is közölni, ami annak az ezredvégi embernek a létélménye, aki esetleg anakronisztikusnak, netán kérdésesnek véli az ilyen evidenciákat?

VLM: – Takáts Gyula létélménye valóban elűt a jelen, tehát a századvég lírájától. De a kötet nem is akar más lenni, mint ami, és ebben a görögségtől máig megszakítatlan hagyomány támogatja. Az értelem a világ egészében van, mondja ez a hagyomány, és az egész felől terjed ki a részekre, ami azt jelenti, hogy a rész, az emberi élet is, csak az egészben ismerhet a maga igazi mivoltára és rendeltetésére. Az egész, az az abszolút önértékű, ami az esztétikaiban is megjelenik. Erről beszél az *Élők között oly létező* című vers is, biztosan emlékszel rá: „Angyal, szép őrült, mondd, ki vagy, / hogy egyre csak és mindig te kísértsz?... / Lényedből az üzen, az itt túl / sohasem fogható tere.” Az egésznek, a rendnek, a harmóniának ez a minden másféleképpen azonos jogú szemlélete azonban nem zárja ki, hogy észrevegye és láttassa a személyes határoltóságát, függő voltát, az élet elzárulásának fenyegetését. De szembesítő dráma helyett kérdésekbe futó meditáció formájában.

KSZE: – Óhatatlanul szembesülni kell ennek a költészetnek az életből kifelé vezető horizontokkal is, tehát a halállal, a nemléttel, a semmivel. S első pillantásra valóban azt tapasztaljuk, hogy a formailag szépen megkomponált versek ilyen számvetése is megtörténik, azaz Takáts nem kerülte meg a bölcséleti igényű szembesülést, nem véletlen, hogy Várkonyi nyomán Rába utal is erre a belső drámaiságra. Kétségkívül van ilyen, a lét végességével szembesülő drámai jellege ennek a lírának, de az mégis elgondolkodtató, hogy ez a szembesülés nála elsősorban és csaknem kizárólag tematizált. Márpedig, ha csak tematizált, akkor az azt jelenti, hogy Takáts lírája csak a megverselés, a mondás, azaz: a szemantikum szintjén szembesül a semmi élményével. Tehát nem a megalkotottság, a nyelviség, a belső poétikum szintjén. Mert az így felfogott természeti alapú harmóniaigényt ebből az irányból a megalkotottság nem képes nagy metafizikai kérdések megfogalmazódásáig eljuttatni. Hiányoznak ugyanis annak a lírai beszédmódnak a szemléleti feltételei, amelyik hangot adhatna a harmonizált „létrend” mögötti ellentmondásoknak: annak nevezetesen, hogy a semmibe „haladó” lét más is, bonyolultabb is, mint a természeti arányosság. Nincs tehát törés, nincs viszonylagosság, nincsen megszakítottság, vagyis nincs jele olyan jelhasználatnak, amelyik egy ilyen szituációban a lírai közlés segítségére volna. A mégis jelenlévő kétely legfeljebb posztromantikus rapszódiai elemekben mutatkozik meg (ízgatott kérdés, felkiáltás, bizonyos emelkedettség, majd hullámozása e hangnemnek), de éppen az hiányzik, ami tulajdonképpen a későnyugatos költészetből is hiányzott: a kételyt nyelvi magatartássá építő önreflexió. Mert az avantgárdot és annak jellegzetesen megszakító törésekkel dolgozó alkotásmódját a későnyugatos líra sem integrálta és válaszai ebből a szempontból valóban relativáltak, feltételezettek maradtak – legalábbis a nagy létkérdésekre. Valami módon Takáts Gyula költészete is megkerüli a világ elvontabb létképleteit: azzal, hogy nyelvi-stilisztikai szinten (a lírai magatartás legjellemzőbb szintjén: a formálásán) tartózkodik a konfrontálódástól, mintegy „átlendíti” magát ennek a konfliktusnak a komolyságán. Hiszen az alapvető világgépi dilemma mégiscsak abból származik, hogy a bizonyosság, a rend, az elfogadott világ-

szerkezet a természetben található, onnan vezethető le. Ezt a természettel való együttlétet nem problematizálta a lírai alany, még akkor sem, amikor azt tapasztalta, hogy mindvégig nem maradhat benne ebben az elrendezett bizonyosságban. Ha van nála valami belső drámai szerkezete a lírai beszédnek, utaltam erre a beszélgetés elején, ha van is ilyen drámai elem ebben a kötetben, akkor az onnan származtatható, hogy – minél inkább realitássá válik egy szembesülés a semmivel – ebben a természeti harmóniában nem lehet végérvényesen bent maradni. Azzal a metafizikai „képtelenséggel” szemközt viszont, hogy az ember léte véges, oly sok vigaszt nem tud nyújtani a természetbeni harmónia. Itt most már valóban kénytelen beleütközni ez a költészet a lét-titokba. Vagyis ez a „tündéri alkímia”, ahogy ő mondja, nem fog segíteni az „átlépésben”. A tündéri alkímia, ami az ember előtt a természetben lejátszódik, bármily csodálatraméltó, bármily jelenésszerű, nem ad a kezünkbe komoly esélyt a semmivel való szembesülés helyzetében. És amikor ezzel a véglegességgel kell majd a jól alkotott versvilágnak szembesülnie, akkor látjuk igazán, hogy hiányoznak, vagy legalábbis kis teherbírásúak azok a közvetítő elemek, azok a mediátorok, amelyek ennek a minden költészetet minősítő élménynek a komplexebb feldolgozására alkalmasak. Mert nézzük csak meg, mit mond ilyenkor Takáts Gyula költészete, mit tud mondani a halálra, a semmi kérdésére? „Üres az ég” – ez a visszatérő értelmű kijelentése. Bármilyen szép a természeti harmónia, mégis aggaszt, mégis elkésérít a nyitott kérdés: „üres az ég...” S itt valahol meg is áll ennek a költészetnek a „tudománya”. Ebben a pillanatban azt várná az ember, hogy most jön majd az a művelődési, bölcséleti, filozófiai, intellektuális érvényű reflexió, ami a vers felkészültségéről ad számot: milyen mélységben, milyen előfeltevésekkel tud a vers érdemeset, az ismert válaszokhoz mérten mást, költészettörténetileg őt magát is meghatározót mondani. Ez a líra azonban nem mond többet, mint amit már a századelő költészete is mondott. De hát a 20. századi költészet felső regisztereiből épp az tűnik ki, hogy a századelő óta a kérdések bizony újraforgalmazódtak.

VLM: – Amit Takáts Gyula akar, az nem intellektuális erőfeszítés dolga, túlzás volna ilyesmit állítani. *A láthatatlan van*, hogy a ciklus címét idézzem, más szóval élve, a metafizikai, nem az eszünk és nem ilyen karakter számára adott. De hadd olvassam fel *Palotai fogadáson* című versét, a Csu Fu ciklusból:

– Mindig a nap és csillagok?
– De van-e több? – felelt Csu Fu.
A szerelem szebben ragyog. –
És arra is bólintott Csu Fu,
mert abban is a nap és csillagok...
Aztán a bölcsüket faképnél hagyva
hazaindult a hóba, fagyba...

Nem gondolod, hogy a magához való hűség nyilatkozik meg itt?

KSZE: – Azt kell hogy mondjam, a Csu Fu-ciklus esetében valamiféle költészettani, világszemléleti következetlenséggel van dolgunk. Tudniillik nem az a probléma, hogy a többi vershez képest némileg poétikailag is súlytalanabb, noha ez árul el a legtöbbit, hanem az, hogy ez a ciklus valamilyen módon megpróbál kifogni az európai konvencióban nevelődött személyiség dilemmáján. Mőgé akar kerülni, meg akarja kerülni azt, pedig a hegeli „Ész csele” módjára ez a dilemma újra elő fog kerülni. Mert nem hiszem, hogy pusztán a természetbizalom elve jegyében ki lehetne fogni az európai létmeghatározottságon, nevezetesen a lét tragikusságának európai értelmezésén. Hiszen ha a kötet első 3-4 ciklusa individuumként szerepelteti a beszélőt, (ennek az individuumnak minden jellemzője tipikusan az „euroszemélyiséget” idézi), akkor hogyan válhat a beszélő

hirtelen mássá, éspedig kultúrtörténeti értelemben is? Hát az egész Drangalag maga is egyfajta individuális „misztérium”, amelynek középpontja az európai értelmezésű individuum, aki ráadásul tökéletesen ura, „kézbentartója” az egész költőileg megjelenített világnak: ő építette ki magának. Ennek a költői világnak a hivatkozáspontja mindig a természet. A természettel, ha megfigyeljük az első néhány ciklust, ez a személyiség, ez a lírai szubjektum mindig individualitásként áll szemben: nem oldódik fel benne igazán, lételeme az én-világ oppozíció. Bizonyos panteisztikus alapelemek jelenléte arra vall, hogy ez az oppozíció lehet békés is, de lehet másfelől konfliktusos is. Az alap az, hogy a természettel való összetartozás csak a magnak individuumként való értelmezésével lehetséges. Csak erről beszélhetünk itt. Mindezt kerülő úton próbálja meg feloldani a Csú-fu-ciklus, vagyis az európai típusú individuum-szemlélet jegyében terem egy olyan különös alteregót, akinek a világa nem ilyen létrendbe illeszkedik. Kérdéses tehát, hogy ebben az alakmásban fel lehet-e oldani a válasz nélkül hagyott létkérdéseket. *(Elhangzott 1991. április 8-án)*

POSZLER GYÖRGY – VARGA LAJOS MÁRTON

EGY GONDOLATKÍSÉRLET TANULSÁGAIA

Szilágyi István: Agancsbozót

VLM: – Ha össze akarom foglalni, miről is szól ez a Kriterion Kiadónál megjelent majd hétszáz oldalas mű, akkor bizony nehéz dolgom van. Deres, a hős, hegyi kóborlása során kőomlásba csúszik és összezúzódik. Egy megközelíthetetlen barlangban tér magához, ahol három hallgató és névtelen kovács veszi pártfogásába. Kérdezni nem szabad, beszélni is alig, csak ha feltétlenül szükséges. Dolgoznak naphosszat, semmire se jó kardokat csinálnak. A gondoskodó, titokzatos gazda, aki egy lift segítségével ellátja őket étellemmel, nyersanyaggal, Deres talpraállása után új és igényesebb feladatot ad, bozótvágo kést, majd szamuráj kardot kell kovácsolniuk. Ez nyugtalanítani kezdi őket, és lassan rájönnek, hogy egy homályos értelmű kísérlet részesei. Aztán kitörnek, Deres beveszi magát az erdőbe. Itt ér véget a regény. Nyugodtan állíthatom, igen-igen összetett munkáról van szó, minden tekintetben. Részint egy mitologizáló tendencia érzékelhető. (Csak mellesleg: a barlangban, a Hádészban működő három kovácsnak, Hefaisztosz, pontosabban Héfa, Ilmár vagy Ilmárinen és Vulkán vagy Vulkánusz a neve.) A regény a racionális világértelmezést megelőző időhöz fordul vissza, hogy egy helyzetet értelmezzen, mégpedig azon a módon, ahogy a mítoszok tették ezt valamikor. Ezzel szemben van egy másik világosan elkülöníthető törekvése ennek a regénynek, amit történetmondónak neveznék legszívesebben, amely megintcsak a régi énekmondók mintájára, minuciózus aprólékos-

sággal, a legkülönbébb nyelvi rétegeket mozgósítva, a tényekről beszél. Azokról a tényekről, melyek összefüggésrendjét az emlegetett mítoszi réteg értelmezné.

PGY: – Így van. Én azt hiszem, van a regénynek olyan szerkezeti sajátossága, amely közel visz bennünket mélyebb jelentéstartalmához. E szerkezeti sajátosság kettős. E kettősség először a barlanglétre jutás és a barlanglét párhuzamosan futó jelenségsora. Másodszor pedig a barlanglét két, egymást követő fejlődési szakasza. Egyszer ugyanis arról van szó, hogy a regény főhőse és narrátora, Deres miért menekült ki egy társadalmi szituációból, és milyen volt a társadalmi szituáció, amiből kimenekült. Erre azt lehet mondani, ez egy későipari, túlcivilizált társadalom, amely a teljesítmény és termelés bűvöletében hierarchikusan, függőlegesen úgy tagolt, ahogy a célszerűség szempontjából a legtökéletesebb. Az itt megvalósuló kiszolgáltatottságból menekül Deres a magas hegyek világába, amely látszólag kívül van ezen a meghatározottságon. De lényegében nincs kívül rajta, mert e civilizáció hulladékai, konkrét és átvitt értelemben, itt vannak a hegyi tengerszemek partjain is. Továbbá ez a rabságot jelentő vagy sejtető hierarchia elkíséri őt – úgymond – a természet legszabadabb tájaira is. Tehát van a műben egy ilyen rétegződése, menekül valahonnan és eljut a barlangba. De a barlangban folyó cselekmény, valamint az odakerülés története párhuzamosan fut, egymást kontrasztolva és magyarázva. Tehát a kettős tagolás lényege, hogy kezd kibontakozni a barlangbeli lét, vagyok valahol, történik ott velem valami, és közben egy másik szálon elmondatik, hogy hogyan jutottam ide. Mi volt az előzménye, hogy ide jutottam. Ám magának a barlanglétnek is van egy kettős tagoltsága. Mert ott van már a három mítoszi figura, és aztán majd a negyedik. Az első lépcsőben lázas tevékenységet folytatnak. Ebben feladat és fejadag – nem akarok játszani a szavakkal – olyan értelemben van egymással korrelációban, hogy nagy fejadag és értelmetlen munka jár együtt. Ugyanis először hárman, később négyen kardokat kovácsolnak. De megedzetlen kardokat, tehát valójában használatra alkalmatlan kardokat. És időtlen jelenükben – mert Deres óráját szétverik, mikor odaérkezik – ezzel az álcselekvéssel, vagy pótcselekvéssel nem valóságos formában, végigcsinálják a történelmet. Mert az őskori kardoktól a múlt századiakig sorba kovácsolják a kardpótlékokat. Tehát egy értelmetlen cselekvéssor folyamán nem színéről, de visszajáról végigcsinálják az emberi történelmet. Eddig a pontig az álkardok tényleges kovácsolásában, úgy tűnik, Deres valóban kilépett egy helyhez és időhöz kötött hierarchizált világból. És eljutott egy helyen, időn kívüli, hierarchizálatlan világba. Ámde a barlanglét második etapjában módosulás van a feladat és fejadag kettőssében. Szűkül a fejadag, és komolyodnak, súlyosodnak a feladatok. Mint mondtad, először bozótkéseket, később szamurájkardokat, végül damaszkuszi pengéket kell edzeni. Ez pedig nagyobb technológiai felkészültséget, nagyobb szellemi koncentrációt kíván. És azt a lehetőséget ígéri, hogy tényleges produktum kerül ki a kezük alól, nem valamiféle álproduktum. Hogy a feladatokat végre tudják hajtani „a velük rendelkező szándéknak” minősített totális hatalom valószínűleg azt kívánja tőlük, hogy hierarchizálódjanak. Mert valami ilyen eredeti mitológiai ősközösségi kollektivitásban ennek nem lehet eleget tenni. Továbbá mozgósítsák a lelkierejüket, a szellemi erejüket addig, amíg a nekik kijelölt feladat ezt megkívánja. Tovább azonban nem. Tehát úgy tűnik, hogy a főhős egy teljes, valóságos és széles világból kimenekült, és bejutott egy részleges, fiktív és szűk világba, ahol a széles világ törvényszerűségei még intenzívebben és gyilkosabban megvalósulni látszanak. Itt kezdődik a regény második etapja.

VLM: – Mindenesetre a velük rendelkező hatalom kísérlete a négy emberrel, sokértelmű. Mert amikor újra játszatja velük a történelmet, akkor alighanem arra kíváncsi, hogy vajon az ipari társadalomból, a civilizációs függések rendszeréből kiszabaduló, a lefokozott életet odahagyni kívánó emberekből mi lesz az újra-élt történelem során. Az alá-fölérendeltség kialakulása során eljutnak-e a teremtő erő felszabadításához, a sza-

badtság-gondolathoz, és milyen módon lesznek képesek szabadság-igényüket érvényesíteni?

PGY: – Úgy gondolom, pontosan erről van szó. Ez a kísérlet lényege. Hogy el lehet-e juttatni őket ettől a tagozódás nélküli társadalomtól, mert nem kollektív életforma ez, csak tagozódás nélküli együttlét, el lehet-e juttatni részben a tagozódáshoz, részben a megnövekvő szellemi energiákhoz. Amelyek azonban csak egy feladatra mozgósíthatóak, többre nem. Tehát arra érvényesek, hogy tudjanak bozótkest, szamurájkardot, damaszkuszi pengét előállítani. De arra nem érvényesek, hogy a saját sorsukat végig gondolni képesek legyenek. Tehát úgy tűnik, hogy e totális hatalom kísérlete arra irányul, hogy az emberi szellemi és erkölcsi erők szétdarabolhatóak-e. Alkalmasak egy előírt feladat végrehajtására, de nem alkalmasak a saját sors értelmezésére. Mikor ehhez a kísérlethez elérkezünk, a nagyon szűkösen, de módszeresen adagolt információkból világossá válik a külső helyzet. Valahol Európa keleti felén vagyunk. A szereplők álmaiban fel is bukkan a két irány: nyugat vagy kelet, és kiderül, hogy mi alighanem Európa keleti felén vagyunk. És kiderül, hogy valószínűleg az erdélyi hegyek gyűrűjében. Föltehetően a keleti Kárpátoknak a sziklákkal, gleccserekkel, tengerszemekkel teleszórt vidékén vagyunk. Nem mindegy. Mert a totalitárius társadalmi szisztémának is megvannak a fokozatai. És e szisztéma itt volt a legerősebb. Továbbá a nyolcvanas évek végén vagyunk. Mert be lehet mérni, hogy a Kennedy-gyilkosságtól negyed század telt el. Tehát nagyjából tudni lehet, hogy hol vagyunk és mikor. Itt tartunk, mikor elkezdődik a kísérlet, és kezdetét veszi a történet második szakasza. Azt kell mondanom, hogy itt van egy félelmetesen motivált kettős mozgás. Ugyanis az elején, majdnem a regény végkifejletéig, úgy tűnik, hogy a kísérlet nem sikerül. Mert a tény, hogy szűkül a fejadag, és bonyolultabbá válik a feladat, megindít ugyan egy szellemi működést, de az nem marad ama keretek között, ahogy azt a velük rendelkező szándék elgondolta. Mert nemcsak arra koncentrálnak, hogy miként lehet a technikailag igényes feladatot végrehajtani. Hanem arra is, hogy kik vagyunk mi, és hogy kerültünk ide. Mi, akik ezt az igényes feladatot végrehajtuk. Tehát reflektálni kezdik önmagukat, a helyzetüket. Azt, hogy miként bánnak velük. Hogy milyen kilátásaik lehetnek ebben a lombikszzerűen zárt modell-szituációban. Vagyis létük és sorsuk nagy kérdéseit sorra kezdi a megoldandó feladatokkal párhuzamosan felvetni. És ez a folyamat vezet a meneküléshez. Ugyanis bele van kódolva a lentről jövő információkba és utasításokba egy félelmetes lehetőség. A damaszkuszi penge kovácsolásának utolsó fázisában előfordulhat, hogy élő rabszolga vérében kell az izzó acélt edzeni. A rabszolga jöhet kívülről, mint ahogy Derest odavetették. És lehet, hogy megvalósul egy iszonyú hierarchia, és közülük kerül ki az élő rabszolga. Tehát ki kell törni a szituációból, és ki is törnek. Eddig úgy néz ki, hogy a kísérlet visszajára fordult. A sötét erők nem technikailag magas képességű alfa, béta vagy delta emberekkel váltak, hogy Huxley *Szép új világ*ának példázatát idézzem, hanem felszabadult szellemekké lettek. Akik bemérték sorsukat és lehetőségeiket, és felszabadultak a szellemi erőfeszítésben. Ám van egy végkifejlet, amely mégis csak azt sejteti velünk, hogy a kísérlet, ha nem is úgy, ahogy pontosan eltervezték, de valamilyen módon sikerült. Ugyanis a négy figura kitör. De először, a kísérlet első felében szolidaritás alakul ki a száműzöttek között. Fogják valahogy egymás kezét. A végkifejletben felbomlik a szolidaritás, elengedik egymás kezét. Hárman együtt törnek ki, de a negyedik külön. Még hozzá úgy, hogy a másik kitörési lehetőségeit veszélyeztetik. Vagy még különlegesebb Deres esete. Ő úgy tudta, hogy meg is hiúsította a többiek kitörését, mikor elvágta a köteleket. Persze tévedett. Nem vette tudomásul, hogy társai már korábban elmentek, és őt gyengének vélvén, otthagyták. Majd később a másik kettő minden probléma nélkül átlép a lelőtt Hefaisztosznak, vagy Héfának a holttestén. Tehát úgy tűnik, hogy a négy ember együttese szétesett egy atomizált, önmagába zárt, azt is mondhatnám,

AZ ADY TÁRSASÁG AZ MTA-SOROS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL PÁLYÁZATOKAT HIRDET

I. Esszépályázat diákok számára. Kerestetnek új értekezések, tanulmányok, kísérletek, melyek Ady Endre művével, hatásával foglalkoznak. A Társaság nem kívánja megkötni a pályázók kezét a téma szorosabb megjelölésével, mert célja az, hogy számos sikeres pályamű által mutakozzék meg Ady életművének gazdag aktualitása. Így csak példaképpen említjük, hogy Ady kurucos vagy biblikus versei, politikai publicisztikája, Nyugat-élménye, kései tragikus költészete, ciklus- és kötetépítészete, az Ady-értékelés historiográfiája és sok más kérdés provokálja az újragondolást. Mivel tárgyunkat valóban a lehető legszélesebben értelmezzük, ezért elfogadunk olyan dolgozatokat is, amelyek például egy Adyval foglalkozó könyvet, egy Ady hatásáról tanúskodó költeményt vagy költészetet világítanak meg, vagy – mondjuk – az Ady-dalok zenetörténeti helyével foglalkoznak. Az írás terejedelme max. 30 normál gépelt oldal legyen.

Különválasztjuk a középiskolás illetve az egyetemi és főiskolai diák pályázókat. Mindkét kategóriában

- I. díj 20.000 Ft. ,
- II. díj 10.000 Ft. ,
- III. díj 7.000 Ft.

A sikerült pályamunkák publikálásáról az Ady Társaság gondoskodik.

A pályázat benyújtásának határideje 1991. november 22.

II. Szépirodalmi pályázat. Kerestetnek új rövidprózai és költői alkotások. Ebben a pályázatban nem kívánunk meg semminő tartalmi kapcsolódást Ady művéhez vagy eszméihez. Becsvágyunk az, hogy az Ady Társaság által meghirdetett pályázaton jelenjenek meg a magyar irodalom új tehetségei és jelentékeny művei.

- I. díj 20.000 Ft. ,
- II. díj 10.000 Ft. ,
- III. díj 7.000 Ft.

A díjazott és dicséretben részesített pályamunkák publikálásáról az Ady Társaság gondoskodik.

A pályázat benyújtásának határideje 1991. november 22.

III. Szavalóverseny. Ady verseinek előadása mindenkor a legnagyobb művészi problémát jelentette. Kerestetnek azok a nem professzionátus, illetve 30 éves korhatárig azok a szakmabeli versmondók, akik úgy vélik, képesek Ady aktuális megszólaltatására.

- I. díj 10.000 Ft. ,
- II. díj 7.000 Ft.
- III. díj 5.000 Ft.

Jelentkezési határidő 1991. június 1. Felkészülési határidő 1991. november 22.

A pályázatokat szakemberekből, írókból és színészekből, rendezőkből álló zsűri bírálja el.

Jelentkezés és pályázatok beküldése levélben: Ady Társaság, Nagy Sz. Péter titkár, 1114. Bp. Kemenes u. 14.

Eredményhirdetés 1992. január 27-én.

